ชินาลังการ

คัมภีร์แสดงเครื่องประดับพระชินเจ้า

พระพุทธรักขิตะ รจนา

พระธัมมานันทมหาเถระ (อัครมหาบัณฑิต) ตรวจชำระ

พระคันธสาราภิวงศ์ แปลและอธิบาย

จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส

ฉลองอายุวัฒนมงคล ๔ รอบ ๔๘ ปี พระคันธสาราภิวงศ์

๒๔ เมษายน ๒๕๕๒

ชินาลังการ

คัมภีร์แสดงเครื่องประดับพระชินเจ้า

รจนา พระพุทธรักขิตะ

ตรวจชำระ พระธัมมานันทมหาเถระ (อัครมหาบัณฑิต)

แปลและอธิบาย พระคันธสาราภิวงศ์

ผู้จัดพิมพ์ ๓๗ วัดท่ามะโอ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ๕๒๐๐๐

จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส

ฉลองอายุวัฒนมงคล ๔ รอบ ๔๘ ปี

พระคันธสาราภิวงศ์

๒๔ เมษายน ๒๕๕๒

ISBN : 978-974-8285-42-9

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒

จำนวนพิมพ์ : ๓,๐๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์

สนง.อาคารพรานนกพลาซ่า ถนนพรานนก

เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๒๘๖๖-๒๗๐๗

คำอนุโมทนา
โดยพระธัมมานันทมหาเถระ

โบราณาจารย์ได้รจนาคัมภีร์พรรณนาพระพุทธคุณหลายคัมภีร์ เช่น ชินาลังการ ชินจริต พุทธจริต นมักการะ มหาปณามะ และปัชชมธุ เป็นต้น เพื่อให้ชาวพุทธเกิดศรัทธาในพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาของตน และเพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติของสัตบุรุษผู้แสวงหาโมกษะ คัมภีร์ดังกล่าวได้รับการแปลไว้แล้วหลายเล่มในปีก่อนๆ โดยพระคันธสาราภิวงศ์ ศิษย์ของข้าพเจ้า คือ นมักการะ มหาปณามะ และปัชชมธุ

บัดนี้ ท่านได้แปลคัมภีร์ชินาลังการที่จัดเป็นวรรณกรรมบาลีที่ยิ่งใหญ่และใช้ภาษาที่ซับซ้อน เพื่อให้ผู้ศึกษาร้อยกรองบาลีเรียนรู้แนวทางในการประพันธ์คาถาให้มีอลังการหลากหลาย อีกทั้งเพิ่มเติมคำอธิบายเกี่ยวกับหลักภาษาและหลักธรรมตามสมควร ข้าพเจ้าได้อ่านตรวจทานต้นฉบับแล้วเห็นว่าท่านแปลได้ไพเราะสละสลวย และอธิบายความได้กระจ่างชัดเจน ขอให้ผลงานท่านที่ฝากไว้ในบรรณพิภพแห่งบาลีเล่มนี้จงเกื้อกูลแก่นักศึกษาบาลีตามสมควร

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาความอุตสาหะของพระคันธสาราภิวงศ์ในการรวบรวมและเผยแพร่คำสอนของพระบรมศาสดาให้กว้างไกลอย่างหลากหลายวิธีเพื่อยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่มวลชนตลอดกาลนาน

ดังคาถาประพันธ์บทหนึ่งที่โบราณาจารย์กล่าวว่า

สปรตฺถํ จเร ธีโร อสกฺโกนฺโต สกํ จเร
อิเมปิ เทฺว อสกฺโกนฺโต ปาปตฺตานํ นิวารเย.

"ธีรชนพึงประพฤติประโยชน์ตนและผู้อื่น ถ้ามิอาจทำเช่นนั้นก็พึงประพฤติประโยชน์ตน ถ้ามิอาจทำทั้งสองประการนี้ได้ ก็พึงประพฤติตนหลีกเลี่ยงจากความชั่ว"

หวังว่าตำราเล่มนี้จะเป็นส่วนหนึ่งแห่งประกายปัญญา ที่เอื้อให้หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาได้แพร่หลายในวิถีทางที่ถูกต้องสืบไป

พระธัมมานันทมหาเถระ
อัครมหาบัณฑิต
เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

เมษายน ๒๕๕๒

คำนำ

ชินาลังการ แปลว่า เครื่องประดับพระชินเจ้า เป็นวรรณกรรมบาลีประเภทร้อยกรอง ประพันธ์ขึ้นเพื่อแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า เริ่มตั้งแต่การสร้างบารมี ๓๐ ทัศหลังจากที่ได้รับพุทธพยากรณ์เมื่อเสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส จนถึงการประสูติ เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ การตรัสรู้ การประกาศพระศาสนา และการปรินิพพาน คัมภีร์นี้เปรียบเหมือนผอบทองที่รองรับของหอมคือพระ-พุทธคุณอันทรงค่าเพื่อให้กุลบุตรผู้มีศรัทธาได้เก็บรักษาไว้ และใช้เป็นแนวทางในการเจริญรอยตามปฏิปทาของสัตบุรุษผู้แสวงหาโมกษะในกาลก่อน

ท่านผู้ประพันธ์คัมภีร์นี้คือพระเถระชาวสิงหลชื่อพระพุทธรักขิตะ ท่านเกิดที่โรหนชนบทในเกาะลังกา ต่อมาได้พำนักอยู่ในแคว้นโจลิยตัมพะบนเกาะลังกานั้นเอง ท่านเป็นปราชญ์ทางศาสนามีชื่อเสียงเลื่องลือ และเป็นคณาจารย์สอนพระอภิธรรมแก่หมู่ภิกษุ ท่านมีชีวิตอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ตรงกับสมัยพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ซึ่งเป็นยุคทองของวรรณกรรมบาลี เนื่องจากพระมหากษัตริย์ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ปรากฏหลักฐานเป็นคัมภีร์สำคัญจำนวนมากที่รจนาขึ้นในสมัยนั้น เช่น ฎีกาพระวินัยชื่อสารัตถทีปนี แต่งโดยพระสารีบุตร, โมคคัลลานไวยากรณ์

ซึ่งแต่งโดยพระโมคคัลลานะ วัดถูปาราม เมืองอนุราธบุรี และ อภิธานัปปทีปิกา แต่งโดยพระโมคคัลลานะ วัดมหาเชตวัน เมืองโปโรนนรุวะ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในหนังสือ The Pali Literature of Ceylon (Malalasekara,1958 : 110-112) ได้กล่าวว่าผู้รจนาอาจเป็นพระพุทธรักขิตะ หรือพระพุทธทัตตะผู้แต่งอรรถกถาพุทธวงศ์เป็นต้น และมีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ก็ได้ ซึ่งความเห็นเรื่องนี้พบว่าไม่สอดคล้องกับข้อความที่ปรากฏอยู่ในตอนท้ายของคัมภีร์ (คาถา ๒๗๓-๗๕) ที่ว่า

สตฺตรสสเต วสฺเส　　คเต ลงฺกาตเล ตทา
โรหเณ สุจิวํสมฺหิ　　ชาโต ปตฺถฏกิตฺติมา.
พุทฺธรกฺขิตนาโม โส　　ภิกฺขูนํ คณวาจโก
อภิธมฺมนเภ วายุ-　　เวโคว มติยาคโต.
ญาณาสินา ติติกฺเขน　　ชิตมารพลํ ชนํ
ชินาลงฺการนาเมน　　อลงฺกาเรนลงฺกริ.

"ในครั้งนั้น เมื่อพุทธศักราชล่วงไปพันเจ็ดร้อยปี พระเถระผู้มีชื่อว่า พุทธรักขิตะ ผู้มีเกียรติศัพท์ขจรขจาย อุบัติขึ้นในสกุลอันบริสุทธิ์ ณ โรหนชนบท ในลังกาทวีป เป็นผู้สอนหมู่ภิกษุ เพียบพร้อมด้วยปัญญาดุจแรงพายุในนภาลัยคือพระอภิธรรม

> พระเถระนั้นได้ประดับพระชินเจ้าผู้ชนะมารและกองทัพได้ด้วยดาบแห่งปัญญาอันคมยิ่งนัก ด้วยเครื่องประดับชื่อว่า ชินาลังการ”

คัมภีร์นี้เป็นที่ยอมรับของนักวิชาการมาโดยตลอดจนมาถึงปัจจุบันว่ามีคุณค่ามากในทางวาทศิลป์ เพราะแต่งด้วยภาษาที่มีความงดงามแยบคาย มีลีลาการประพันธ์ที่กระชับ กอปรด้วยพลัง อีกทั้งมีจังหวะที่ไพเราะสละสลวย เพียบพร้อมด้วยรสคำและรสความ และการผสมผสานคาถาประเภทต่างๆ เข้าด้วยกัน ก็โดดเด่นอย่างไม่มีใดเปรียบ จัดเป็นยอดแห่งร้อยกรองที่พรรณนาพระพุทธคุณ

คัมภีร์นี้เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาที่มีเอกลักษณ์ต่างจากรูปแบบทั่วไปในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะการใช้คาถาที่แต่งเป็นกลบทคือคำหรือสัมผัสที่เป็นชั้นเชิงยิ่งกว่าธรรมดา คล้ายคลึงกับงานของกาลิทาส ภารวิ และมาฆะในวรรณกรรมสันสกฤต อาจอนุมานได้ว่าท่านผู้แต่งได้รับอิทธิพลจากอลังการสันสกฤต จึงประกอบใช้กลบทดังกล่าวด้วยการแสดงสัมผัสใน การใช้เสียงซ้ำ การใช้คำซ้ำ หรือการใช้คำที่อ่านออกเสียงเหมือนกันโดยอ่านจากซ้ายไปขวา หรืออ่านจากขวาไปซ้าย เป็นต้น ขอยกตัวอย่างโดยย่อ ดังนี้

๑. การแสดงสัมผัสใน ชื่อว่า ปทาสัตติ คือ มีเสียงคล้องจองกัน เช่น

ทิสฺวา นิมิตฺ<u>ตานิ</u> มทจฺ<u>ฉิทานิ</u>
ถีนํ วิรู<u>ปานิ</u> รติจฺ<u>ฉิทานิ</u>
ปา<u>ปานิ</u> กมฺ<u>มานิ</u> สุขจฺ<u>ฉิทานิ</u>
ลทฺธาน ญา<u>ณานิ</u> ภวจฺ<u>ฉิทานิ</u>. (คาถา ๖๗)

๒. การใช้เสียงซ้ำ ชื่อว่า อนุปปาสะ คือ กล่าวซ้ำเสียง เช่น

นานาสนานิ สยนานิ นิเวสนานิ
ภาภานิภานิ รตนากรสนฺนิภานิ
ตตฺรุสฺสิตานิ รตนทฺธชภูสิตานิ
หิตฺวา คตานิ หิมพินฺทุสมานิ ตานิ. (คาถา ๑๐๓)
ตถาคตจฺเฉร'มโห สิตสฺส
ตถา หิ มาโรปิตทาหสนฺตึ
ตถา หิ มาโรปิ ตทาห สนฺตึ
ตถา หิ มา'โรปิ ตทา หสนฺตึ. (คาถา ๑๑๔)

๓. การใช้คำซ้ำ ชื่อว่า ยมก เป็นการเล่นคำที่มีเสียงซ้ำเป็นจังหวะเหมือนเสียงสะท้อน โดยซ้ำหลายแบบ ทั้งในต้นบาทและปลายบาท ในปลายบาทและต้นบาท ในปลายบาทอย่างเดียว หรือทั้งคาถา เช่น

<u>รเวรเว</u>โร'รภิมา<u>รเวรเว</u>
<u>รเวรเว</u>เรริว เภ<u>รเว</u> <u>รเว</u>
<u>รเว</u> <u>รเว</u> สูทิตคา<u>รเว</u> <u>รเว</u>
<u>รเว'รเว</u>เทสิ ชิโน'<u>รเวรเว</u>. (คาถา ๑๑๖)

ปทิตฺตเคหา วิย เภรวํ รวํ
รวํ สมุฏฺฐาย คโต มเหสิ
มเหสิ มาโลกิย ปุตฺต'มตฺตโน
ตโนสิ โน เปมมโหฆ'มตฺตโน. (คาถา ๖๘)

ทิสฺวาน ทุกฺขานลสมฺภวํ ภวํ
กตฺวา ตทุปฺปาทกนงฺคภงฺคํ
ยโสธรํ ปีณปโยธราธรํ
หิตฺวา คโต พุทฺธพลปฺปทํ ปทํ. (คาถา ๑๑๑)

ส กามทาตา วินยา มนนฺตคู
สกามทาตา วินยา มนนฺตคู
สกามทาตา วินยา มนนฺตคู
ส กามทาตา วินยา มนนฺตคู. (คาถา ๑๑๕)

๔. การใช้ปฏิโลมยมก คือ คำที่อ่านออกเสียงเหมือนกันจากซ้ายไปขวา หรืออ่านจากขวาไปซ้าย เช่น

นโม ตสฺส ยโต มหิมโต ยสฺส ตโม น. (ท้ายคาถา ๖๖)

๕. การใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะต้นซ้ำกัน กวีสันสกฤตจะเห็นความคล้ายคลึงกับบทกวีสันสกฤตในคาถาว่า

โน'นานิโน น นูนานิ นา'เนนานิ น'นานิโน
นุนฺนาเนนานิ นูนนฺน นา'นนฺนุนา'นเนน โน. (คาถา ๑๒๓)

๖. การใช้ปฏิโลมกะ (Palindrome) โดยให้บาทคาถาหลัง มีเสียงเหมือนบาทหน้า เมื่ออ่านกลับหลัง ดังนี้

ราชราชยโสเปต- วิเสสํ รจิตํ มยา
ยาม ตํ จิรสํเสวิ- ตเปโสย'ชรา'ชรา. (คาถา ๑๑๘)

๗. การใช้เสียงที่มีในฐานเดียวกันมีกัณฐฐาน คือ ฐานลำคอเป็นต้นล้วนๆ ไม่ระคนกับอักษรฐานอื่น ชื่อว่า สมตา คือ การใช้เสียงสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนเป็นต้น เช่น

อากงฺขากฺข อกงฺขางฺค กงฺขาคงฺโคฆคาหก
กงฺขาคาหกกงฺขาฆ หา หา กงฺขา กหํ กหํ. (คาถา ๑๑๙)

ในคาถานี้ เสียงสระ อ, อา และเสียง ห และ อํ จัดเป็นเสียงเกิดในลำคอตามระบบสัทศาสตร์ คือ วิชาว่าด้วยการศึกษาธรรมชาติของการออกเสียงและการเปล่งเสียงพูด (Phonetics) ของปาณินิ คาถานี้มีความสำคัญ เพราะทำให้เกิดเสียงอ่อนที่คล้องจองกันทั้งหมด

๘. การผูกบทหลายบทเป็นบทสมาสยาวๆ เพื่อทำให้คำสั้นแต่จุความมาก ชื่อว่า โอชคุณ คือ ความซาบซึ้งตรึงใจ เช่น

ชิเนนฺทฺรมตฺเตภสกุมฺภจารินี
ชิโนรสานํ มุขปงฺกชาลินี
สรสฺวตี เม มุขคพฺภ คพฺภินี
รมตฺว'นายาสสทตฺถสูทนี. (คาถา ๓)

ท่านผู้แต่งคงต้องการแสดงให้ประจักษ์ว่า ภาษามคธนั้นสามารถนำมาสื่อความได้ดีและใช้ในการประพันธ์ผลงานวรรณกรรมในรูปแบบที่หลากหลายได้ไม่ด้อยไปกว่าภาษาสันสกฤต จึงได้ประพันธ์คาถาหลายชนิดผสมกับสัททาลังการและอัตถาลังการตามหลักอลังการศาสตร์ ส่งผลให้คัมภีร์นี้เหมือนเพชรน้ำหนึ่งของวรรณกรรมร้อยกรองที่ประมวลความยิ่งใหญ่แห่งพระพุทธคุณ

คัมภีร์นี้มีคาถา ๒๗๙ บท ประกอบด้วย ๒๘ ภาณวารที่นับได้ ๒๒๔,๐๐๐ พยางค์ (๑ ภาณวาร = คาถา ๒๕๐ บท หรือ ๘,๐๐๐ พยางค์) จำแนกเป็นคาถา ๑๒ ชนิด คือ

๑. กลุ่มวัตตะ คาถา ๘ พยางค์ มีปัฐยาวัตเป็นต้น ประกอบด้วย ย ช ย ช คณะ (๑ ๒ ๒, ๑ ๒ ๑, ๑ ๒ ๒, ๑ ๒ ๑) ในพยางค์ที่ ๕-๗ ของบาททั้ง ๔ เช่น

วิสฺสชฺเชสฺสามิ ตํ สาธุ อวิรุทฺธ’มนากุลํ
สํหริตฺวา ยถาวุตฺตํ มุนินา จ มุนีหิ จ. (คาถา ๙)

๒. วิชชุมมาลา คาถา ๘ พยางค์ ประกอบด้วย ม ม คณะ และครุ ๒ พยางค์ (๒ ๒ ๒, ๒ ๒ ๒, ๒ ๒) เช่น

สทฺเธยฺยา เต จินฺเตยฺยา เต
วนฺเทยฺยา เต ปูเชยฺยา เต
พุทฺธาโลกาโลเก โลเก
ชาเตเนตํ ปตฺเถนฺเตน. (คาถา ๑๗)

๓. อินทรวิเชียร คาถา ๑๑ พยางค์ ประกอบด้วย ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ (๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒) เช่น

โย มคฺคปสฺเส มธุรมฺพพีชํ
ฉายาผลตฺถาย มหาชนานํ
โรเปติ ตสฺมึ หิ ขเณว เตน
ฉายาผเล ปุญฺญ'มลทฺธ'มุทฺธํ. (คาถา ๔๔)

๔. อุเปนทรวิเชียร คาถา ๑๑ พยางค์ ประกอบด้วย ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ (๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒) เช่น

อนนฺตสตฺตาน'มนนฺตกาเล
มนํ คเหตฺวาน ชิโต อนงฺโค
ปราชิโต นูน หิ เอกกสฺส
ตทา คโต โส น ปุนาคโตว. (คาถา ๑๑๒)

๕. อุปชาติ คาถา ๑๑ พยางค์ที่ผสมอินทรวิเชียรและอุเปนทร-วิเชียร หรือผสมคาถาอื่นนอกจากนี้ เช่น

มหาปริจฺจาค'มกตฺว ปญฺจ
สมฺโพธิมคฺคํ อวิราธยนฺโต
เฉตฺวา กิเลเส ชิตปญฺจมาโร
พุทฺโธ ภวิสฺสามิ อนาคเตสุ. (คาถา ๒๗๑)

๖. วังสัฏฐะ คาถา ๑๒ พยางค์ ประกอบด้วย ช ต ช ร คณะ (๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒) เช่น

ชิเนนฺทฺรมตฺเตภสกุมฺภจารินี
ชิโนรสานํ มุขปงฺกชาลินี
สรสฺวตี เม มุขคพฺภ คพฺภินี
รมตฺว'นายาสสทตฺถสูทนี. (คาถา ๓)

๗. โตฏกคาถา คาถา ๑๒ พยางค์ ประกอบด้วย ส ส ส ส คณะ (๑ ๑ ๒, ๑ ๑ ๒, ๑ ๑ ๒, ๑ ๑ ๒) เช่น

ภชิตํ จชิตํ ปวนํ ภวนํ
ชหิตํ คหิตํ สมลํ อมลํ
สุคตํ อคตํ สุคตึ อคตึ
นมิตํ อมิตํ นมตี สุมตี. (คาถา ๑๙๔)

๘. วสันตดิลก คาถา ๑๔ พยางค์ ประกอบด้วย ต ภ ช ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ (๒ ๒ ๑, ๒ ๑ ๑, ๑ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒) เช่น

โส สาคเร ชลธิกํ รุธิรํ อทาสิ
ภูมึ ปราชิย สมํสมทาสิ ทานํ
เมรุปฺปมาณมธิกญฺจ สโมฬิสีสํ
เข ตารกาธิกตรํ นยนํ อทาสิ. (คาถา ๔๖)

๙. มาลินี คาถา ๑๕ พยางค์ ประกอบด้วย น น ม ย ย คณะ (๑ ๑ ๑, ๑ ๑ ๑, ๒ ๒ ๒, ๑ ๒ ๒, ๑ ๒ ๒) เช่น

อิติ วิตต'มนนฺตํ กิตฺติสมฺภารสารํ
สกลทสสหสฺสีโลกธาตุมฺหิ นิจฺจํ

อุปจิตสุภเหตุํ ปสฺสตานนฺตกาลํ
ตทิธ สุคตโพธํ สาธุกํ จินฺตนียํ. (คาถา ๒๐๖)

๑๐. มันทักกันตา คาถา ๑๗ พยางค์ ประกอบด้วย ม ภ น ต ต คณะ และครุ ๒ พยางค์ (๒ ๒ ๒, ๒ ๑ ๑, ๑ ๑ ๑, ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๒ ๒) เช่น

ปาเท'ปาเท วลยวิรวา เมขลาวีณนาทา
คีตํ'คีตํ ปติรติกรํ คายตี คายตี'สา
หตฺเถ'หตฺเถ วลยจลิตา สมฺภมํ สมฺภมนฺตี
ทิสฺวา'ทิสฺวา อิติ รติกรํ ยาติ หา หา กิมีหา. (คาถา ๙๕)

๑๑. สัททูลวิกกีฬิตะ คาถา ๑๙ พยางค์ ประกอบด้วย ม ส ช ส ต ต คณะ และครุ ๒ พยางค์ (๒ ๒ ๒, ๑ ๑ ๒, ๑ ๒ ๑, ๑ ๑ ๒, ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๒ ๒) เช่น

ชาโต โย นวเม ขเณ สุตธโร สีเลน สุทฺธินฺทฺริโย
สํสารํ ภยโต ภวกฺขยกรํ ทิสฺวา สิวํ เขมโต
ตํ สมฺปาทกมคฺคเทสกมุนึ สมฺปูชยนฺโต ตโต
พุทฺธานุสฺสติภาวนาทิกมโต สมฺปาทเย ตํ สิวํ. (คาถา ๖)

๑๒. สัทธรา คาถา ๒๑ พยางค์ ประกอบด้วย ม ร ภ น ย ย ย คณะ (๒ ๒ ๒, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๑, ๑ ๑ ๑, ๑ ๒ ๒, ๑ ๒ ๒, ๑ ๒ ๒) เช่น

โย โลกตฺถาย พุทฺโธ ธนสุตภริยาองฺคชีวํ จชิตฺวา
ปูเรตฺวา ปารมิโย ติทส'มนุปเม โพธิปกฺขิยธมฺเม

ปตฺวา โพธึ วิสุทฺธํ สกลคุณททํ เสฏฺฐจฺภูโต ติโลเก
กตฺวา ทุกฺขสฺส อนฺตํ กตสุภชนตํ ทุกฺขโต โมจยิตฺถ.

(คาถา ๔)

คัมภีร์นี้มีคัมภีร์อธิบายเป็นภาษาบาลี ๒ ฉบับ คือ

๑. ชินาลังการวรรณนา หรือชินาลังการฎีกา แต่งโดยพระพุทธ-รักขิตะเพื่ออธิบายศัพท์ยาก โดยท่านผู้รจนาได้ตัดบทสนธิและแสดงรูปวิเคราะห์ของคำศัพท์ไว้อย่างละเอียด และนอกจากนั้น ยังอธิบายหลักธรรมที่เกี่ยวข้องโดยนำเนื้อหาจากคัมภีร์อรรถกถาหลายฉบับมาประมวลไว้เพื่อประเทืองปัญญาแก่ผู้สนใจ

คัมภีร์นี้ได้รับการจัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๘๓ โดยโรงพิมพ์สุธรรมวตี ย่างกุ้ง คณะผู้ตรวจชำระมีหัวหน้าคณะชื่อสยาญาณ (อาจารย์ญาณ) ท่านผู้นี้เป็นชาวสิงหลที่ไปบวชเรียนที่พม่าตั้งแต่อายุ ๑๒ ปี ณ วัดชเวหังสา (สุพรรณหงส์) จังหวัดยองโดง ต่อมาลาสิกขาแล้วทำงานอยู่ที่กรมการศาสนาพม่า (ปัจจุบันคือกระทรวงมหาดไทยและการศาสนา) ได้ชำระคัมภีร์จำนวนมากโดยเทียบเคียงกับฉบับสิงหล และมีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีอยู่ในระดับแนวหน้าของประเทศ เป็นผู้ประพันธ์คำนำภาษาบาลีของพระไตรปิฎก ฉบับฉัฏฐสังคีติ

๒. ชินาลังการทีปนี หรือคุฬหัตถทีปนี แต่งโดยพระอุปติสสะในสมัยอังวะ คัมภีร์นี้ยังอยู่ในฉบับใบลานเท่านั้น มีกล่าวถึงในฉบับนิสสัยและฉบับแปลอังกฤษว่าท่านผู้แปลได้นำคัมภีร์นี้มาเทียบเคียงกับต้นฉบับชินาลังการอีกด้วย

คัมภีร์นี้มีนิสสัยแปลพม่าฉบับเดียว คือ ชินาลังการนิสสัย รจนาโดยพระนันทมาลา (พม่าเรียกว่า โซงถาสยาดอ) ในพุทธศักราช ๒๓๑๙ ท่านผู้แต่งเป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าสิ้นกู (พ.ศ. ๒๓๑๙-๒๓๒๔) ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ๓ ตำแหน่ง คือ นรินทาภิธชมหาธรรมราชาธิราชคุรุ นรินทาภิสิริสัทธรรมธชมหาธรรมราชาธิราชคุรุ และติปิฏกาลังการสัทธรรมสามิมหาธรรมราชาธิราชคุรุ

ท่านผู้ประพันธ์คัมภีร์นิสสัยตั้งใจชำระบาลีให้ถูกต้อง และแปลคำต่อคำตามแบบของคัมภีร์นิสสัย อีกทั้งอธิบายหลักภาษาและหลักธรรมตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ฎีกา แม้คัมภีร์นี้จะแต่งมาสองร้อยกว่าปีแล้วก็ยังเหมาะสมใช้อ้างอิงในปัจจุบัน คัมภีร์นี้มีการจัดพิมพ์ครั้งล่าสุดใน พ.ศ. ๒๕๔๙ โดยพระสุนันทะ วัดชเวกู จังหวัดโมกุต เป็นผู้จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน อย่างไรก็ตาม เนื่องด้วยคัมภีร์ชินาลังการใช้ศัพท์ที่เข้าใจยากและท่านผู้แปลก็มิได้เทียบเคียงกับฉบับสิงหล ทำให้มีข้อผิดพลาดที่เกิดจากการจารใบลานมาช้านานและส่งผลให้แปลไม่ตรงตามคัมภีร์ฎีกาบ้างในบางที่ อย่างไรก็ตาม คัมภีร์นี้มีคาถา ๒๗๙ บทตรงกับคัมภีร์ฎีกา

ส่วนฉบับแปลภาษาไทยมี ๒ ฉบับ คือ

๑. ฉบับวิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ของนางสาววัลลีย์ ภิงคารวัฒน์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาตะวันออก จุฬาลงกรณ-

มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๒ ฉบับนี้มีคาถา ๒๗๑ บท โดยเหตุที่ผู้แปลนำฉบับใบลานของไทยมาชำระโดยมิได้เทียบเคียงกับฉบับพม่าและฉบับสิงหล จึงมีลำดับคาถาไม่ตรงกับฉบับพม่าและฉบับมหาจุฬาฯ นอกจากนั้น มีบางคาถาเพิ่มขึ้นและขาดหายไปหลายสิบคาถาจากที่ปรากฏในคัมภีร์ฎีกา

๒. ฉบับคัมภีร์ชินาลังการฎีกาแปล โดยอาจารย์รังษี สุทนต์และคณะ ฉบับนี้ได้แปลต้นฉบับชินาลังการและชินาลังการฎีกาไปพร้อมๆ กัน แต่มิได้อธิบายรากศัพท์จากต้นฉบับไว้

สำหรับฉบับแปลใหม่ครั้งนี้ ผู้แปลจึงขอนำเสนอเป็นอีกสำนวนหนึ่งโดยอาศัยคัมภีร์นิสสัยของพระนันทมาลาเป็นแนวทางในการแปล พร้อมทั้งเทียบเคียงบาลีจากฉบับพม่าที่ปริวรรตมาจากฉบับสิงหล จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๘๓, ฉบับมหาจุฬาฯ จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๔๕, ฉบับวิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต และฉบับนิสสัย โดยเฉพาะได้ตรวจดูคำอธิบายจากคัมภีร์ชินาลังการฎีกาอย่างละเอียด อีกทั้งได้เพิ่มภาคผนวกท้ายเล่มเพื่อประเทืองปัญญาท่านผู้อ่านที่สนใจหลักภาษาและหลักธรรม

นอกจากนี้ยังได้เพิ่มคำแปลภาษาอังกฤษจากหนังสือชินาลังการ (JINÂLANǸKÂRA) ของ JAMES GRAY ซึ่งจัดพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๙๘๑ โดยได้รับเมตตานุเคราะห์หนังสือจากพระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ มาลัย ป.ธ.๙) อย่างไรก็ตาม ฉบับอังกฤษนั้นมีบาลีและคำแปลเพียง ๒๕๐

คาถาในขณะที่ฉบับไทยมีคาถา ๒๗๙ บท แม้ลำดับคาถาก็ต่างกับฉบับแปลไทยตั้งแต่คาถาแรกเป็นต้นไป ดังนั้นผู้แปลจึงขอให้คุณอุดมพร สิรสุทธิ ช่วยแปลคาถาที่ไม่มีในฉบับอังกฤษและปรับเลขคาถาให้ตรงกับฉบับไทยทั้งหมด อย่างไรก็ตาม เพื่อให้ผู้สนใจสามารถสืบค้นจากต้นฉบับอังกฤษได้ จึงใส่เลขคาถากำกับไว้ในวงเล็บท้ายคำแปล

คัมภีร์อ้างอิงที่เป็นพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาในหนังสือเล่มนี้ใช้ฉบับมหาจุฬาฯ ทั้งหมด (พระไตรปิฎก = เล่ม/ข้อ/หน้า, อรรถกถาและฎีกา = เล่ม/หน้า) ยกเว้นคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ยังมิได้จัดพิมพ์เป็นฉบับมหาจุฬาฯ ได้ใช้ฉบับโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ส่วนวรรณกรรมฝ่ายสันสกฤตได้ใช้ฉบับอักษรเทวนาครีทั้งหมดดังที่ได้อ้างอิงไว้ในบรรณานุกรม

ขอขอบคุณกุศลเจตนาของคุณอุดมพร สิรสุทธิ ผู้ช่วยพิมพ์และแปลเพิ่มคำแปลอังกฤษ ผศ.นงค์นุช ศรีธนาอนันต์ ผู้ช่วยขัดเกลาคำแปลบางส่วนให้สละสลวย และคุณเนาวนุช ไตรนรพงศ์ ในฐานะผู้อ่านที่ให้ความเห็นอันเป็นประโยชน์และช่วยตรวจทานความเรียบร้อยของหนังสือให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และขออนุโมทนากุศลจิตของคุณสิทธิโชค ก้อนนาค เจ้าของภาพลายเส้นที่อนุญาตให้นำภาพมาลงในหนังสือเล่มนี้

ขออนุโมทนากุศลจิต พญ.พวงน้อย ณ สงขลา ผู้อุปถัมภ์การจัดสร้างต้นฉบับคัมภีร์นี้ พร้อมด้วยท่านผู้บริจาคทรัพย์เพื่อจัดพิมพ์

ไว้เป็นสมบัติในบวรพระพุทธศาสนา ขอให้ทุกท่านที่ได้บำเพ็ญบุญร่วมกันในครั้งนี้ จงมีความสุขสวัสดี และเจริญรุ่งเรืองในธรรมของพระอริยเจ้าทั้งปวง

พระคันธสาราภิวงศ์
วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

๒๔ เมษายน ๒๕๕๒

www.wattamaoh@com

tamaoh24@gmail.com

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

(พระไตรปิฎก = เล่ม/ข้อ/หน้า, อรรถกถาและฎีกา = เล่ม/หน้า)

พระวินัยปิฎก

วิ. มหาวิ. วินยปิฏก มหาวิภงฺค
วิ. ภิกฺขุนี. วินยปิฏก ภิกฺขุนีวิภงฺค
วิ. มหา. วินยปิฏก มหาวคฺค
วิ. จูฬ. วินยปิฏก จูฬวคฺค
วิ. ป. วินยปิฏก ปริวารวคฺค

พระสุตตันตปิฎก

ที. สี. ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺค
ที. มหา. ทีฆนิกาย มหาวคฺค
ที. ปา. ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค
ม. มู. มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาส
ม. ม. มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาส
ม. อุ. มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาส
สํ. ส. สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค
สํ. นิ. สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺค
สํ. ข. สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวคฺค
สํ. สฬา. สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺค
สํ. มหา. สํยุตฺตนิกาย มหาวคฺค
องฺ. เอกก. องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาต
องฺ. ทุก. องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาต
องฺ. ติก. องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาต
องฺ. จตุกฺก. องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาต
องฺ. ปญฺจก. องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต
องฺ. ฉกฺก. องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาต
องฺ. สตฺตก. องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาต
องฺ. อฏฺฐก. องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาต
องฺ. นวก. องฺคุตฺตรนิกาย นวกนิปาต
องฺ. ทสก. องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาต
องฺ. เอกาทสก. องฺคุตฺตรนิกาย เอกาทสกนิปาต
ขุ. ขุ. ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐ
ขุ. ธ. ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท
ขุ. อุ. ขุทฺทกนิกาย อุทาน
ขุ. อิติ. ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก
ขุ. สุ. ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต
ขุ. วิ. ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ
ขุ. เป. ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุ
ขุ. เถร. ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา
ขุ. เถรี. ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา
ขุ. ชา. ขุทฺทกนิกาย ชาตก
ขุ. มหา. ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทส
ขุ. จูฬ. ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทส
ขุ. ปฏิ. ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค
ขุ. อป. ขุทฺทกนิกาย อปทาน
ขุ. พุทฺธ. ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํส
ขุ. จริยา ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฏก
เนตฺติ. เนตฺติปกรณ
มิลินฺท. มิลินฺทปญฺห

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ. ธ.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณี
อภิ. วิ.	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺค
อภิ. ธา.	อภิธมฺมปิฏก ธาตุกถา
อภิ. ปุ.	อภิธมฺมปิฏก ปุคฺคลปญฺญตฺติ
อภิ. ก.	อภิธมฺมปิฏก กถาวตฺถุ
อภิ. ย.	อภิธมฺมปิฏก ยมก
อภิ. ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน

คัมภีร์อรรถกถา

วิ. อ.	วินยปิฏก อฏฺฐกถา
ที. อ.	ทีฆนิกาย อฏฺฐกถา
ม. อ.	มชฺฌิมนิกาย อฏฺฐกถา
สํ. อ.	สํยุตฺตนิกาย อฏฺฐกถา
องฺ. อ.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกถา
ขุ. อ.	ขุทฺทกนิกาย อฏฺฐกถา
ธมฺม. อ.	ธมฺมปท อฏฺฐกถา
อุทาน. อ.	อุทาน อฏฺฐกถา
อิติวุตฺ.อ.	อิติวุตฺตก อฏฺฐกถา
สุตฺตนิ. อ.	สุตฺตนิปาต อฏฺฐกถา
วิมาน. อ.	วิมานวตฺถุ อฏฺฐกถา
เปต. อ.	เปตวตฺถุ อฏฺฐกถา
เถร. อ.	เถรคาถา อฏฺฐกถา
เถรี. อ.	เถรีคาถา อฏฺฐกถา
ชา. อ.	ชาตก อฏฺฐกถา
มหานิ. อ.	มหานิทฺเทส อฏฺฐกถา
จูฬนิ. อ.	จูฬนิทฺเทส อฏฺฐกถา
ปฏิสํ. อ.	ปฏิสมฺภิทามคฺค อฏฺฐกถา
อป. อ.	อปทาน อฏฺฐกถา
พุทฺธวํ. อ.	พุทฺธวํส อฏฺฐกถา
จริยา. อ.	จริยาปิฏก อฏฺฐกถา
เนตฺติ. อ.	เนตฺติ อฏฺฐกถา
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺค
อภิ. อ.	อภิธมฺมปิฏก อฏฺฐกถา
สงฺคห.	อภิธมฺมตฺถสงฺคห

คัมภีร์ฎีกา

วชิร.	วชิรพุทฺธิ
สารตฺถ.	สารตฺถทีปนี
วิมติ.	วิมติวิโนทนี
กงฺขา. ฏี.	กงฺขาวิตรณีฏีกา
กงฺขา. นวฏี.	กงฺขาวิตรณีอภินวฏีกา
ที. ฏี.	ทีฆนิกาย ฏีกา
สี. ฏี.	สีลกฺขนฺธวคฺค อภินวฏีกา
ม. ฏี.	มชฺฌิมนิกาย ฏีกา
สํ. ฏี.	สํยุตฺตนิกาย ฏีกา
องฺ. ฏี.	องฺคุตฺตรนิกาย ฏีกา
วิสุทฺธิ. ฏี	วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกา
มณิมญฺชู.	มณิสารมญฺชูสา
ขุทฺท. ฏี.	ขุทฺทสิกฺขาฏีกา

๓๘. โส ทุกฺขินฺนชนทสฺสนทุกฺขินฺโน
การุญฺญ'เมว ชนตาย อกาสิ นิจฺจํ
เตสํ หิ โมจน'มุปาย'มิทนฺติ ญตฺวา
ตาที'ปราธ'มปิ อตฺตนิ โรปยี โส.

พระมหาบุรุษนั้นทรงลำบากด้วยความทุกข์ใจเพราะเห็นชาวโลกระทมทุกข์ ได้กระทำความการุณย์ในมวลชนเป็นนิตย์ พระองค์ผู้คงที่ทรงทราบว่าความอดทนนี้เป็นทางปลดเปลื้องชนเหล่านั้น จึงยอมเพิ่มทุกข์ไว้ในตน

สารบัญ

ภาคผนวก

วจนารมฺโภ

๑. สทฺธมฺมชลิโต พุทฺโธ　　พาตฺตึสวรลกฺขโณ
คณุตฺตมสมุเปโต　　จาตุ สชฺชนมานเส.

๒. อาคตาคมสตฺเถน　　สทฺธมฺมสารคาหินา
พุทฺธรกฺขิตตฺเถเรน　　ชิตมารํ ปสํสิตุํ.

๓. กโต โย ชินาลงฺกาโร　　ธีราภิธีรวณฺณิโต
คุณสญฺจยคนฺธฏฺโจ　　โหติ กรณฺฑสนฺนิโภ.

๔. โส โอชาทิสมายุตฺโต　　ปสตฺโถ มธุสนฺนิโภ
สทา สารตฺถสญฺญุตฺโต　　หาเสติ กวิมานสํ.

๕. อตฺถพฺยาขฺยา มยา ตสฺส　　กยฺยเต หิตกามตา
สธมฺมนิจฺฉยา เจตฺถ　　สสทฺทนิจฺฉยา ตถา.

๖. สา เม เหสฺสติ อตฺถาย　　หิตาย จ หิเตสินํ
วิชฺชตฺถิกานํ สมฺพุทฺธ-　　สาสนสฺส จ วุทฺธิยา.

คนฺธสาราภิวํโส

---

[๑] คำว่า อาคตาคมสตฺเถน ประกอบรูปศัพท์มาจาก อาคต (มาถึง, เชี่ยวชาญ) + อาคม (ปริยัติ) + สตฺถ (คัมภีร์) แม้คำว่า สตฺถ จะหมายถึงคัมภีร์โดยทั่วไป แต่ในที่นี้หมายถึงคัมภีร์สันสกฤตนอกจากคัมภีร์ฝ่ายศาสนา การใช้คำในลักษณะนี้เป็นสำนวนทางภาษาที่เรียกว่า ปาริเสสนัย คือ นัยที่หมายเอาสิ่งที่เหลือจากสิ่งที่กล่าวไว้ร่วมกัน ดังคำว่า โคพลิพทฺท (วัวและวัวมีกำลัง) คำว่า โค ในที่นี้หมายถึงลูกวัว (วจฺฉ), วัวรุ่น (ทมฺม) และวัวแก่ (ชรคฺคว) เพราะกล่าวไว้ร่วมกับวัวมีกำลัง

พจนารมภ์

๑. พระพุทธเจ้าผู้ทรงพระวรลักษณ์ ๓๒ ทรงรุ่งโรจน์ด้วยพระสัทธรรม แวดล้อมด้วยหมู่สงฆ์ผู้สูงสุด จงสถิตอยู่ในดวงจิตของสาธุชนทั้งหลาย

๒-๓. พระพุทธรักขิตเถระผู้เชี่ยวชาญปริยัติและคัมภีร์สันสกฤต ผู้ถือเอาแก่นสารแห่งพระสัทธรรม ได้ประพันธ์คัมภีร์ชินาลังการซึ่งบัณฑิตผู้ยิ่งกว่าบัณฑิตสรรเสริญแล้ว เปรียบดั่งผอบใส่ของหอมคือคุณธรรมอันใหญ่หลวง เพื่อสรรเสริญพระพุทธองค์ผู้ทรงชนะมารแล้ว

๔. คัมภีร์นั้นกอปรด้วยอลังการมีโอชคุณเป็นต้น น่าพึงใจเหมือนน้ำผึ้ง ประกอบด้วยเนื้อความอันเป็นแก่นสาร ย่อมยังจิตของกวีให้ชื่นชมเป็นนิตย์

๕. ข้าพเจ้าผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลจะประพันธ์คัมภีร์แปลของคัมภีร์ชินาลังการนั้น พร้อมด้วยคำวินิจฉัยหลักธรรม และคำวินิจฉัยศัพท์ในคัมภีร์นี้

๖. คัมภีร์ของข้าพเจ้านั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้หวังประโยชน์ที่ปรารถนาความรู้ และเพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระศาสนา

พระคันธสาราภิวงศ์

ชินาลังการ

คัมภีร์แสดงเครื่องประดับพระชินเจ้า

๓๙. ทานาทิเนกวรปารมิสาคเรสุ
โอคาฬฺหตายปิ ปทุฏฺฐจชเนน ทินฺนํ
ทุกฺขํ ตถา อติมหนฺตตรํปิ กิญฺจิ
นาญฺญาสิ สตฺตหิตเมว คเวสยนฺโต.

พระองค์ทรงแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่เหล่าสัตว์อย่างเดียว มิได้คำนึงถึงทุกข์ไรๆ แม้จะใหญ่หลวงยิ่งที่ชนผู้ประทุษร้ายมอบให้ เพราะพระองค์ได้จมลงในสาครแห่งบารมีอันสูงส่ง มีทานบารมีเป็นต้นมากเป็นอเนก

๑. สุขญฺจ ทุกฺขํ สมตายุเปกฺขํ
เนวิจฺฉิ โย กาม'มกามนีตํ
อสงฺขตํ สงฺขตสมฺภวํ ภวํ
หิตฺวา คโต ตํ สุคตํ นมามิ.

พระสุคตพระองค์ใดไม่ทรงปรารถนาสุข ทุกข์ และอุเบกขา[ที่บรรลุ]ด้วยความสมดุล ไม่ทรงปรารถนาสมบัติอันตัณหาชักจูงได้และชักจูงไม่ได้ ไม่ทรงปรารถนาสมบัติอันเกิดจากธรรมที่มีและไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ทรงละวางไปแล้ว ข้าพเจ้าขอนมัสการพระสุคตพระองค์นั้น

The Tathâgata, desiring neither happiness nor misery nor equanimity acquired by means of the Middle Way, nor any possession whether conditioned or unconditioned by attachment or by any cause, I (Buddharakkhita) pay honour to that Tathâgata, who renounced all those things.

๒. ยญฺจานุภุตฺวา น ชรามราสุํ
เย จานุภุตฺวา น ชรามราสุํ
ตํ เต นมิตฺวาน คุณณฺณวสฺส
วณฺเณน ปูเรมิ มนณฺณวสฺส.

ทวยเทพและมนุษย์เสวยธรรมใดแล้วไม่แก่ไม่ตาย อีกทั้งพระอริยะเหล่าใดเสวยธรรมนั้นแล้วไม่แก่ไม่ตาย ข้าพเจ้า (ผู้ชื่อว่าพระพุทธรักขิตะ) ขอนมัสการพระธรรมและพระอริยะเหล่านั้น แล้วจะยังห้วงหทัย[ของผู้ฟัง]ให้ชื่นใจ ด้วยการพรรณนาห้วงพระคุณของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

The gods and men as well as the noble ones having attained to immortality after practicing his Dhamma, I pay honour to the Dhamma and the noble ones and will gladden the mind (of listeners) with words describing the ocean of good abounding in that Buddha.

๓. ชิเนนฺทฺรมตฺเตภสกุมฺภจารินี
ชิโนรสานํ มุขปงฺกชาลินี
สรสฺวตี เม มุขคพฺภ คพฺภินี
รมตฺว'นายาสสทตฺถสูทนี.

ขอพระวาจาอันเปรียบดั่งแมลงภู่ในวาริชคือโอษฐ์ของชิโนรสทั้งหลาย ซึ่งท่องเที่ยวไปร่วมกับกระพองของพญาช้างตกมัน คือพระชินเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ อันแสดงเนื้อความของตนโดยสะดวก อันตั้งครรภ์[คืออรรถของบท]ในครรภ์แห่งโอษฐ์ โปรดรื่นรมย์ในโอษฐ์ของข้าพเจ้าเถิด

May the words, bee-like, in the lotus-like mouth of Buddha's disciples who accompanied the great Conqueror (Buddha) on his journey, imparting their meaning with ease, find pleasure in my mouth as well.

๔. โย โลกตฺถาย พุทฺโธ ธนสุตภริยาองฺคชีวํ จชิตฺวา
ปูเรตฺวา ปารมิโย ติทส'มนุปเม โพธิปกฺขิยธมฺเม
ปตฺวา โพธึ วิสุทฺธํ สกลคุณททํ เสฏฺฐภูโต ติโลเก
กตฺวา ทุกฺขสฺส อนฺตํ กตสุภชนตํ ทุกฺขโต โมจยิตฺถ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ทรงสละทรัพย์ บุตร ภรรยา อวัยวะ และชีวิต เพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศและโพธิปักขิยธรรมอันดีเลิศ ได้บรรลุโพธิญาณอันหมดจดให้คุณธรรมทั้งปวง เป็นผู้ประเสริฐในโลกสามทรงขจัดทุกข์แล้วเปลื้องหมู่ชนผู้กระทำความดีไว้ให้พ้นจากทุกข์

The Buddha, most excellent in the three worlds, having abandoned wealth, children, wife, and bodily existence for mankind, having fulfilled the thirty Pâramîs and attained the unparalleled constituents of Transcendental Knowledge, attaining pure intelligence, which bestows all virtues-he, having put an end to suffering has rescued virtuous people from misery.[1]

๕. นตฺวานาหํ ชินํ ตํ สมุปจิตสุภํ สพฺพโลเกกพนฺธุํ
นาหู เยนาปิ ตุโลฺย กุสลมหิมโต อุตฺตโม ภูตโลเก
ตสฺเสวมํ สุวิมฺหํ สุวิปุลมมลํ โพธิสมฺภารภูตํ
เหตุํ เหตฺวานุรูปํ สุคตคตผลํ ภาสโต เม สุณาถ.

ข้าพเจ้าขอนมัสการพระชินเจ้าพระองค์นั้น ผู้สั่งสมความดีไว้พร้อมมูลแล้ว ผู้ทรงเป็นพวกพ้องผู้เดียวของชาวโลกทั้งมวล ผู้ไม่มีบุคคลใดที่ทัดเทียมได้ เป็นผู้สูงสุดในชาวโลกด้วยบุญญาภาพ เชิญท่านทั้งหลายฟังข้าพเจ้ากล่าวถึงเหตุอันเป็นอุปการะแก่โพธิญาณและผลแห่งความเป็นพระสุคตตามสมควรแก่เหตุ อันน่าพิศวงไพบูลย์ยิ่งปราศจากมลทิน

Having paid honour to him, the Conqueror, abounding in accumulations of good, and the sole friend of the whole world, to whom most exalted in the world of creatures no one is equal in the potency of good, who is worthy of admiration, of extensive greatness, free from impurities and possessed of the essentials of Buddhaship, listen to me declaring the means, the appropriate means, tending to the Fruition leading to the state of Sugata.[2]

๖. ชาโต โย นวเม ขเณ สุตธโร สีเลน สุทฺธินฺทฺริโย
สํสารํ ภยโต ภวกฺขยกรํ ทิสฺวา สิวํ เขมโต
ตํ สมฺปาทกมคฺคเทสกมุนึ สมฺปูชยนฺโต ตโต
พุทฺธานุสฺสติภาวนาทิกมโต สมฺปาทเย ตํ สิวํ.

กุลบุตรใดอุบัติเกิดแล้วในขณะที่ ๙ ทรงความรู้สำรวมอินทรีย์บริสุทธิ์ด้วยศีล เขาเห็นวัฏฏสงสารว่าเป็นภัย และเห็นพระนิพพานอันทำภพให้สิ้นไปว่าเป็นแดนเกษม บูชาพระมุนีพระองค์นั้นผู้แสดงหนทางที่นำไปถึงพระนิพพานอยู่ ต่อจากนั้นพึงให้สำเร็จพระนิพพานนั้นตามลำดับด้วยการเจริญพุทธานุสสติเป็นต้น

He who is born in the ninth Khaṇa is full of knowledge, pure in his senses by the observance of the precepts, having looked upon transmigration with fear, and Nirvâṇa, the destroyer of existence, without fear-he, well worshipping the sage, because he points out the road tending to Bliss, should secure that bliss by means of the respective bhâvanas, Buddhânussati, etc. [3]

๗. เอวํ ยถาวุตฺตวิธึ กโรนฺโต
มทปฺปมาทา วิรโต ยตฺโต
พุทฺธานุพุทฺเธหิ นิเสวิตํ ตํ
ปปฺโปติ นิพฺพานวรํ วิราคํ.

เมื่อกุลบุตรกระทำตามวิธีที่กล่าวแล้วอย่างนี้ งดเว้นจากความมัวเมาประมาท เป็นผู้สำรวมตน ย่อมบรรลุพระนิพพานอันประเสริฐปราศจากราคะนั้น ซึ่งพระพุทธเจ้าและพระอนุพุทธะทั้งหลายเสพคุ้นแล้ว

He, who follows the prescribed path, abandoning unheedful conducts, exercising self-restraint, will eventually attain noble Nirvâṇa, untainted by lust; the noble Nirvâṇa which was well acquainted by the Buddhas and their followers.

๘. พุทฺโธติ โก พุทฺธคุโณติ โก โส
อจินฺติยาทิตฺตมุปาคโต โย
อนญฺญสาธารณภูตมตฺถํ
อกาสิ กึ โส กิมโวจ พุทฺโธ.

ใครเล่าได้ชื่อว่าพระพุทธเจ้า อะไรคือพระพุทธคุณที่ถึงภาวะอันใครๆ ไม่พึงคิด พระพุทธเจ้านั้นทรงกระทำอะไร ตรัสอะไรที่ไม่ทั่วไปแก่สาวกอื่นไว้

Who is Buddha? What that Buddha virtue which is inconceivable and the like? What good has he not done for the general weal? What has that Buddha declared and done which is not in accordance with truth and not held in common with others? [4]

๙. วิสฺสชฺเชสฺสามิ ตํ สาธุ อวิรุทฺธ'มนากุลํ
สํหริตฺวา ยถาวุตฺตํ มุนินา จ มุนีหิ จ.

ข้าพเจ้าจะวิสัชนาปัญหานี้เป็นอย่างดี ไม่มีข้อขัดแย้ง ไม่สับสน โดยรวบรวมข้อความตามที่พระมุนีและสาวกทั้งหลายได้กล่าวไว้

I shall answer these questions well, with no discrepancy or confusion in accordance with the words of the great sage and his disciples.

๑๐. วิสุทฺธขนฺธสนฺตาโน พุทฺโธติ นิยโม กโต
ขนฺธสนฺตานสุทฺธิ ตุ คุโณติ นิยโม กโต.

บัณฑิตกำหนดไว้ว่า ผู้มีกระแสขันธ์อันบริสุทธิ์แล้ว ชื่อว่า พระพุทธเจ้า ส่วนความบริสุทธิ์ของกระแสขันธ์ ชื่อว่า พระพุทธคุณ

He is distinguished as Buddha as displaying the pure elements of being; and he, indeed, is distinguished as "possessed of good characteristics," who is pure in the display of the elements of existence. [5]

๑๑. อกาสิ กิจฺจานิ ทิเนสุ ปญฺจ
ปสาทยญฺจิทฺธิพเลน เยน
ชนานเสสํ จริยานุกูลํ
ญตฺวาน'โวจานุสยปฺปหานํ.

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงกระทำกิจ ๕ ประการทุกๆ วัน ยังมหาชนให้เลื่อมใสอยู่ด้วยกำลังแห่งความสำเร็จนั้น ทรงเข้าใจธรรมที่เหมาะสมกับจริตทุกอย่างแล้วแสดงธรรมอันทำลายอนุสัยแก่มวลชน

Day by day, relying on his own supernatural power, he performed the Five Duties (incumbent on Buddhas), bringing faith to people; and, knowing fully the suitable conduct for them, preached the abandonment of the (seven) attachments. [6]

๑๒. พุทฺโธ จ โส พุทฺธคุเณน สิทฺโธ
โย กายวาจาหิ ตุลาวภูโต
เหตุํ ผลญฺจาปิ สเมกฺขิยาน
ตถาคตํ สปฺปุริสา ภชนฺตุ.

อนึ่ง พระพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงเปรียบดั่งตราชั่งด้วยกายและวาจา พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงปรากฏแล้วด้วยพระพุทธคุณ เหล่าสัตบุรุษพิจารณาเหตุและผลแล้วพึงคบพระตถาคตเถิด

The Buddha being scale-like in his words and deeds, as evident in his noble attributes; virtuous men, having considered the relevant cause and effect should ally with the Tathâgata.

๑๓. อพฺภุคฺคตา ยสฺส คุณา อนนฺตา
ติพุทฺธเขตฺเตกทิวากโรติ
ชานาติ โส โลก'มิมํ ปรญฺจ
สเจตนญฺเจว อเจตนญฺจ
สกสฺส สนฺตานคตํ ปเรสํ
พฺยตีต'มปฺปตฺตก'มตฺรภูตํ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงคุณธรรมอันหาที่สุดมิได้ ซึ่งขจรขจายว่าเป็นดวงสุรีย์ดวงเดียวในพุทธเขตทั้งสาม พระองค์ย่อมทรงทราบโลกนี้และโลกอื่น สิ่งที่มีเจตนาและสิ่งที่ไม่มีเจตนา พร้อมทั้งสภาวธรรมที่มีในกระแสรูปนามของพระองค์และผู้อื่น ที่ล่วงไปแล้ว ที่ยังมาไม่ถึง และมีอยู่ในปัจจุบัน

He whose virtues are infinite and in the ascendency, he, being called the unparalleled sun in the threefold Buddha domain, knows this world and the future world, what is possessed of thought and what is devoid of thought, his own existence and that of others, as well as time past, future, and present. [7]

๑๔. เอวํวิเธสุ วิสเยสุ หิ ยสฺส ปญฺญา
ธาเวยฺย'นาคตคตาวิคเตสุ ติกฺขา
ตสฺเสว โพธิ'มุปยาตมเนน นิจฺจํ
รตฺตินฺทิวํ มุนิคุณา วต จินฺตนียา.

พระผู้มีพระภาคพระองค์ใดทรงพระปัญญาเฉียบแหลมแล่นไปในวิสัยอันมีประการอย่างนี้ ทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต บุคคลผู้มีใจมุ่งสู่โพธิญาณพึงระลึกถึงคุณของพระมุนีพระองค์นั้นทุกทิวาราตรีเสมอ

The Buddha, possessed of perfect wisdom, knows the diverse nature of things in the past, present, and future; a person intent on attaining enlightenment should always be mindful of the virtues of that Buddha both day and night.

๑๕. เอวํวิเธสุ วิสเยสุ หิ ยสฺส ปญฺญา
ธาเวยฺย'นาคตคตาวิคเตสุ ติกฺขา
ตสฺเสว โพธิ'มุปยาตมเนน นิจฺจํ
รตฺตินฺทิวํ มุนิคุณา วต ปูชนียา.

พระผู้มีพระภาคพระองค์ใดทรงพระปัญญาเฉียบแหลมแล่นไปในวิสัยอันมีประการอย่างนี้ ที่เป็นทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต บุคคลผู้มีใจมุ่งสู่โพธิญาณพึงบูชาคุณของพระมุนีพระองค์นั้นทุกทิวาราตรีเสมอ

The Buddha, possessed of perfect wisdom, knows the diverse nature of things in the past, present, and future; a person intent on attaining enlightenment should always adore adore the virtues of that Buddha both day and night.

๑๖. เอวํวิเธสุ วิสเยสุ หิ ยสฺส ปญฺญา
ธาเวยฺย'นาคตคตาวิคเตสุ ติกฺขา
ตสฺเสว โพธิ'มุปยาตมเนน นิจฺจํ
รตฺตินฺทิวํ มุนิคุณา วต วนฺทนียา.

พระมุนีพระองค์ใดทรงพระปัญญาเฉียบแหลมแล่นไปในวิสัยอันมีประการอย่างนี้ ที่เป็นทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต บุคคลผู้มีใจมุ่งสู่โพธิญาณพึงน้อมไหว้คุณของพระมุนีพระองค์นั้นทุกทิวาราตรีเสมอ

The Buddha, possessed of perfect wisdom, knows the diverse nature of things in the past, present, and future; a person intent on attaining enlightenment should always bow down and pay respect to the virtues of that Buddha both day and night.

๑๗. สทฺเธยฺยา เต จินฺเตยฺยา เต
วนฺเทยฺยา เต ปูเชยฺยา เต
พุทฺธาโลกาโลเก โลเก
ชาเตเนตํ ปตฺเถนฺเตน.

บุคคลผู้เกิดแล้วในโลกที่สว่างไสวด้วยแสงสว่างคือพระพุทธเจ้า ปรารถนาโพธิญาณนั้นอยู่ พึงเชื่อถือ ระลึกถึง กราบไหว้ และบูชา พระพุทธเจ้าเหล่านั้น

A person born in the world brightened by the light of the Buddhas, aspiring to enlightenment should accept, appreciate, bow down in respect and pay honour to those Buddhas.

๑๘. เอวํ ปสนฺนมติมา รตนตฺตยมฺหิ
จาคาธิมุตฺตมนโส ชนตาหิเตน
โลกสฺส สทฺธปรมา ภวตีติ ญตฺวา
สทฺธาทิเนกคุณชาลยุโต ภเวยฺย.

บุคคลผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย มีใจน้อมไปในการบริจาค โดยเกื้อกูลแก่มวลชน ทราบว่าชาวโลกมีศรัทธาเป็นอย่างยิ่ง พึงเป็นผู้ประกอบด้วยคุณทั้งหลายเป็นอันมากมีศรัทธาเป็นต้นเถิด

A person devoted to the Triple Gems, with mind bent on giving charity for the benefits of mankind-being aware of their great faith, should accumulate virtues of all kinds; i.e., faith, etc.

๑๙. อนนฺตสตฺเตสุ จ โลกธาตุสุ
เอโกว สพฺเพปิ สมา น เตน.

ในเหล่าสัตว์อันหาประมาณมิได้ ในโลกธาตุทั้งหลาย มวลชนที่จะเสมอด้วยพระตถาคตพระองค์นั้นมิได้มีแม้สักผู้เดียว

Not one, nay, not all together in the endless world-systems are equal to him. [8-10]

๒๐. ทิสาสุ ปุพฺพาทิสุ จกฺกวาฬา
สหสฺสสงฺขายปิ อปฺปเมยฺยา
เย เตสุ เทวา มนุชา จ พฺรหฺมา
เอกตฺถ สงฺคมฺม'ภิมนฺตยนฺตา.

จักรวาลทั้งหลายในทิศตะวันออกเป็นต้นนับไม่ถ้วนแม้ด้วยจำนวนพันหนึ่ง ทวยเทพ มนุษย์ และพรหมที่อยู่ในจักรวาลเหล่านั้นมาประชุมปรึกษากันในสถานที่แห่งเดียวกัน

In the different cardinal points, the east, etc., the worlds are innumerable owing to their existing in thousands, yet Devas, men, and Brahmas in them came together and deliberated. [8-10]

๒๑. อนาทิกาลาคตนามรูปินํ
ยถาสกํ เหตุผลตฺตวุตฺตินํ
ตพฺภาวภาวิตฺต’มสมฺภุณนฺตา
นานาวิปลฺลาส’มนุปฺปวิฏฺฐา.

เหล่าสัตว์ไม่เข้าใจว่ารูปนามที่มีในกาลอันไม่ปรากฏเบื้องต้น ซึ่งดำเนินไปโดยความเป็นเหตุผลของตน เป็นผลที่เกิดขึ้นด้วยความมีเหตุนั้น จึงเข้าถึงวิปัลลาสนานาประการ

They are not able to declare the road to Nirvâṇa, not knowing, by their own power, the rising up of corresponding Cause and Effect, of Name and Form antecedent in time without a beginning-not knowing their coming up and having entered into the various contrary conceptions, [8-10]

๒๒. กมฺมปฺปวตฺติญฺจ ผลปฺปวตฺตึ
เอกตฺตนานตฺตนิรีหธมฺมตํ
วิญฺญตฺติสนฺตานฆเนน ฉนฺนโต
สิวญฺชสํ โน ภณิตุํ สมตฺถา.

เหล่าสัตว์ไม่เข้าใจความเป็นไปแห่งกรรม ความเป็นไปแห่งผล ความเหมือนกันโดยสภาพ ความต่างกันโดยสภาพ ความไม่ขวนขวายของเหตุและผล และความเป็นธรรมชาติอย่างนั้น จึงไม่สามารถชี้ทางสู่แดนเกษมได้ เพราะถูกปิดบังไว้ด้วยกลุ่มก้อนคือความต่อเนื่องแห่งวิญญัตติรูป

Not knowing, too, the rise of action and consequence, whether single or multiple, produced or natural, being concealed by the density of intelligence and continuity, they are unable to declare the Way to Bliss. [8-10]

๒๓. เอโกว โส สนฺติกโร ปภงฺกโร
สงฺขาย เณยฺยานิ อเสสิตานิ
เตสํ หิ มชฺเฌ ปรมาสภึ วทํ
สิวญฺชสํ ทีปยิตุํ สมตฺโถ.

พระมหาบุรุษผู้เดียวนั้นทรงกระทำความสงบและแสงสว่างทรงหยั่งรู้เญยยธรรมทั้งปวง ได้ตรัสวาจาอันองอาจยิ่งนักในท่ามกลางเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น เป็นผู้สามารถชี้แนะทางเกษมได้

He, the unparalleled light-giver and Bestower of Tranquillity, considering all that can be known, has the capability in the midst of them (Devas, men, and Brahmas) to show the Way to Bliss by publishing words, excellent and quieting. [11]

๒๔. โส โคตโม สกฺยสุโต มุนินฺโท
สพฺพสฺส โลกสฺส ปทีปภูโต
อนนฺตสตฺเต ภวพนฺธนมฺหา
โมเจสิ การุญฺญพลานเปกฺขี.

พระมหาบุรุษนั้นคือพระโคตมะผู้เป็นพระโอรสแห่งเจ้าศากยะ ผู้เป็นจอมแห่งมุนี ผู้ประดุจดวงประทีปส่องโลกทั้งปวง ทรงเปลื้องสัตว์มากมายนับไม่ถ้วนออกจากเครื่องผูก[คือตัณหา]ในภพด้วยกำลังแห่งความกรุณา มิได้มุ่งหวัง[ลาภสักการะ]

The chief of Sages, of the Gotama family and the son of the Sakya race, being the Lamp of the whole world, has in virtue of his compassion caused endless people to escape from the bonds of existence, unregardful of anything in return. [12]

๒๕. โย สํสาเร สุทุกฺขํ อมต'มิว ภชํ สพฺพสตฺเต ทยาย
เตสํ โทสคฺคิชาลํ ขมนสลิลโต สาธุนิพฺพาปยนฺโต
พุทฺโธ โพธิญฺจ ปตฺโต สกล'มติวสิปฺปตฺตสพฺพญฺญุภาวํ
ตญฺจาหํ ตสฺส โพธึ ปมุทิตมนสา สพฺพกาลํ นมามิ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงประสบทุกข์เข็ญในสังสารวัฏ เพราะสงสารเหล่าสัตว์ ทรงดับไฟโทสะของสัตว์เหล่านั้นอย่างสนิทด้วยน้ำแห่งขันติ ทรงบรรลุโพธิญาณและความเป็นผู้รู้ถึงความชำนาญทุกอย่าง ข้าพเจ้ามีใจชื่นบานแล้วขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นและโพธิญาณของพระองค์เสมอ

The Buddha who had endured great suffering in transmigration because of his compassion for creatures, quenched the fire of hatred among them with the water of forbearance, attained to enlightenment and was proficient in all knowledge; I bow down to and worship him and his supreme knowledge always.

๒๖. วเทถ ตสฺสีธ อนปฺปกํ คุณํ
น เตน ตุโลฺย ปรโม จ วิชฺชติ
กึ ตํ คุณํ ตํสทิเสน ทินฺนํ
สยํกตํ กินฺนุ อธิจฺจ ลทฺธํ.

พวกท่านจงกล่าวคุณธรรมอันไพศาลในโลกนี้ของพระมหา-บุรุษนั้น บุคคลผู้เสมอเหมือนหรือยิ่งกว่าพระองค์หามีไม่ พระพุทธเจ้าผู้เสมอกับพระองค์ทรงมอบคุณธรรมนั้นให้ หรือเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงกระทำเอง หรือได้รับโดยปราศจากเหตุเล่า

Declare his inestimable goodness in this world! There is none equal to or surpassing him! How declare that goodness as given to him by a Buddha similar to himself, produced by himself, or whether obtained without a cause? [13]

๒๗. นาธิจฺจ ลทฺธํ น จ ปุพฺพพุทฺธา
พฺรหฺมาทินํ สมฺมุติยา พหุนฺนํ
สยํ กเตเนว อนูปเมน
ทานาทินา ลทฺธมิทํ วิปากํ.

คุณธรรมดังกล่าวมิใช่ได้รับโดยปราศจากเหตุ มิใช่ได้รับจากพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน มิใช่ได้รับด้วยการสมมุติของพหุชนมีพรหมเป็นต้น แต่ได้รับวิบากนี้ด้วยทานบารมีเป็นต้นที่กระทำเองไม่มีใครเปรียบโดยแท้

He has obtained this result of Buddhahood through the unparalleled acts of charity, etc., even self-performed-not obtained without a cause or from a previous Buddha, or by the authorisation of the large body of Brahmas and others. [14]

๒๘. อิโต จตุนฺนํ หิ อสงฺขิยานํ
สตํ สหสฺสานธิกานมตฺถเก
กปฺเป อตีตมฺหิ สุเมธตาปโส
เวหายสา คจฺฉติ อิทฺธิยา ตทา.

กล่าวโดยพิสดารว่า ในกัปที่ล่วงแล้วนับขึ้นไป ๔ อสงไขยแสนกัปจากภัทรกัปนี้ สุเมธดาบสได้เหาะไปทางอากาศด้วยฤทธิ์ในครั้งนั้น

In a past cycle, at the beginning of four asaṅkkheyyas and one hundred thousand kappas, when he was the hermit Sumedha, he went through the sky by supernatural power. [15]

๒๙. ทีปงฺกโร นาม ชิโน สสํโฆ
รมฺมํ ปุรํ ยาติ วิโรจมาโน
มนุสฺสเทเวห’ภิปูชิยนฺโต
สหสฺสรํสี วิย ภาณุมา นเภ.

พระชินเจ้าพระนามว่าทีปังกรพร้อมพระสงฆ์ มีเหล่าเทพและมนุษย์บูชาอยู่ ทรงรุ่งโรจน์ดุจภาณุมาศมีรัศมีนับพันในนภา เสด็จไปยังรัมมนคร

When Dîpaṅkara, the Conqueror, went to the town of Ramma with his followers, being honoured by gods and men and shining (with glory) like the sun in the sky with a thousand rays, [16]

๓๐. ตสฺสญฺชสํ กาตุ มหุสฺสหานํ
พุทฺโธติ สุตฺวา สุมโน ปตีโต
มมชฺช เทหํ ปนิมสฺส ทตฺวา
พุทฺโธ อหํ เหสฺส'มนาคเต'ทิโส.

สุเมธดาบสได้สดับคำของพวกมนุษย์ที่พยายามสร้างทางเพื่อพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมา จึงเกิดความปีติโสมนัส ดำริว่าวันนี้เราถวายร่างกายของเราแด่พระองค์แล้วจักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าพระองค์นี้

Then, while those who were strenuously exerting themselves in making a path for him, he, Sumedha, on hearing the cry "Buddha," being pleased and delighted, said, "To-day, by giving up my body to him, I, like him, shall be a Buddha in the future." [17]

๓๑. ตสฺมิญฺชเส กนฺทรกมฺหิ ปงฺเก
กตฺวาน เสตุํ สยิ โส สเทหํ
พุทฺโธ อยํ คจฺฉตุ ปิฏฺฐิยา มม
โพธึ สเจ เหสฺสติ เม อนาคเต.

สุเมธดาบสนั้นดำริว่า ถ้าโพธิญาณจักสำเร็จแก่เราในอนาคต ขอพระพุทธเจ้าพระองค์นี้จงเสด็จไปบนหลังของเรา แล้วนอนทอดร่างกายของตนเป็นสะพานบนเปือกตมที่แอ่งน้ำในทางนั้น

On that track, having made his body into a bridge on the swampy mud, he, lying down, said, "If transcendental knowledge will be to me in the future, let this Buddha go over my head." [18]

๓๒. อุสฺสีสกํ ยาติ ชิโน หิ ตสฺส
อชฺฌาสโย สิชฺฌติ'มสฺส'นาคเต
ญตฺวาน พฺยากาสิ อเสสโต หิ
พุทฺโธ อยํ เหสฺสติ'นาคเตสุ.

พระชินเจ้าเสด็จประทับยืนใกล้ศีรษะของท่าน ทรงทราบว่าอัธยาศัยของดาบสนี้จะสำเร็จในอนาคต จึงพยากรณ์โดยสิ้นเชิงว่า ดาบสนี้จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

The Conqueror, Dîpaṅkara, went towards his head, knowing his intention would be realised in the future, and made an unqualified prediction, saying, "He indeed will become Buddha in the future." [19]

๓๓. สุตฺวาน ปตฺโตว มหาภิเสกํ
ลทฺธํว โพธึ สมนุสฺสรนฺโต
ปูเชตฺว ยาเต มุนิเทวมานุเส
อุฏฺฐาย โส สมฺมสิ ปารมี ทส.

สุเมธดาบสสดับคำพยากรณ์แล้ว ประหนึ่งได้รับการอภิเษกยิ่งใหญ่ หมั่นรำลึกถึงโพธิญาณเหมือนได้บรรลุแล้ว เมื่อพระมุนี เทวดาและมนุษย์บูชาแล้วหลีกไป จึงลุกขึ้นใคร่ครวญบารมีสิบทัศ

On hearing this, he, as if having attained the state of one who received the sprinkling (of purification), and imagining supernatural knowledge as obtained by him, rose and acquired a complete grasp of the ten Pâramîs after the sage (Dîpaṅkara) as well as Devas and men had honoured him and gone away. [20]

๓๔. ทพฺหํ คเหตฺวา สมตึสปารมี
สิกฺขตฺตยญฺจสฺส ชินสฺส สนฺติเก
กาตุํ สมตฺโถปิ ภวสฺส ปารํ
สตฺเตสุ การุญฺญพลา ภวํ คโต.

ท่านสมาทานบารมี ๓๐ ทัศอย่างมั่นคง แม้สามารถบำเพ็ญไตรสิกขาในสำนักของพระชินเจ้าพระองค์นั้นแล้วไปถึงฝั่งแห่งภพได้ ก็ขอไปสู่ภพด้วยแรงการุณย์ในเหล่าสัตว์

Having obtained firm mastery in all the thirty Pâramîs, and though he had the power to attain Nirvâṇa by passing beyond existence, through Dîpaṅkara possessed of the three sikkhâs, he, through pity for creatures, transmigrated. [21]

๓๕. หตฺถปฺปตฺตํ โพธึ หิตฺวา อญฺเญ สตฺเต สนฺตาเรตุํ
วายาเมนฺโต สํสาเร โย ทุกฺขปฺปตฺโต วนฺเทหํ ตํ.

พระโพธิสัตว์ใดยอมสละโพธิญาณที่มาถึงมือแล้วเพียรช่วยให้เหล่าสัตว์อื่นข้ามพ้น ประสบทุกข์ในสงสาร ข้าพเจ้าขอนมัสการพระโพธิสัตว์นั้น

He having abandoned the supernatural knowledge coming within his reach and having endeavoured to help mankind cross over (to Nirvâṇa), underwent suffering in transmigration; I pay homage to that Buddha-to-be.

๓๖. อุปฺปนฺนุปฺปนฺนเก โส ชินวรมตุเล ปูชยิตฺวา อเสสํ
พุทฺโธ เอโส หิ โปโส ภวติ นิยมโต พฺยากโต เตหิ เตหิ
เตสํ เตสํ ชินานํ วจนมนุปมํ ปูชยิตฺวา สิเรน
ตํ ตํ ทุกฺขํ สหิตฺวา สกลคุณททํ ปารมึ ปูรยิตฺถ.

พระโพธิสัตว์นั้นได้บูชาพระชินวรที่ไม่มีผู้ใดทัดเทียมซึ่งเสด็จอุบัติขึ้นแล้วๆ ทั้งสิ้น ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าเหล่านั้นๆ ว่าบุรุษนี้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ได้บูชาพระวาจาอันสูงส่งของพระชินเจ้าเหล่านั้นๆ ด้วยเศียรเกล้า อดกลั้นต่อทุกข์นั้นๆ แล้วบำเพ็ญบารมีที่ประทานคุณทั้งสิ้นให้

He having paid full honour to the various peerless Buddhas who have made their appearance, it having been predicted by them with certainty that he would be a Buddha, adored with his head the peerless words of those Buddhas, and bearing up every suffering, he fulfilled the Pâramîs which bestow all good qualities. [22]

๓๗. อิติ คหิตมหนฺตํโพธิสมฺภารสารํ
คณนปถ'มตีตํ ปารมีปูริตตฺตํ
กรจรณสิราทีทินฺนทานาติทานํ
ปรหิตนิรตํ ตํ โพธิสตฺตํ นมามิ.

ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระโพธิสัตว์นั้นผู้บำเพ็ญบารมีโพธิสมภารอันเป็นแก่นสารที่ยิ่งใหญ่ ผู้มีพระทัยเต็มเปี่ยมด้วยบารมีสุดที่จะคณนา ผู้ให้ทานอันยิ่งกว่าทานทั้งหลายมีมือ เท้า และศีรษะเป็นต้น ผู้ยินดีในการเกื้อกูลผู้อื่น

I pay honour to that Bodhisat who had fulfilled the perfections presupposing of supernatural knowledge, whose heart filled with innumerable Pâramîs, and who performed unsurpassed charity (i.e., his own limbs and head), taking pleasure in helping others.

๓๘. โส ทุกฺขขินฺนชนทสฺสนทุกฺขขินฺโน
การุญฺญ'เมว ชนตาย อกาสิ นิจฺจํ
เตสํ หิ โมจน'มุปาย'มิทนฺติ ญตฺวา
ตาที'ปราธ'มปิ อตฺตนิ โรปยี โส.

พระมหาบุรุษนั้นทรงลำบากด้วยความทุกข์ใจเพราะเห็นชาวโลกระทมทุกข์ ได้กระทำความการุณย์ในมวลชนเป็นนิตย์ พระองค์ผู้คงที่ทรงทราบว่าความอดทนนี้เป็นทางปลดเปลื้องชนเหล่านั้น จึงยอมเพิ่มทุกข์ไว้ในตน

He who, oppressed by suffering, saw people too oppressed by suffering, always manifested compassion for mankind, knew verily such and such to be the means of their emancipation, and laid their sin upon himself. [23]

๓๙. ทานาทิเนกวรปารมิสาคเรสุ
โอคาฬฺหตายปิ ปทุฏฺฐจชเนน ทินฺนํ
ทุกฺขํ ตถา อติมหนฺตตรํปิ กิญฺจิ
นาญฺญาสิ สตฺตหิตเมว คเวสยนฺโต.

พระองค์ทรงแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่เหล่าสัตว์อย่างเดียว มิได้คำนึงถึงทุกข์ใดๆ แม้จะใหญ่หลวงยิ่งที่ชนผู้ประทุษร้ายมอบให้ เพราะพระองค์ได้จมลงในสาครแห่งบารมีอันสูงส่ง มีทานบารมีเป็นต้นมากเป็นอเนก

By sinking in the seas of the various excellent Pâramîs, charity, etc., he, seeking the benefit of creatures, did not consider even the suffering entailed upon him by wicked Ñâṇas anything considerable. [24]

๔๐. เฉตฺวาน สีสํ หิ สกํ ททนฺโต
มํสํ ปจิตฺวาน สยํ ททนฺโต
โส จตฺตคตฺโต ปณิธานกาเล
ทุฏฺฐจสฺส กึ ทุสฺสติ เฉทเนน.

พระมหาบุรุษนั้นทรงสละร่างกายแล้วในคราวปรารถนาพุทธภูมิ จึงตัดศีรษะของตนมอบให้ ย่างเนื้อของตนให้เอง พระองค์จะประทุษ-ร้ายด้วยการเชือดเฉือนคนใจร้ายได้อย่างไร

Severing his own head and giving it, cooking his own flesh and giving it, he, during the time of his aspirations for Buddhaship, having abandoned his body-how could he offend the wicked by such sacrifice? [25]

๔๑. เอวํ อนนฺตมปิ ชาติสเตสุ ทุกฺขํ
ปตฺวาน สตฺตหิตเมว คเวสยนฺโต
ทีปงฺกรุคฺคหิตสีลสมาธิปญฺโญ
ปาเลสิ ยาว สกโพธิตเล สุนิฏฺฐา.

พระมหาบุรุษนั้นทรงแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่เหล่าสัตว์ต้องประสบทุกข์อันไร้ขอบเขตในหลายร้อยชาติ ทรงรักษาศีล สมาธิ และปัญญาที่รับแล้วจากพระพุทธเจ้าทีปังกร จนกระทั่งสำเร็จด้วยดี ณ ควงไม้โพธิ์ของตน

Thus seeking the benefit of creatures, he underwent endless suffering during a hundred births; and, in the time of Dîpaṅkara, devoted himself to wisdom, mental concentration, and the precepts, until he accomplished his aim at the foot of his own Bothi tree. [26]

๔๒. ยทาภินีหารมกา สุเมโธ
ยทา จ มทฺทึ อททา สิวินฺโท
เอตฺถนฺตเร ชาติสุ กิญฺจิเปกา
นิรตฺถกํ โน อคมาสิ ตสฺส.

เมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส ได้กระทำความปรารถนาพุทธภูมิ และเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสิวี ได้ประทานพระนางมัทรี ในชาติทั้งหลายระหว่าง ๔ อสงไขยแสนกัปนี้ แม้ชาติหนึ่งของพระองค์ก็มิได้ไร้ประโยชน์

When Sumedha (in the time of Dîpaṅkara) made aspirations towards Buddhahood, and when he, as Sivinda; gave up Madî, there was not, within the births of these two periods, even a single benefit which he did not attain. [27]

๔๓. มหาสมุทฺเท ชลพินฺทุโตปิ
ตทนฺตเร ชาติ อนปฺปกาว
นิรนฺตรํ ปูริตปารมีนํ
กถํ ปมาณํ อุปมา กุหึ วา.

ชาติในระหว่างนั้นมีมากมายยิ่งกว่าหยาดน้ำในมหาสมุทรใคร จะสามารถนับบารมีที่พระองค์ได้บำเพ็ญไว้อย่างต่อเนื่อง หรือจะหาอุปมาที่ไหนได้เล่า

His births during that time being as countless as the innumerable drops of water in the great ocean-how can be expressed the endless extent of his accomplished Pâramîs, or where can there be found a similarity to him? [28]

๔๔. โย มคฺคปสฺเส มธุรมฺพพีชํ
ฉายาผลตฺถาย มหาชนานํ
โรเปติ ตสฺมึ หิ ขเณว เตน
ฉายาผเล ปุญฺญ'มลทฺธ'มุทฺธํ.

บุคคลใดปลูกเมล็ดมะม่วงรสหวานไว้ข้างทาง เพื่อร่มเงาและผลแก่มหาชน ในขณะนั้นนั่นแหละเขาได้รับบุญในร่มเงาและผลในโอกาสต่อไป ฉันใด

He who has sown the seed of a sweet mango on the roadside with the object of providing shade and fruit, even in the very moment of sowing it, in virtue of the shade and the fruit (he intends to provide), there is acquired by him whatever merit had not been obtained before. [29]

๔๕. ตเถว สํสารปเถ ชนานํ
หิตาย จตฺตานภิโรปิตกฺขเณ
สิทฺธํว ปุญฺญูปริ ตสฺส ตสฺมึ
ธนงฺคชีวมฺปิ หรนฺติ เย เย.

ในขณะที่พระโพธิสัตว์ปลูกตนเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ปวงชนในทางแห่งสงสาร ต่อมาชนเหล่าใดๆ นำทรัพย์ อวัยวะ หรือชีวิตไป บุญย่อมสำเร็จแก่พระองค์ในขณะปรารถนาพุทธภูมินั้น ฉันนั้น

So, when he (Sumedha) planted himself for the benefit of mankind on the road of transmigration, over him there sprang up merit, and whoever wished divested him of his wealth, his limbs, and life. [30]

๔๖. โส สาคเร ชลธิกํ รุธิรํ อทาสิ
ภูมึ ปราชิย สมํสมทาสิ ทานํ
เมรุปฺปมาณมธิกญฺจ สโมฬิสีสํ
เข ตารกาธิกตรํ นยนํ อทาสิ.

พระองค์สละโลหิตให้มากกว่าน้ำในทะเล ให้เนื้อของตนเป็นทานมากกว่าแผ่นดิน ให้ศีรษะที่สวมมงกุฎมากกว่าจำนวนเขาพระสุเมรุ และให้ดวงตามากกว่านักษัตรบนท้องฟ้า

He gave more blood than there is water in the ocean; he gave as offering his own flesh exceeding the earth in quantity, his head with its crested hair surpassing Mount Meru in size, and his eyes exceeding in number the stars in the sky. [31]

๔๗. พุทฺธาโลกาโลเก โลเก
ชาโต สตฺโต โก'นุมฺมตฺโต
พุทฺธํ สุทฺธํ โอฆาติณฺณํ
สทฺโธ ปญฺโญ โก โน วนฺเท.

ใครเล่าผู้ไม่วิกลจริตในโลกที่สว่างไสวด้วยแสงสว่างคือพระพุทธเจ้า ผู้มีศรัทธาทรงปัญญา จะไม่พึงนบไหว้พระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์ข้ามห้วงกิเลสได้แล้ว

Who, not being insane in the world brightened with Buddha's light and having faith and intelligence, would not bow down to and adore the Buddha who, having crossed the ocean of defilements, is pure.

๔๘. คมฺภีราปารทานาทิ- สาคเรสุ หิ ถามสา
ตรนฺโต มทฺทิทาเนน นิฏฺฐาเปตฺวาน ปารมี.

พระมหาบุรุษทรงข้ามสาครแห่งบารมีมีทานเป็นต้นที่ลุ่มลึกข้ามได้ยากด้วยกำลัง ทรงยังบารมีทั้งหลายให้สำเร็จด้วยการประทานพระนางมัทรี

Crossing verily by his power over the deep oceans of the water of charity, etc., and bringing the Pâramîs to a consummation by the bestowal of Madî; [32]

๔๙. วสนฺโต ตุสิเต กาเย โพธิปริปากมาคมา
อายาจนาย เทวานํ มาตุคพฺภมุปาคมิ.

พระองค์พำนักอยู่ในหมู่เทพชั้นดุสิต ทรงรอคอยความสุกงอมแห่งโพธิญาณ ได้เสด็จลงสู่ครรภ์ของพระมารดาตามคำทูลเชิญของทวยเทพ

Living among the multitude in the Tusita heaven and attaining to the maturity of knowledge, he, at the request of the Devas, entered his mother's womb. [33]

๕๐. สโตว สมฺปชาโนว มาตุกุจฺฉิมฺหิ โอกฺกมิ
ตสฺส โอกฺกนฺติยา สพฺพา ทสสหสฺสี ปกมฺปถ.

พระองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะ หยั่งลงสู่ครรภ์ของพระมารดา หมื่นโลกธาตุทั้งหมดหวั่นไหวแล้วในกาลที่พระองค์ทรงหยั่งลงสู่ครรภ์

With thought and consciousness he entered his mother's womb; at the time of his entering it, the ten thousand worlds quaked. [34]

๕๑. ตโต ปุพฺพนิมิตฺตานิ พตฺตึสานิ ตทา สิยุํ
ตุฏฺฐหฏฺฐาว สา มาตา ปุตฺตํ ปสฺสติ กุจฺฉิยํ.

บุพนิมิต ๓๒ ประการเกิดขึ้นแล้วในกาลนั้น เพราะการปฏิสนธิของพระโพธิสัตว์ พระมารดานั้นทรงโสมนัสยินดี ทอดพระเนตรเห็นพระโอรสในครรภ์

Then at the time when he was in the womb there were visible the thirty-two characteristics of a great man: the mother, enraptured, sees her son in the womb. [35]

๕๒. คพฺโภกฺกนฺตียสฺเสวํ เจ โก นามญฺโญ ตุโลฺย เตน
ตสฺมา นิจฺจํ สกฺกจฺจํ ตํ วนฺเท โพธึ ปตฺเถนฺโตหํ.

ใครอื่นเล่าผู้หยั่งลงสู่พระครรภ์จะพึงเสมอกับพระมหาบุรุษนั้น เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าผู้ปรารถนาโพธิญาณขอนมัสการพระองค์โดยเคารพเป็นนิตย์

Who else, having entered his mother’s womb, is comparable to the great man; for that reason, I, aspiring to the supreme knowledge, pay honour to him always.

๕๓. สา ปุณฺณคพฺภา ทสมาสโต ปรํ
คนฺตฺวาน ผุลฺลํ วรลุมฺพินีวนํ
จิตา คเหตฺวา วรสาลสาขํ
วิชายิ ตํ ปุตฺตวรํ สุเขน.

ภายหลังทศมาศ พระมารดานั้นมีพระครรภ์ครบกำหนด เสด็จไปสู่สวนลุมพินีอันงามเลิศผลิดอกบานสะพรั่ง ประทับยืนเหนี่ยวกิ่งต้นสาละอันงดงาม ประสูติพระโอรสผู้ประเสริฐนั้นโดยง่าย

She, on coming to her full time, after ten months, went to the excellent Lumbini grove in bloom, stood holding the excellent branch of a tree, and easily gave birth to that excellent son. [36]

๕๔. ตทา สหสฺสีทสโลกธาตุสุ
เทวา จ นาคา อสุรา จ ยกฺขา
นานาทิสา มงฺคลจกฺกวาฬํ
สุมงฺคลามงฺคลมาคมึสุ.

ในครั้งนั้น เทวดา นาค อสูร และยักษ์ในหมื่นโลกธาตุ ถือเอาของมงคลอันงดงามดีแล้ว มาจากทิศานุทิศ สู่จักรวาลที่มีมงคลนี้ โดยดำริว่า เราจะฉลองมงคลประสูติของพระโพธิสัตว์

Then Devas and Nâgas, Asuras and Yakkhas, of the ten thousand worlds, from all sides came in raptures of delight to the blessed world-system. [37]

๕๕. อเนกสาขญฺจ สหสฺสมณฺฑลํ
ฉตฺตํ มรู ธารยุมนฺตลิกฺเข
สุวณฺณทณฺฑา จ วิเชนฺติ จามรา
คชฺชึสุ เภรี จ นทึสุ สงฺขา.

ทวยเทพในอากาศกั้นเศวตฉัตรอันมีก้านมากมายและมีซี่กำเป็นวงรอบพันหนึ่ง พัดจามรที่มีคันทองคำโบกไปมาอยู่ เสียงกลองและเสียงสังข์ก็บรรเลงบรรลือ

The Devas held up in the sky branches of various kinds, and an umbrella, a thousand in circumference; gold-handled whisps flap; they beat drums, and conches sound. [38]

๕๖. มเลน เกนาปิ อนูปลิตฺโต
จิโตว ปาทานิ ปสารยนฺโต
กถีว ธมฺมาสนโต ตรนฺโต
ชาโต ยถาทิจฺจวโร นภมฺหา.

พระมหาบุรุษมีพระวรกายมิได้แปดเปื้อนด้วยมลทินแม้สักเล็กน้อย ประทับยืนเหยียดพระบาทคู่ประสูติออกมา ประหนึ่งพระธรรมกถึกก้าวลงจากธรรมาสน์ และดวงอาทิตย์อันงามเลิศเคลื่อนลงจากนภาลัย

Unbesmeared with any filth, he stood spreading out his feet and appeared like a preacher descending from a pulpit, or the excellent sun coming out from a cloud. [39]

๕๗. ขีณาสวา พฺรหฺมคโณปคนฺตฺวา
สุวณฺณชาเลน ปฏิคฺคเหสุํ
ตโต จ เทวาชินจมฺมเกน
ตโต ทุกูเลน จ ตํ มนุสฺสา.

หมู่พรหมผู้สิ้นอาสวะแล้วเข้าไปรับพระมหาบุรุษนั้นด้วยตาข่ายทอง ต่อจากนั้น เหล่าเทวดารับไว้ด้วยหนังเสือดำ หมู่มนุษย์พากันรับไว้ด้วยผ้าขาวถัดจากนั้น

Sinless hosts of Brahmas approached him and received him in a net of gold, the Devas in the hide of the antelope, and men in the finest cloth. [40]

๕๘. เตสมฺปิ หตฺถา วรภูมิยํ ฐิโต
ทิสา วิโลเกสิ สมาสมนฺตโต
วทึสุ เทวาปิ จ พฺรหฺมกายิกา
ตยา สโม กตฺถจิ นตฺถิ อุตฺตโร.

พระมหาบุรุษทรงพ้นจากมือของชนเหล่านั้นแล้ว ประทับยืนเหนือพ่างพื้นปฐพีอันประเสริฐเลิศแผ่นดิน ทรงเหลียวดูทั่วทิศานุทิศ ทวยเทพและเหล่าพรหมทูลว่า ผู้ที่เสมอกับพระองค์หรือยิ่งกว่าไม่มีในที่ไหนๆ

Leaving their hands, he stood on the excellent spot of ground: he looked fully at all the points of the compass, and Devas as well as Brahmas said, "Equal to thee or superior there is no one anywhere!" [41]

๕๙. คนฺตฺวาน อุตฺตรํ สตฺต ปทวารํ หิ วิกฺกโม
สีหนาทํ นที ตาสํ เทวตานํ หิตาวหํ.

พระมหาบุรุษผู้องอาจเสด็จไปทางทิศเหนือเจ็ดก้าว ทรงบันลือสีหนาทอันนำประโยชน์เกื้อกูลให้แก่เทวดาเหล่านั้น

Making an advance of seven paces northward he sent forth a pleasant shout, causing those Devatas to hear him. [42]

๖๐. ตโต ปุตฺตํ คเหตฺวาน คตา มาตา สกํ ฆรํ
สตฺตมิยํ จุตา คนฺตฺวา เทวปุตฺตตฺตมาคมิ.

ลำดับต่อจากนั้น พระมารดาทรงพาพระโอรสเสด็จกลับวังของพระองค์ ในวันที่เจ็ดพระมารดาสิ้นพระชนม์แล้วไปบังเกิดเป็นเทพบุตร

The mother then went to her home, taking her son; and on the seventh day she attained the state of Deva. [43]

๖๑. เต พฺราหฺมณา ปญฺจมิยํ สุภุตฺตา
นามํ คเหตุํ วรลกฺขณานิ
ทิสฺวาน เอกงฺคุลิมุกฺขิปึสุ
พุทฺโธ อยํ เหสฺสติ วีตราโค.

พราหมณ์เหล่านั้นผู้ได้รับพระราชทานเลี้ยงเป็นอันดีเพื่อจะขนานพระนามในวันที่ ๕ เห็นพระนรลักษณ์อันงามเลิศแล้ว จึงยกนิ้วมือนิ้วเดียวพยากรณ์ว่า ราชกุมารนี้จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากราคะ

The Brâhmas, having regaled themselves well with food, on seeing, on the fifth day, his excellent characteristics in order to give him a name, raised one finger and said, çHe will be a Buddha devoid of sin: [44]

๖๒. ชิณฺณญฺจ ทิสฺวา พฺยธิตํ มตญฺจ
อวฺหายกํ ปพฺพชิตญฺจ ทิสฺวา
โอหาย ปพฺพชฺชมุเปติ กาเม
พุทฺโธ อยํ เหสฺสติ วีตราโค.

พราหมณ์เหล่านั้นพยากรณ์อีกว่า พระองค์ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิตผู้เหมือนดั่งชักชวนให้บวช จึงสละกามสุขเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากราคะ

On seeing an old man, a sick man, a dead man swathed in cloth, and a monk, he, abandoning the pleasures of sense, enters upon the ascetic life and will become a Buddha free from sin. [45]

๖๓. กาลกฺกเมน จนฺโทว วฑฺเฒนฺโต วฑฺฒิเต กุเล
ปุญฺโญทเยนุเทนฺโต โส ภาณุมา วิย จมฺพเร.

๖๔. สิทฺธตฺถโก หิ สิทฺธตฺโถ ลทฺธา เทวึ ยโสธรํ
จตฺตาลีสสหสฺเสหิ ปุริตฺถีหิ ปุรกฺขโต.

เจ้าชายสิทธัตถะนั้นทรงเจริญพระชันษาในราชสกุลที่เจริญรุ่งเรือง ดุจสมบูรณจันทร์ตามลำดับกาล ทรงดำเนินไปด้วยบุญบารมีดุจดวงสุรีย์อุทัยกลางนภา เป็นผู้สมปรารถนาแล้ว ได้รับเจ้าหญิงยโส-ธราเป็นพระเทวี มีนางสนม ๔ หมื่นแวดล้อม

In course of time increasing (in beauty, etc.) in the prospering family like the moon, and advancing in merit like the sun in the sky, Siddhattha-named so because he had accomplished every good-having obtained Yasodhara as his wife, was attended by forty thousand accomplished women. [46-47]

๖๕. รมฺมสุรมฺมสุเภสุ ฆเรสุ
ติณฺณมุตูนมนุจฺฉวิเกสุ
ทิพฺพสุขํ วิย ภุญฺชิ สุขํ โส
อจฺฉริยพฺภุตราชวิภูตึ.

เจ้าชายสิทธัตถะนั้นเสวยสุขในราชสมบัติอันน่าอัศจรรย์พิศวงดุจทิพยสุข ในปราสาทชื่อรัมมะ สุรัมมะ และสุภะ อันเหมาะแก่ฤดูทั้ง ๓

During the three seasons of the year, in suitable dwellings-the Ramma, the Suramma, and the Subha palaces-he pleasurably enjoyed the wonderful and astonishing magnificence of royalty like the bliss of the celestial world. [48]

๖๖. โย ตีสุ ปาสาทวเรสุ เตสุ
สกฺโกว เทวาธิปตี วสนฺโต
ยโสธรํ ปีณปโยธราธรํ
หิตฺวา คโต ตํ สุคตํ นมามิ.

พระมหาบุรุษใดประทับอยู่ในปราสาทอันงามเลิศทั้งสามเหล่านั้นดุจท้าวมัฆวาน ทรงสละวางพระนางยโสธราผู้มีถันอันเต่งตึงและโอษฐ์อันอิ่มเอิบไปได้ ข้าพเจ้าขอนมัสการพระมหาบุรุษนั้นผู้เสด็จไปดีแล้ว

He having enjoyed the three most exquisite palaces like Sakka, he went away and abandoned Yasodhara with plump breast and full lips; I pay honour to him who had gone thus.

นโม ตสฺส ยโต มหิมโต ยสฺส ตโม น.

กองกิเลสดุจความมืดย่อมไม่มีแก่พระสุคตพระองค์ใดเพราะอานุภาพที่กล่าวมาแล้ว ข้าพเจ้าขอนมัสการพระสุคตพระองค์นั้น

Honour to him, inasmuch as to him possessed of greatness no darkness is!

๖๗. ทิสฺวา นิมิตฺตานิ มทจฺฉิทานิ
ถีนํ วิรูปานิ รติจฺฉิทานิ
ปาปานิ กมฺมานิ สุขจฺฉิทานิ
ลทฺธาน ญาณานิ ภวจฺฉิทานิ.

พระมหาบุรุษนั้นทรงเห็นนิมิตที่ขจัดความมัวเมา เห็นความไม่งามของหมู่สตรีอันขจัดความยินดี เห็นกรรมชั่วอันขจัดความสุข ทรงได้รับญาณอันขจัดภพ

On seeing the (four) signs for the destruction of pride, the uncomeliness of women for the destruction of enjoyment, evil deeds for the destruction of happiness, there was acquired by him the knowledge for the destruction of existence. [49]

๖๘. ปทิตฺตเคหา วิย เภรวํ รวํ
รวํ สมุฏฺฐจาย คโต มเหสิ
มเหสิ มาโลกิย ปุตฺต'มตฺตโน
ตโนสิ โน เปมมโหฆ'มตฺตโน.

พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่เสด็จลุกขึ้นออกไป ทรงเปล่งเสียงอันแสดงความหวาดกลัวภพอยู่ เสด็จเยี่ยมชมมเหสีและโอรสของพระองค์ ได้ทรงข่มห้วงความรักอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ไว้

The great sage, on seeing his wife and son, did not give vent to the great torrent of his love, like one rising up and going away, making a terrible uproar, from a blazing house. [50]

๖๙. อุมฺมารอุมฺมารคตุทฺธริตฺวา
ปทํ ปทํ ยาตนราสภสฺส
อลํ อลงฺการตเรน คนฺตุํ
มตีมตีเมติ มนงฺคภงฺเค.

ปัญญาของข้าพเจ้าย่อมดำเนินไปวิจิตรยิ่งในการขจัดกามด้วยแพคืออลังการอันควรแก่พระนราสภผู้ยกพระบาทที่ถึงธรณีประตูอันเป็นที่กำจัดมารแล้วเสด็จไปสู่นิพพาน

Going and removing his foot from the threshold of Mâra, the most excellent of men, on his way to Nirvâṇa, thought to himself, "It is fit for me to go by the raft of adorning goodness: the wish comes to me very much for the destruction of sin." [51]

๗๐. อุมฺมารอุมฺมารคโต มเหสี
อนงฺคภงฺคํ สมจินฺตยิตฺถ
กึ เม ชรามจฺจุมุเข ฐิตสฺส
น เม วเส กามวเส ฐิตสฺส.

พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่เสด็จถึงธรณีประตูอันเป็นที่กำจัดมารทรงดำริถึงการขจัดกามว่าเราผู้ยืนอยู่ตรงหน้าชราและมรณะผู้ไม่อยู่ในอำนาจของตนแต่อยู่ในอำนาจแห่งกามจะมีประโยชน์อะไรเล่า วัตถุกามและกิเลสกามจะมีประโยชน์อะไรเล่า

The great sage, going to the threshold of Mâra, reflected well about the breaking up of pollution, saying, "What benefit to me remaining in the mouth of death and old age? There is no profit remaining in the realm of desire-not in my own domain." [52]

๗๑. กาเมน กาเมน น สาธฺยโมกฺขํ
มาเนน มาเนน มมตฺถิ กิญฺจิ
มาโร สเสโน หิ อวารณีโย
ยนฺเตน อุจฺฉุํ วิย มทฺทตี มํ.

บุคคลพึงให้สำเร็จโมกษะด้วยวัตถุกามและกิเลสกามไม่ได้ ความทะนงตนคือมานะจะมีประโยชน์อะไรแก่เรา เพราะมารและกองทัพที่ไม่มีใครยับยั้งได้ย่อมย่ำยีเราเหมือนหีบอ้อยด้วยเครื่อง

Not by the various desires is there the consummation of freedom; there is no benefit to me by pride in its various forms; Mâra with his army, not easy to be checked, crushes me like one crushing sugar-cane with a pressing machine. [53]

๗๒. อาทิตฺตมุยฺยาตปยาตมูนํ
อตาณเลณาสรเณ ชเนเต
ทิสฺวาน ทิสฺวาน สิวํ มยา เต
กาเมน กาเมน กถํ วิเนยฺยา.

เราผู้ปรารถนาประโยชน์เกื้อกูลเห็นชนเหล่านั้นถูกไฟกิเลสแผดเผา ผู้เตรียมไปสู่มรณะ ผู้ถูกห้วงกิเลสพัดไป ผู้พร่องอยู่ไม่มีที่กำบัง ไม่มีที่เร้น ไม่มีที่พึ่ง เมื่อเรายังไม่เห็นแดนเกษมแล้วจะพึงแนะนำชนเหล่านั้นด้วยกามได้อย่างไร

Seeing men burning (with Kilesas), roaming about (in transmigration), carried away (by the four floods), base, without protection, without refuge, without asylum, and not seeing happiness, he thought, "How can they be instructed by me (if) devoted to sensual inclinations?" [54]

๗๓. วิชฺชาย'วิชฺชาย จุตํ จุเปตํ
อสารสารูปคตญฺชนํ ชนํ
วิชฺชายวิชฺชาย ยุโต จุโตหํ
ปโหมิ ตาเรตุมสงฺคโต คโต.

เราผู้ประกอบด้วยวิชชาพ้นไปจากอวิชชา ผู้ไม่ผูกพันดำเนินไป จึงสามารถพาหมู่ชนผู้มืดบอดเหมือนยาหยอดเนตร[สีดำ] ผู้เสื่อมแล้วจากวิชชาถึงพร้อมด้วยอวิชชา ผู้สำคัญความยึดมั่นที่ไม่มีแก่นสารว่ามีแก่นสาร ให้ข้ามพ้นได้

I who have attached myself to wisdom, separated myself from ignorance, and am regardless of attachments, I am unable to take over mankind (across the ocean of transmigration) whether with or without essential good, or whether separated from wisdom or attached to ignorance. [55]

๗๔. มคฺคนฺติ โน ทิฏฺฐิคตาปวคฺคํ
อคฺคาติ เตวาหุ ชนา สมคฺคา
นคฺคํ อโห โมหตมสฺส วคฺคํ
วคฺคํ หนิสฺสามิ ตมคฺคมคฺคา.

บุคคลผู้มีมิจฉาทิฏฐิย่อมไม่เห็นพระนิพพานว่าเป็นทางถูก มหาชนพร้อมเพรียงกันกล่าวว่าผู้มีมิจฉาทิฏฐิเหล่านั้นเป็นบุคคลผู้สูงสุด กลุ่มความมืดคือโมหะไร้สาระจริงหนอ เราจักกำจัดกลุ่มความมืดด้วยมรรคอันเลิศ

The unorthodox do not declare Nirvâṇa to be the road (to Bliss); these men are unanimous in calling heresy superior: the society of one who is in the darkness of ignorance is bare: I shall destroy that society by the most excellent path of Saintship. [56]

๗๕. ปสยฺหกาเรน อสยฺหทุกฺขํ
ชนา ชเนนฺตีห ชนาน'เมว
ปสยฺหกาเรน อสยฺหทุกฺขํ
ปาปํ น ชานนฺติ ตโตนิทานํ.

ฝูงชนย่อมก่อทุกข์ที่ทนได้ยากแก่ชนทั้งหลายด้วยการข่มเหง ย่อมไม่รู้จักบาปที่ก่อทุกข์ที่ทนได้ยากด้วยการข่มเหง เพราะการข่มเหงนั้นเป็นเหตุ

By violent action men produce suffering that cannot be borne: they know not that insufferable evil has its origin in their violence of action. [57]

๗๖. เต โอฆโยคาสวสํกิเลสา
ตเมว นาเสนฺติ ตโต สมุฏฺฐิตา
เอกนฺติกํ ชาติ ชรา จ มจฺจุ
นิรนฺตรํ ตํ พฺยสนญฺจเนกํ.

สังกิเลส คือ โอฆะ โยคะ และอาสวะเหล่านั้น อันเกิดจากกระแสรูปนามของเหล่าสัตว์นั้นย่อมทำลายกระแสรูปนามของสัตวนั้นนั่นแหละ อีกทั้งความเกิด ความแก่ และความตาย ก็เป็นของแน่แท้ทั้งความวิบัติเป็นอันมากนั้นก็มีเสมอไม่ขาดช่วง

The oghas, yogas, Âsavas, and kilesas which rise up destroy men: birth, decay, and death are certain; and misfortune of various kinds is perpetuated. [58]

๗๗. จิรํ กิเลสานลปชฺชลนฺตํ
ญตฺวาน สตฺตานุสยํ สยมฺภู
สาเธมิ โพธึ วินยามิ สตฺเต
ปจฺฉาปิ ปสฺสามิ สุตํ สุตนฺตํ.

เราจะเป็นพระสยัมภู รู้แจ้งอนุสัยของเหล่าสัตว์ที่รุ่งโรจน์ด้วยไฟกิเลสมาช้านานแล้ว ยังโพธิญาณให้สำเร็จสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายภายหลังต่อมาจึงเยี่ยมราหุลกุมารบุตรคนสุดท้ายของบุตรทั้งหลาย

For a long time seeing the blazing of the fire of kilesas and knowing the inner thoughts of creatures, the self-instructed one thought-"I will attain to the perfection of knowledge; I will instruct creatures and afterwards I shall behold that renowned son of mine." [59]

๗๘. ตํ ทิพฺพจกฺกํ ขุรจกฺกมาลํ
รชฺชํ สสารชฺชสมชฺชมชฺชํ
เต พนฺธวา พนฺธนมาคตา ปเร
สุโต ปสูโตยมนงฺคทูโต.

จักรทิพย์นั้นเปรียบเหมือนคมมีด ราชสมบัติเป็นไปกับความน่ากลัว การฟ้อนรำขับร้องเหมือนของมึนเมา พระญาติที่มาผูกมัดเราเหมือนศัตรู โอรสของเรานี้เหมือนทูตของกามเทพ

The celestial wheel is like a razor worn as a fillet round the head, sovereignty like something to be disgusted with, the society (of women) like a society of drunkards, the relations coming to place me in bondage like enemies, this son born to me the Ambassador of Impurity: [60]

๗๙. สมุชฺชลนฺตํ วสตึ สตึ สิรึ
สรีสปาคาร'มิทํ มหาวิสํ
ททฺทลฺลมานา ยุวตี วตีมา
สกณฺฏกาเยว สมชฺช'มญฺชเส.

ปราสาทอันรุ่งเรืองด้วยสิริที่ประจักษ์อยู่นี้ เหมือนหลุมอสรพิษที่มีพิษกล้า หญิงสาวที่งามพริ้มเพราเหล่านี้เปรียบดั่งรั้วมีหนามในทางที่ปัดกวาดแล้ว

Her existent glory abides blazing in her; this is like a great serpent's hole and a great poison; these brilliant young women are like a thorny fence in the pure path to Nirvâṇa. [61]

๘๐. ยสฺสา วิราชิตสิรี สิริยาปิ นตฺถิ
ตสฺสาวโลกิย น ติตฺติวสาน'มตฺถิ
คจฺฉามิ หนฺท ตวนงฺคสิรปฺปเภทํ
มตฺเตภกุมฺภุปริสีหวิลาสคามี.

สิริอันงามของพระนางยโสธราใดไม่มีแม้แก่พระนางสรัสวดี การมองดูพระนางแล้วจะหมดความยินดีหามีไม่ ดูกรกามเทพ เอาละ เราจะทำลายเศียรของเธอไปด้วยลีลาการย่างกรายของราชสีห์บนกระพองช้างที่ตกมัน

To whose glory no other glory can be compared, on looking at whom (Yasodhara) there is no end to satiety-Now Desire, I shall undertake the breaking of thy head; I shall go on the majestic lion-like path over the temporal cavity of the elephant intoxicated with lust: [62]

๘๑. โภ โภ อนงฺค สุจิรมฺปิ ปนุณฺณพาณ
พาณานิ สํหร มนุณฺณ'มิโต นิโรธ
โรเธน จาปทคโต มนโส น โสจ
โสจนฺต'มปฺยนวโลกิย ยามิ สนฺตึ.

ดูกรกามเทพผู้เจริญซึ่งยิงลูกศรมาช้านาน แต่นี้ไปท่านจงเก็บลูกศรเถิด จงหยุดไว้อย่ายิงในที่นี้ เธอมีจิตที่พบความไม่พอใจด้วยการหยุดยิง จงอย่าเศร้าโศก เราจะไม่เหลียวแลเธอผู้เศร้าโศกอยู่ดำเนินไปสู่ศานติ

O Sir, Desire, for a long time the discharger of arrows, bundle up your arrows; henceforth destroy what has been discharged; and by repelling you with a mind that has attained to the absence of any footing (for existence) grieve not; but even if grieving, I shall go to Bliss without looking at thee, O Desire: [63]

๘๒. รตึ รตึ กามคุเณ วิเวเก
อลํ อลํ เตว วิจินฺตยนฺโต
มนํ มนงฺคาลยสมฺปทาลยํ
ตหึ ต'หึ ทิฏฺจ'พลาว ปกฺกมิ.

พระมหาบุรุษทรงดำริความรื่นรมย์ในกามคุณและวิเวกเหล่านั้นว่า ความรื่นรมย์ในกามคุณไร้ประโยชน์ ความรื่นรมย์ในวิเวกประเสริฐกว่า จึงตัดใจหลีกไปจากนางแก้วผู้เป็นที่พำนักของกามเทพในห้องบรรทมนั้น ประดุจสตรีผู้อ่อนแอเห็นงูนั้นแล้ววิ่งหนีไป

Delight and pleasure in sensuality be off! In seclusion (from the world) delight is befitting; thus reflecting, I, rending the mind attached to Desire, depart as a girl seeing a snake somewhere. [64]

๘๓. ยาวญฺจยํ รวิ จรตฺย’จเลน รุทฺเธ
ยาวญฺจ จกฺกรตนญฺจุปยาติ โลเก
ตาวิสฺสโร นภจโร ชิตจาตุรนฺโต
หิตฺวา กถํ นุ ปท’มุทฺธริ โส นิราโส.

พระอาทิตย์นี้ย่อมโคจรไปในโลกที่แวดล้อมด้วยจักรวาลบรรพต และจักรรัตนะย่อมลอยไปในโลกตราบใด ตราบนั้นพระมหาบุรุษจะเป็นพระจักรพรรดิราชผู้ยิ่งใหญ่เที่ยวไปในนภาลัย มีสาครทั้ง ๔ ที่ทรงชนะแล้วเป็นขอบเขต พระองค์จะทรงปราศจากเยื่อใยยกพระบาทละวางไปได้อย่างไรหนอ

As long as the sun travels impeded by the Cakkavâḷa rock and the Cakkaratana goes along (unobstructed) in the world, till then how can he, going in the sky as lord and conqueror of the Four Islands bounded by the Cakkavâḷa, forsake all and, being free from attachment, remove his foothold from the world? [65]

๘๔. ทีเป มหา จ จตฺราธิกเทฺวสหสฺเส
ตตฺราปิ เสฏฺฐจภชิตํ วรชมฺพุทีปํ
ภูนาภิกํ กปิลวตฺถุปุรํ สุรมฺมํ
หิตฺวา กถํ นุ ปท'มุทฺธริ โส นิราโส.

พระมหาบุรุษนั้นทรงละเมินทวีปใหญ่ทั้งสี่ ทวีปบริวารสองพัน ชมพูทวีปที่ผู้ประเสริฐอาศัยอยู่ในทวีปเหล่านั้น และกรุงกบิลพัสดุ์อันน่ารื่นรมย์ซึ่งเป็นแดนศูนย์กลางแห่งปฐพี จะทรงปราศจากเยื่อใยยกพระบาทละวางไปได้อย่างไรหนอ

Forsaking the four great islands and the 2000 lesser islands, and in them the excellent Jambudîpa, supplied with fruits and occupied by the most exalted of beings, and the delightful town of Kapilavastu in the centre of the Earth, how did he, without desires, withdraw his foot? [66]

๘๕. ญาตีน'สีติ กุลโต หิ สหสฺสสกฺเย
หตฺถสฺสธญฺญธนิโน วิชิตาริสํเฆ
โคตฺเตน โคตมภวํ ปิตรํ ชนคฺคํ
หิตฺวา กถํ นุ ปท'มุทฺธริ โส นิราโส.

พระมหาบุรุษนั้นทรงละเมินเจ้าศากยะแปดหมื่นโดยสกุลญาติผู้เพียบพร้อมด้วยช้าง ม้า ข้าวเปลือก และทรัพย์ ผู้ชนะหมู่ปัจจามิตร และทรงละเมินพระราชบิดาผู้เป็นจอมคนสมภพในสกุลโคตมะ พระองค์จะทรงปราศจากเยื่อใยยกพระบาทละวางไปได้อย่างไรหนอ

Abandoning eighty thousand of his relatives of the Sakya family, who, since seven generations, had conquered crowds of enemies and who were in possession of elephants, horses, corn and wealth,-abandoning the chief of men, his father, superior to all the house of Gotama-how did he, free from attachments, remove his foothold? [67]

๘๖. รมฺมํ สุรมฺมวสตึ รตนุชฺชลนฺตํ
คิมฺเหปิ วิมฺหยกรํ สุรมนฺทิราภํ
อุสฺสาปิตทฺธชปตากสิตาตปตฺตํ
หิตฺวา กถํ นุ ปทมุทฺธริ โส นิราโส.

พระมหาบุรุษนั้นทรงละเมินปราสาทสุรัมมะที่น่ารื่นรมย์มีรัตนะทรงค่าสว่างไสว ก่อความอัศจรรย์ใจแม้ในฤดูคิมหันต์ งามดุจวิมานเทพ ปักธงชัย ธงแผ่นผ้า และเศวตฉัตร พระองค์จะทรงปราศจากเยื่อใยยกพระบาทละวางไปได้อย่างไรหนอ

Having abandoned his beautiful Suramma edifice, resplendent with gems, in summer most wonderful, being as splendid as a Deva’s abode, having abandoned the flag and streamer and the white umbrella raised aloft, how did he, free from desires, remove his foothold? [68]

๘๗. สโปกฺขรา โปกฺขรณี จตสฺโส
สุปุปฺผิตา มนฺทิรโต สมนฺตา
โกกา นทนฺตูปริ โกกนาเท
หิตฺวา กถํ ตํ ปท'มุทฺธรี โส.

พระมหาบุรุษนั้นทรงละเมินสระโบกขรณีที่ดารดาษด้วยบัวบานสี่สระรอบพระราชมณเฑียร ฝูงนกจากพรากร่ำร้องเหนือสระโบกขรณีนั้น พระองค์จะทรงยกพระบาทนั้นละวางไปได้อย่างไร

Having forsaken the four tanks with the lotuses that flourished in the vicinity of his dwelling-(cranes sing on the red lotuses)-how did he, free from desires, upraise his foot? [69]

๘๘. สเร สโรเช รุทิตาลิปาฬี
สมนฺตโต ปสฺสติ ปญฺชรญฺชสา
ทิสฺวา'รวินฺทานิ มุขารวินฺทํ
นาถสฺส ลชฺชายิว สํกุจนฺติ.

พระมหาบุรุษทอดพระเนตรทางช่องพระแกล เห็นหมู่แมลงภู่บินร่อนส่งเสียงเหนือดอกปทุมในสระโดยรอบ ปทุมชาติทั้งหลายดูประหนึ่งหุบกลีบเข้าด้วยความอาย เพราะเห็นบัวพักตร์ของพระนาถะ

He sees around the palace from his window the row of bees that buzz on the lotuses on the lake; seeing their lord's mouth, a veritable lotus, the lotuses recoil, as it were, through shame. [70]

๘๙. มธุรามธุรา มธุราภิรุทา
จริตา ปทุเม ปทุเม’ลิคณา
วสตึ มธุนา มธุนา อกรุํ
ชหิตํ กิมิทํ กิมิทํ ปตินา.

หมู่ภมรบินเหนือดอกปทุมทุกดอกทั้งที่ตูมและแย้มบานแล้ว ส่งเสียงไพเราะรื่นรมย์อยู่คู่เคียงกันในวสันตฤดู ได้ทำรังด้วยน้ำหวานในปราสาท ปราสาทที่สวยงามนี้ถูกเจ้าของละวางไปได้อย่างไร การละวางไปนี้เพราะอะไรเล่า

The bees went about on the various lotuses happy and with pleasant buzz; they even now besmeared his palace with honey, crying, "Why was this (dwelling) abandoned by our Lord?" [71]

๙๐. ตมฺหา รสํ มธุกรา ภวนํ หริตฺวา
นินฺนาทิโน สุมธุรํ หิ มธุํ กโรนฺติ
นาเทน นาท'มติริจฺจุปวีณยนฺตา
นจฺจนฺติ ตา สุรปุเร วนิตาว ตาว.

หมู่ภมรนำน้ำหวานจากดอกบัวนั้นไปยังปราสาท ส่งเสียงกระทำน้ำผึ้งที่มีรสหวาน สตรีสองหมื่นนางเหล่านั้นงามดั่งนางอัปสรในสรวงสวรรค์ ย่อมดีดพิณฟ้อนรำข่มเสียงบินด้วยเสียงพิณตราบที่พระมหาบุรุษพอพระทัย

The bees, carrying the nectar thence to the palace with resounding sounds, manufacture most delectable honey; the women play on the lute in sounds surpassing the music of the bees; they then dance like the females in the Devaloka. [72]

๙๑. สญฺโจทิตา ปีณปโยธราธรา
วิราชิตา’นงฺคชเมขลา’ขลา
สุรงฺคนา’นงฺคชผสฺสทา สทา
รมา รมาเปนฺติว รงฺคทา’คทา.

เหล่าสตรีผู้มีถันอันเต่งตึงและโอษฐ์อันอิ่มเอิบ มีสายรัดเอวปิดที่ลับงามตระการ นุ่มนวลให้สัมผัสการร่วมอภิรมย์ดุจนางอัปสรเสมอ ย่อมชวนให้ร่วมอภิรมย์ดุจโอสถที่ให้ความพึงใจ

The virtuous (women), with brilliant metallic zones and plump inviting breasts and lips, afford pleasure like celestial fairies: these charmers, like medicine, bring happpiness to men. [73]

๙๒. กราติรตฺตา รติรตฺตรามา
ตาเฬนฺติ ตาลาวจเร สมนฺตา
นจฺจุคฺคตา'เนกสหสฺสหตฺถา
สกฺโกปิ กึ สกฺยสโมติ โจทยุํ.

เหล่าสตรีผู้ร่าเริงด้วยความพึงใจ ผู้มีฝ่ามือแดงยิ่งนัก ดีดสีตีเป่าเครื่องดนตรีรอบด้าน ยกมือนับพันขึ้นฟ้อนรำประหนึ่งทูลถามว่า แม้ท้าวโกสินทร์ก็จะเสมอเจ้าศากยะละหรือ

The charming women, delighting in pleasure, beat drums, etc., with hands highly reddened, in the vicinity of the palace: a thousand advance dancing with instruments in their hands and incite him, saying, "Though Sakka exist, what equal is there to one of the Sakya race?" [74]

๙๓. วิสาลเนตฺตา หสุลา สุมชฺฌา
นิมฺพตฺถนี วิมฺหยคีตสทฺทา
อลงฺกตา มาลฺยธรา สุวตฺถา
นจฺจนฺติ ตาลาวจเรหิ ฆุฏฺฐา.

สตรีเหล่านั้นมีดวงเนตรกว้าง ยิ้มแย้มแจ่มใส มีเอวกลมกลึง มีปลายถันเท่าผลสะเดา ส่งเสียงขับน่าพิศวง ประดับร่างกายทัดทรงมาลัย นุ่งผ้างาม ประโคมดนตรีแล้วฟ้อนรำอยู่

The charming well-dressed women, well decked and bearing garlands of flowers, with voices astonishingly harmonious, breasts like the Nimba, beautiful waists, and eyes large, dance to the resounding accompaniment of drums. [76]

๙๔. ยาสํ หิ โลเก อุปมาปิ นตฺถิ
ตาสํ หิ ผสฺเสสุ กถา หิ กาว
ตํ ตาทิสํ กามรตึ'นุโภนฺโต
หิตฺวา กถํ ตํ ปทมุทฺธรี โส.

แม้การเปรียบสตรีเหล่านั้นก็หามีในโลกนี้ไม่ จะป่วยกล่าวไปไยถึงสัมผัสของพวกนาง พระมหาบุรุษนั้นเสวยความรื่นรมย์ในกามนี้เช่นนั้น พระองค์จะทรงยกพระบาทนั้นละวางไปได้อย่างไร

Women to whom in the world there were no equals, whose touch language has no power to describe-partaking of such sensual enjoyments and forsaking them, how did he, free from desire, upraise his foot? [76]

๙๕. ปาเท’ปาเท วลยวิรวา เมขลาวีณนาทา
คีตํ’คีตํ ปติรติกรํ คายตี คายตี’สา
หตฺเถ’หตฺเถ วลยจลิตา สมฺภมํ สมฺภมนฺตี
ทิสฺวา’ทิสฺวา อิติ รติกรํ ยาติ หา หา กิมีหา.

สตรีผู้นำของนักร้อง คลอเสียงพิณและสร้อยสังวาลย์ โดยมีเสียงกำไลเท้าสั่นไหวในเท้าที่เยื้องย่างขึ้นลง ขับเพลงใหม่ที่ไม่เคยขับอันทำความรื่นรมย์แก่นาย สั่นกำไลมือขึ้นลง บิดตัวร่ายรำอย่างพากเพียรอยู่ พระมหาบุรุษทอดพระเนตรเห็นการฟ้อนรำที่ทำความรื่นรมย์อย่างนี้แล้ว มิได้เหลียวแลเสด็จจากไป โอหนอ ความเพียรของพระองค์เป็นเช่นไรเล่า

She (Yasodhara) sings songs already learnt or extempore, giving pleasure to her master, sending out harp-like sounds from her girdle and anklet, with the feet on the ground or thrown up in the air: the women whirl about to movements of the bracelets, with hands uplifted or lowered: seeing this joy-making, yet without seeing it, he goes away-Alas! Alas! What benefit in all these efforts? [77]

๙๖. อนนฺตกาโลปจิเตน เตน
ปุญฺเญน นิพฺพตฺตวิมานยาเน
ตสฺมึ ทิเน ชาตสุตํ ปชาปตึ
หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นทรงละเมินวิมานและยานที่บังเกิดด้วยบุญอันพระองค์สั่งสมไว้ตลอดกาลไม่มีที่สุด ทรงละเมินโอรสที่ประสูติในวันนั้นและชายาแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

By merit through an endless accumulation of time, he, on that day, forsaking his begotten son, his wife as well as his vehicles and residences acquired by him, departed as if he was Sugata (Tathâgata) who had attained Nirvâṇa. [78]

๙๗. ตํ ชีวมานํ ปิตรญฺจ มาตรํ
เต ญาตเก ตาทิสิโย จ อิตฺถิโย
เต ตาทิเส รมฺมตเร นิเกเต
หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นทรงละเมินพระบิดาและพระมารดาเลี้ยงผู้ยังทรงพระชนม์อยู่ พระประยูรญาติเหล่านั้น เหล่าสตรีเช่นนั้น พร้อมทั้งปราสาทอันน่ารื่นรมย์เช่นนั้นเหล่านี้แล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

Forsaking his living father and (step) mother, such relatives and such females (as have been referred to), as well as such habitations, he departed like Tathâgata gone to Nirvâṇa. [79]

๙๘. โขมญฺจ ปตฺตุณฺณทุกูลจีนํ
สกาสิกํ สาธุ สุคนฺธวาสิตํ
นิวาสิโต โสภติ วาสโวว
หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นทรงผ้าฝ้าย ผ้าไหมที่ซักแล้ว ผ้าเปลือกป่าน ผ้าจากเมืองจีน และผ้าจากแคว้นกาสี อันอบร่ำด้วยกลิ่นหอมอย่างดี ทรงงดงามประหนึ่งท้าวโกสีย์ ทรงละวางผ้าทั้งหมดนั้นแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

Clad in well-scented robes of Kâsi and China, of Khoma and Pattuna, and in the dukûla, he was as resplendent as Sakka! Forsaking all this, he departed like Tathâgata gone to Nirvâṇa. [80]

๙๙. วิธิปฺปกาสา นิธโย สกาสา
สมุคฺคตา ภูตธรา วสุนฺธรา
สตฺตาวสนฺตา วสุธา สุธาสา
หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว.

ขุมทรัพย์ที่แสดงถึงบุญญานุภาพผุดขึ้นใกล้ที่พำนักจากปฐพี ที่รองรับเหล่าสัตว์ สัตว์ผู้อยู่บนแผ่นดิน และเทพผู้เสวยสุธาโภชน์ มีอยู่[ในโลก] พระมหาบุรุษนั้นทรงละวางสิ่งเหล่านั้นแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

The four jars of treasures that display the lustre of greatness rose up from the earth which holds creatures on its surface-the earth containing inanimate as well as animate beings, and on which dwell the eaters of ambrosia. Forsaking these, he departed like Tathâgata gone to Nirvâṇa. [81]

๑๐๐. โสวณฺณถาเล สตราชิเก สุเภ
สาทุํ สุคนฺธํ สุจิสาลิโภชนํ
ภุตฺวา สวาสีหิ วิลาสินีหิ
หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นเสวยพระกระยาหารคือข้าวสาลีสะอาดมีรสอร่อยกลิ่นหอมหวน ในถาดทองงามมีลวดลายนับร้อยกับหญิงงามที่อยู่ร่วมแล้ว ทรงละวางแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

He ate Sâli rice, good and sweet-smelling, along with the women, his charming fellow-dwellers, from a golden tray decorated with a hundred lines; but leaving this, he departed like Tathâgata gone to Nirvâṇa. [82]

๑๐๑. มนุญฺญคนฺเธน อสุญฺญคนฺโธ
สุคนฺธคนฺเธน วิลิตฺตคตฺโต
สุคนฺธวาเตน สุวีชิตงฺโค
หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นทรงมีพระวรกายหอมไม่รู้สิ้นด้วยกลิ่นหอมน่าชื่นใจ มีพระวรกายอันลูบไล้ด้วยของหอมอันมีกลิ่นหอมอย่างดี ทรงได้รับการถวายงานพัดพระวรกายด้วยพระพายมีกลิ่นหอม ทรงละวางแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

His body, naturally perfumed with grateful odours, was annointed with odorous perfumes, and fanned with fragrant air; forsaking this, he departed like Tathâgata gone to Nirvâṇa. [83]

๑๐๒. สุลกฺขเณเหว'ภิลกฺขิตงฺโค
ปสาธิโต เทวปสาธเนน
วิโรจมาโน สกราชินีภิ
หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นทรงมีพระวรกายกำหนดด้วยลักษณะอันงามเลิศ ทัดทรงอลังการของสุธาสินี งามสง่าด้วยราชินีของพระองค์ ทรงละวางแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

He had his body excellently marked with beautiful signs and decorated with god-like ornaments, and he was resplendent with princesses of the same race. Forsaking all this, he departed like Tathâgata gone to Nirvâṇa. [84]

๑๐๓. นานาสนานิ สยนานิ นิเวสนานิ
ภาภานิภานิ รตนากรสนฺนิภานิ
ตตฺรุสฺสิตานิ รตนทฺธชภูสิตานิ
หิตฺวา คตานิ หิมพินฺทุสมานิ ตานิ.

พระแท่นประทับนั่งนานาชนิด พระแท่นบรรทม และปราสาทอันเปรียบด้วยประกายของหมู่ดารา ประดับประดาด้วยธงแก้วที่ปักไว้ในปราสาทเหล่านั้น ทั้งหมดนี้เปรียบเสมือนหยาดน้ำค้าง ถูกพระมหาบุรุษนั้นทรงละวางแล้วเสด็จไป

Various seats, sleeping-places, residences as brilliant as the stars and like the ocean, the Repository of Gems, and there the upraised flag adorned with gems,-these he abandoned,-these which he considered like drops of dew. [85]

๑๐๔. นานาวิเธหิ รตเนหิ สมุชฺชเลหิ
นารีหิ นิจฺจ’มุปคายิตหมฺมิเยหิ
รชฺเชหิ จกฺกรตนาทิวิภูสิเตหิ
ยาโต ตโต หิ นมิโต หิ สุริสฺสเรหิ.

พระองค์เสด็จไปแล้วจากเหล่านารีผู้แพรวพราวด้วยรัตนะนานาประการ ปราสาทที่มีเสียงขับร้องเป็นนิตย์ และราชสมบัติที่ประดับด้วยจักรรัตนะเป็นต้น ดังนั้น จึงได้รับการนอบน้อมจากจอมเทพโดยแท้

He has gone from the women resplendent with various gems, from his residences always musical with their voices, and from his sovereignties adorned with the cakkaratana: he, indeed, in consequence, is honoured by the most excellent of men. [86]

๑๐๕. ยโสธรํ ปีณปโยธราธรํ
อนงฺครงฺคทฺธชภูต'มงฺคํ
เทวจฺฉราวุชฺชลิตํ ปติพฺพตํ
หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว.

มหาบุรุษนั้นทรงละเมินพระนางยโสธราผู้มีถันอันเต่งตึงและโอษฐ์อันอิ่มเอิบ มีสรีระเหมือนดั่งธงชัยในลานเต้นรำของกามเทพ ผู้งามเฉิดฉันดุจนางอัปสร ผู้ยำเกรงพระสวามี พระองค์ทรงละวางแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

He, indeed, has gone away like Tathâgata having abandoned Yasodhara with full lips and breasts, having limbs like the flags in the theatre of Anaṅga, resplendent with the splendour of celestial nymphs, and dutiful to her husband. [87]

๑๐๖. สภาว’นิจฺฉนฺตมตึ ปภาวตึ
ภตฺโต กุโส สํหริ ภตฺตกาชํ
ตายาภิรูปํ หิ ยโสธรํ วรํ
หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นผู้ทรงละเมินพระนางยโสธราผู้งามเลิศ ผู้มีรูปงามยิ่งกว่าพระนางประภาวดีผู้เฉลียวฉลาดแต่ไม่รักพระองค์ ซึ่งทำให้พระเจ้ากุสราชผู้ภักดีต้องขนหาบข้าว แล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

Prince Kusa having served Pabhâvati, who had no natural desire for enjoyments, carried the rice-pole: forsaking the beautiful and excellent Yasodhara, superior to her, he verily departed like Tathâgata. [88]

๑๐๗. ปุเร ปุเร สญฺจริ ขคฺคหตฺโถ
วรํ ปริตฺถีน'มนิตฺถิคนฺโธ
สิริญฺจ ริญฺจาปิ น ริญฺจิ นารึ
หิตฺวานิมํ ทานิ คโต ตถาคโต.

ในครั้งก่อนพระมหาบุรุษเสวยพระชาติเป็นอนิตถิคันธกุมาร (กุมารผู้ไม่ชอบกลิ่นของสตรี) ปรารถนาสตรีของบุรุษอื่นอยู่ จึงทรงถือพระขรรค์เที่ยวไปในบุรี แม้ต้องสละสิริราชสมบัติก็ไม่ยอมสละนารี บัดนี้ละวางพระนางยโสธรานี้ไปได้ จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

Anitthigandha formerly, desiring the wives of others, went about in the town armed with a sword; though abandoning dignity, he did not abandon women, but now, forsaking this Yasodhara, he, the Tathâgata, departed. [89]

๑๐๘. หริตฺตโจ ราคพเลน เทวิยา
อวตฺถลิงฺเคน น ลิงฺค’นุสฺสริ
อเสวิ กามํ ต’มิทานิ กามํ
หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว.

พระมหาบุรุษเสวยพระชาติเป็นหริตจดาบส ไม่ระลึกถึงเพศดาบส เสพกามด้วยแรงราคะ เพราะเห็นสรีระอันปราศจากผ้าของพระเทวี บัดนี้ ทรงละวางกามนั้นแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

Haritaca, through force of his passion on account of the nakedness of the queen, ignored his vow of chasity and followed his desires, but how forsaking such enjoyment he, the Bodhisat, has assuredly departed as the Tathâgata. [90]

๑๐๙. อเมยฺยกปฺเปสุ วิเวกเสวี
หิตฺวา คโต รชฺชสิรึ วริตฺถึ
อณุํ กลึ วณฺณยิ ตํ ปุราณํ
วตฺถมฺหิ ฉิทฺทํ วิย ตุนฺนกาโร.

พระมหาบุรุษทรงเสพความสงัดในกัปนับไม่ถ้วน ได้ละเมินสิริราชสมบัติและสตรีผู้งามเลิศเสด็จจากไป พระองค์ตรัสถึงโทษเล็กน้อยที่มีในกาลก่อนนั้น ประดุจนายช่างชุนมองดูช่องขาดในผืนผ้า

Practising separation from the world during countless cycles, he went away, abandoning royal magnificence and a most excellent woman: he described that past sacrifice as a small stake, looking upon it as a tailor looks upon a hole in a garment. [91]

๑๑๐. ตทาว มนฺตฺวาน อิทาน'นงฺโค
ยโสธรํ ปคฺคหิโต ธชํว
มตฺโต ชิโตมฺหีติ ปมตฺตพนฺธุ
น ปสฺสิ ญาณาสนิปาต'มนฺตรํ.

กามเทพผู้เป็นพวกพ้องของคนประมาทเชิดชูพระนางยโสธราเสมอธงชัย เผลอประมาทสำคัญว่าเราชนะเจ้าชายสิทธัตถะแล้วในบัดนี้เหมือนในกาลที่เป็นพระเจ้ากุสราชเป็นต้นนั้น มิได้เห็นเหตุเกิดของสายฟ้าแห่งปัญญา [บุพนิมิต ๔]

Bearing this in mind, the God of Love now praised Yasodhara, who was like the flag (in his theatre); and he, the kinfolk of remissness, said, "He who is intoxicated with passion is conquered by me:" He knew not of the occasion for the discharge of the thunderbolt of knowledge. [92]

๑๑๑. ทิสฺวาน ทุกฺขานลสมฺภวํ ภวํ
กตฺวา ตทุปฺปาทกนงฺคภงฺคํ
ยโสธรํ ปีณปโยธราธรํ
หิตฺวา คโต พุทฺธพลปฺปทํ ปทํ.

พระมหาบุรุษทรงเห็นภพว่าเป็นแดนเกิดแห่งเพลิงทุกข์ จึงทำลายตัณหาที่เสมอเหมือนกามเทพอันก่อให้เกิดทุกข์นั้น พระองค์ทรงละวางพระนางยโสธราผู้มีถันอันเต่งตึงและโอษฐ์อันอิ่มเอิบแล้ว เสด็จไปสู่นิพพานที่ให้พลานุภาพของพระพุทธเจ้า

Seeing existence as the origin of the fire of suffering and destroying lust that gives rise to it, he abandoned Yasodhara with plump lips and breast, and attained Nirvâṇa which gives potency to Buddhas. [93]

๑๑๒. อนนฺตสตฺตาน'มนนฺตกาเล
มนํ คเหตฺวาน ชิโต อนงฺโค
ปราชิโต นูน หิ เอกกสฺส
ตทา คโต โส น ปุนาคโตว.

กามเทพผู้ครองใจหมู่สัตว์อเนกอนันต์ได้รับชัยชนะแล้วในกาลอเนกอนันต์ บัดนี้พ่ายแพ้ต่อพระมหาบุรุษผู้โดดเดี่ยวโดยแท้ กามเทพนั้นจากไปแล้วในครั้งนั้น มิได้กลับมาอีก

Having had a hold on the minds of endless creatures, during endless ages, the (hitherto) victorious God of Love was indeed overcome by him singly: he who went away thus (to become a monk) will not return. [94]

๑๑๓. ทิสฺวาน ญาณาสนิปาตมนฺตรํ
ตถาคโต โส น ปุนาคโตว
ตถาคโต โส น ปุนาคโตว
ทิสฺวา นญาณาสนิปาตมนฺตรํ.

กามเทพนั้นจากไปอย่างนั้นแล้วมิได้กลับมาอีก เพราะเห็นเหตุเกิดของสายฟ้าแห่งปัญญา พระโพธิสัตว์นั้นทรงเห็นเหตุเกิดของสายฟ้าแห่งอวิชชาแล้ว [ความเกิดขึ้นแห่งกิเลสกาม] จึงเสด็จไปอย่างนั้นแล้วมิได้กลับมาอีก

Seeing the occasion for the discharge of the thunderbolt of knowledge, he, the God of Love, having thus undergone defeat, will not return again. [95]

๑๑๔. ตถาคตจฺเฉร'มโห สิตสฺส
ตถา หิ มาโรปิตทาหสนฺตึ
ตถา หิ มาโรปิ ตทาห สนฺตึ
ตถา หิ มา'โรปิ ตทา หสนฺตึ.

การเสด็จไปอย่างนั้นของพระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์น่าอัศจรรย์หนอ โดยแท้จริงแล้ว พระนิพพานที่ระงับความเร่าร้อนอันพระองค์ให้ปรากฏแล้วน่าอัศจรรย์ แม้มารก็กล่าวชมเชยศานติคุณในครั้งนั้น การเสด็จไปอย่างนั้นของพระองค์น่าอัศจรรย์ พระมหาบุรุษมิได้สนใจธิดามารผู้ยั่วยวนอยู่ในครั้งนั้น การเสด็จไปอย่างนั้นของพระองค์น่าอัศจรรย์

His going away (after the conquest of Anaṅga) was wonderful; wonderful indeed the bringing about of the cessation of combustion; wonderful, too, when Mâra spoke of the Buddha's attainment of tranquillity; wonderful, indeed, when he did not set his mind on the laughter, etc., of the daughters of Mâra. [96]

๑๑๕. ส กามทาตา วินยา มนนฺตคู
สกามทาตา วินยา มนนฺตคู
สกามทาตา วินยา มนนฺตคู
ส กามทาตา วินยา มนนฺตคู.

พระมหาบุรุษนั้นทรงรู้ว่านิพพานมีอยู่ จึงบริจาคสิ่งที่บุคคลปรารถนาด้วยนัยนานัปการ [การสร้างเหตุคือบารมี]

พระองค์ผู้บริจาคสิ่งที่บุคคลปรารถนา ได้บรรลุความสำเร็จแห่งใจ[คือนิพพาน]ด้วยนัยอันพิเศษ [การได้รับผลอันสมควรแก่เหตุ]

พระองค์ทรงทำลายกิเลสพร้อมทั้งกามตัณหาแล้ว ได้บรรลุสัพพัญญุตญาณอันไม่มีที่สุดด้วยนัยนานัปการ [การบรรลุธรรมเป็นพระพุทธเจ้า]

พระผู้มีพระภาคผู้ทรงบรรลุสัพพัญญุตญาณอันไม่มีที่สุดแล้ว ได้ประทานสิ่งที่บุคคลปรารถนาด้วยนัยนานัปการ [การบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น]

The renouncer of his life together with desires, attained to the end of his intention by means of restraint; the giver of his life together with desires, attained Nirvâṇa by various means; he, not allowing himself Kilesas with Kâma attained, by diverse means, to perfect knowledge; he who attained to perfect knowledge gave mankind their desires. [97]

๑๑๖. รเวรเวโร’รภิมารเวรเว
รเวรเวเรริว เภรเว รเว
รเว รเว สูทิตคารเว รเว
รเว’รเวเทสิ ชิโน’รเวรเว.

พระชินเจ้าผู้ปราศจากเวรในผรุสวาทมีในยุทธนาการที่เกิดขึ้นด้วยผรุสวาทของพญามาร ทรงประกาศเสียง[ธรรม]อันเว้นจากบาปที่เกิดจากผรุสวาท แก่ชนผู้หวาดกลัว[ทุกข์]ดุจความหวาดหวั่นของดวงสุรีย์ในราหูคู่เวร ผู้มีเสียง[สาธุ]เพราะความเคารพที่ประจักษ์ดีในเสียง[ธรรม]แต่ละเสียง

The Jina, without enmity at the harsh speech in the struggle with Mâra, caused the terror-stricken criers (suffering in hell, etc.), like one trembling (as the sun) in regard to an enemy (Râhu), by means of utterances well spoken and supplications reverential, to know utterances free from enmity. [98]

๑๑๗. โลกายาต ตยา กาโล วิเสสํ น น สํเสวิ
วิเสสํ น น สํเสวิ โลกา ยาต ตยา กาโล.

กาลที่พระองค์ทรงเสด็จมาอุบัติ[เป็นพระโพธิสัตว์ และพระพุทธเจ้า]ในโลก ได้นำประโยชน์อันพิเศษยิ่ง กาลที่พระองค์เสด็จไปจากโลก[คือปรินิพพาน] ก็นำประโยชน์อันพิเศษยิ่ง [คือนำประโยชน์สุขมาแก่ชาวโลกผู้บูชา]

The time of thy coming into the world was specially distinguished: the time of thy going out from the world was specially distinguished as well. [99]

๑๑๘. ราชราชยโสเปต- วิเสสํ รจิตํ มยา
ยาม ตํ จิรสํเสวิ- ตเปโสย'ชรา'ชรา.

ข้าพเจ้าได้ประพันธ์คัมภีร์ชินาลังการอันพิเศษประดับด้วยเกียรติยศที่ได้รับแล้วโดยความเป็นพระจักรพรรดิราช ข้าพเจ้านั้นขอถึงพระองค์ผู้ทรงตบะบำเพ็ญมาช้านานเป็นที่พึ่งในชาติต่อไปจวบจนบรรลุนิพพาน

The dignity with which the King of Kings is endowed has been treated of by me: I, full of religious fervour, until I attain undecay, will resort to him, whom without decay, I have long served. [100]

๑๑๙. อากงฺขากฺข อกงฺขางฺค กงฺขาคงฺโฆคาหก
กงฺขาคาหกกงฺขาฆ หา หา กงฺขา กหํ กหํ.

ข้าแต่พระองค์ผู้มีอินทรีย์เนื่องด้วยพระประสงค์ ผู้มีพระวรกายไม่ควรเคลือบแคลง ผู้ทรงขจัดกระแสสินธุ์คือความกังขา ผู้ทรงขจัดความกังขาของผู้ยึดมั่นความกังขา ความกังขาในพระองค์จะมีได้อย่างไรในที่ไหนๆ เล่า

O Possessor of senses for the obtaining of desires, of a bodily organisation for the dispersion of doubt, not a believer in the river of doubt, but the destroyer of doubts in those who hold them.-Alas! Alas! Where can there be doubt in me? [101]

๑๒๐. อปคพฺโภ อปคพฺโภ อโมโห มาปโมหโก
อคฺคมคฺคมุขํ โมกฺขํ อาห มาห มุหกฺขมํ.

พระพุทธเจ้าผู้ทรงปราศจากการเกิดในครรภ์ มีความสำรวมกายวาจาใจ ไม่มีโมหะ ไม่ทำให้หลงผิด ทรงแสดงโมกษะที่มีอรหัตต-มรรคเป็นทางเข้า มิได้ตรัสถ้อยคำที่ทำให้หลงผิด

He is without future conception, without the incidents of conception (name and form), without delusion (ignorance), and does not produce delusion in others: he has preached emancipation obtainable by entrance into the Chief Path (i.e., by the gateway of Saintship): he has not preached the augmentation of delusion. [102]

๑๒๑. ปาปาปาปภวํ ปสฺสํ ปาปาปาปภวุคฺคโต
ปาปาปาปภวา'นงฺคา ปาปา'ปาปภวํ คโต.

พระองค์ทรงหยั่งเห็นภพดีและไม่ดี[ด้วยอนุปัสสนาญาณ] เสด็จออกไปจากภพที่ดีและไม่ดี ทรงบรรลุภาวะที่ดีงามจากภาวะที่ไม่ดี เพราะตัณหาที่ก่อให้เกิดภพที่ดีและไม่ดี

Seeing the existence of merit and demerit, he went away from merit and demerit, merit and demerit being attachments, he went away from merit and demerit. [103]

๑๒๒. กุสลํ'กุสลํ ปสฺสํ กุสลํ'กุสลํ จชิ
กุสลา'กุสลา'สงฺคา กุสลา'กุสลา จุโต.

พระองค์ทรงหยั่งเห็นกุศลและอกุศล จึงขจัดทั้งกุศลและอกุศล[ด้วยอรหัตตมรรค] ทรงพ้นไปจากกุศลและอกุศล เพราะไม่ข้องในกุศลและอกุศล

Seeing the existence of merit and demerit, he relinquished merit and demerit; from unattachment to merit and demerit, he departed from merit and demerit. [104]

๑๒๓. โน’นานิโน น นูนานิ นา’เนนานิ น’นานิโน
นุนฺนาเนนานิ นูนนุน นา’นนนฺนา’นเนน โน.

กุศลบารมีของพระผู้นำชาวโลกของเราทั้งหลาย มิได้บกพร่องโดยแท้ บาปที่ถูกพระอิศวรผู้นำชาวโลก[คนมีมิจฉาทิฏฐิ]ซึ่งมิใช่ผู้นำของเราทั้งหลายขจัดแล้ว หามีไม่ พระพักตร์ของพระอิศวรมิได้เสมอกับพระพักตร์ของพระผู้นำชาวโลกของเราทั้งหลาย

To our living one surely are no imperfections, no corruptions; no faults to our living one that have not been removed; no mouth is equal to the mouth of our Lord. [105]

๑๒๔. สาเร สุราสุเร สารี รสสารสริสฺสโร
รสสารรเส สารี สุราสุรสรสฺสิเร.

พระผู้มีพระภาคทรงยังเทพและอสูรผู้ประเสริฐให้แล่นไป[สู่นิพพาน] ทรงเป็นเจ้าของสระคือรส[โลกุตตรธรรม]อันดีเลิศในรสทั้งหลาย ทรงยังรส[โลกุตตรธรรม]อันดีเลิศในรสทั้งหลายให้ไหลไปบนสระคือเทพและอสูร

The Lord of the Lake of the Essences of Sweet Juices, who is the remembrancer of worldlings and celestials in religious essentials, is the filler of the lake-like heads of worldlings and celestials with the best of the essences among the essences of Sweet Juices. [106]

๑๒๕. เทวานํ นนฺทโน เทโว เทวเทเว น นนฺทิ โน
เวททีเนน เวเทน เวทิ เวเทน เวทิโน.

องค์อมรินทร์ผู้เป็นที่รักยินดีของทวยเทพ ไม่ยินดีแล้วในพระผู้มีพระภาคผู้เป็นอดิเทพยิ่งกว่าเทพของเราทั้งหลาย เพราะความพร่องแห่งปัญญา ทรงทราบ[พุทธานุภาพ]ด้วยปัญญาของตน เพราะปัญญาของพระพุทธเจ้าผู้ทรงปัญญา

Sakka, pleasing to the gods, was not pleased with the Gods of Gods (Buddha) owing to his own deficiency of knowledge; Buddha by his knowledge understood the thoughts of Sakka; Sakka, by his own knowledge, knew his own weakness. [107]

๑๒๖. เทวาสเน นิสินฺโน โส เทวเทโว สสาสเน
นิสินฺนานํ สเทวานํ ทสฺเสสิ ทสฺสนาสนํ.

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงเป็นอดิเทพ ประทับนั่งบนเทวาสน์แสดงโภชนาหารคือญาณทัศนะแก่พรหมพร้อมทั้งเทวดาผู้อยู่ในศาสนาของพระองค์

Seated on the Deva throne, he, the Deva of Devas, pointed out to the seated gods and men the food of knowledge in his religion. [108]

๑๒๗. ทสนาวา’คโต สญฺโญ อนฺธสฺส ตมโท รวิ
สตฺตโม ปุณฺณสงฺกปฺโป ปาตุวนฺญฺญ’มนญฺญิว.

พระองค์ผู้ทรงพระนามอันมาจากฟันและริมฝีปาก[ว่าพุทธะ] ทรงเปรียบดั่งดวงรวีขจัดความมืดของผู้มืดบอด ทรงเป็นผู้ประเสริฐ มีความดำริเต็มเปี่ยมแล้ว โปรดคุ้มครองข้าพระองค์ดุจพระองค์ทรงคุ้มครองพระองค์เอง

Buddha, the name that proceeds from the lips, is the sun that destroys the darkness of ignorance; let him who has accomplished his aim by the attainment of Saintship, protect me like himself. [109]

๑๒๘. เอกนฺตเมว สปรตฺถปโร มเหสี
เอกนฺตเมว ทสปารมิตาพเลน
เอกนฺตเมว หตมารพเลน เตน
เอกนฺตเมว สุวิสุทฺธ'มลตฺถ โพธึ.

พระมหาบุรุษผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงมุ่งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นเป็นสำคัญโดยแท้ [จึงชนะมาร]ด้วยกำลังแห่งบารมี ๑๐ ทัศอย่างแน่แท้ ทรงบรรลุโพธิญาณอันบริสุทธิ์หมดจดแน่แท้ด้วยการกำจัดกองทัพของมารโดยแท้

The great sage is indeed devoted to his Ñâṇas well as the good of others; indeed by the potency of the ten Pâramîs, and verily by the destruction of Mâra's army, he assuredly attained to the purest knowledge. [110]

๑๒๙. โอโรหิโตโรหิตปาปธมฺโม
ฉนฺเนน สญฺฉนฺนหเยน คนฺตฺวา
อโนมตีรมฺหิ อโนมสตฺโต
อโนมปพฺพชฺช'มุปาคโต โส.

พระมหาบุรุษนั้นผู้ปลงบาปธรรมได้แล้ว เสด็จลงจากปราสาท ทรงโดยสารม้ากัณฐกะที่นายฉันนะประดับแล้ว ทรงถึงการออกผนวชอันดีเลิศ ณ ริมฝั่งแม่น้ำอโนมา

Having descended from the palace divested of evil, he, the illustrious being, went on his horse (Kanthaka), well trapped, along with Channa to the bank of the Anoma, and attained to the illustrious state of a monk. [111]

๑๓๐. นิรามิสํ ปีติสุขํ อนูปมํ
อนุปฺปิเย อมฺพวเน อลตฺถ
สรูปโสภาย วิรูปโสภํ
สราชกํ ราชคหํ กริตฺถ.

พระองค์ทรงได้รับปีติสุขอันไม่อิงกามคุณ ไม่มีสิ่งใดเปรียบ ณ อนุปิยอัมพวัน ทรงทำชาวราชคฤห์พร้อมทั้งพระราชาให้สิ้นความสง่างามด้วยความสง่างามแห่งรูปของพระองค์

In the Anûpiya mango grove he obtained the most unequalled joy and happiness of an ascetic life, free from objects of desire; Râjagaha, with its sovereignty, he looked upon as devoid of splendour, through the natural splendour of his personality. [112]

๑๓๑. ตโต อฬารุทกตาปสานํ
ฌาเนน สนฺตุฏฺฐมโน วิหาย
มหาปธานายุรุเวลภูมึ
คโต สิขาปฺปตฺต’มกาสิ ทุกฺกรํ.

ต่อมาพระองค์แม้มีพระทัยยินดีด้วยฌานของอาฬารดาบสและอุทกดาบส ก็สละแล้วเสด็จไปสู่ตำบลอุรุเวลาเพื่อความเพียรอันยิ่งใหญ่ ทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยากถึงที่สุด

Then being displeased with the Jhâna of Âḷâra and Udaka, the hermits, he proceeded to Uruveḷa for his great exertion (in the path of Buddhahood), and practised the highest order of penance. [113]

๑๓๒. น กามโต เนว'ติทุกฺกรมฺหา
สพฺพญฺญุตา สิชฺฌติ มชฺฌิมาย
ญตฺวาน ตํปุพฺพคุโณปลทฺธํ
ธมฺมํ สมาเนตุ'มคา สุโพธึ.

พระองค์ทรงทราบว่าความเป็นสัพพัญญูย่อมไม่สำเร็จด้วยกาม หรือทุกรกิริยา แต่สำเร็จด้วยทางสายกลาง จึงเสด็จไปสู่โพธิพฤกษ์อันงาม เพื่อบำเพ็ญธรรม[คือปฐมฌาน]ที่เคยบรรลุโดยความเป็นคุณธรรมในกาลก่อนของพระองค์

"From attachment to desires I cannot practise the highest penance; omniscience is accomplished by the mediocre path of Saintship." Knowing this, he went to the excellent Tree of Knowledge to produce the state of Samâdhi which was productive of former virtues. [114]

๑๓๓. ยโสธรํ ปีณปโยธราธรํ
อนงฺครงฺคทฺธชภูต'มงฺคํ
วิหาย เสฏฺฐจตฺต'มุปาคตํ ตํ
น ปูชเย โก หิ นโร สเจตโน.

ใครเล่าผู้มีความสำนึกจะไม่พึงบูชาพระมหาบุรุษผู้สละพระนางยโสธราที่มีถันอันเต่งตึงและโอษฐ์อันอิ่มเอิบ ผู้มีพระวรกายเป็นธงชัยอันน่าเพลิดเพลินของกามเทพ แล้วบรรลุความเป็นผู้ประเสริฐพระองค์นั้น

Who, with sense should not adore the great man for having abandoned Yasodhara with plump breasts and lips, her body a pleasing flag in the theatre of Anaṅka; then attained to Buddhahood.

๑๓๔. ติพุทฺธเขตฺตมฺหิ ติเสตฉตฺตํ
ลทฺธาน โลกาธิปตี ภเวยฺยํ
คนฺตฺวาน โพธิมฺห’ปราชิตาสเน
ยุทฺธาย มาเรนจโล นิสีทิ.

พระมหาบุรุษนั้นทรงดำริว่า เราได้รับเศวตฉัตร ๓ คันในพุทธเขตทั้ง ๓ แห่ง พึงเป็นอธิบดีของโลก เสด็จไปใกล้โพธิพฤกษ์ประทับนั่งไม่หวั่นไหวเหนืออปราชิตบัลลังก์เพื่อต่อสู้กับพญามาร

Having obtained the white umbrella in the three Buddha Fields, he might be the Lord of the universe; so going forth he sat for his fight with Mâra unmovable on the unconquerable seat under the Tree of Knowledge. [115]

๑๓๕. ทตฺวาน มานุสํ รชฺชํ ปิตา สุทฺโธทโน ตทา
นมสฺสมาโน สิรสา เสตจฺฉตฺเตน ปูชยิ.

ในครั้งนั้น พระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระบิดาทรงมอบราชสมบัติอันเป็นของมนุษย์ นอบน้อมด้วยพระเศียรอยู่ ทรงบูชาด้วยเศวตฉัตรแล้ว

Parting with his sovereignty over men, his father, Suddhodhana, then paid honour to him with the white umbrella, adoring him with his head. [116]

๑๓๖. สหมฺปติ มหาพฺรหฺมา เทวพฺรหฺเมหิ เอกโต
อตฺตโน วิสเย รชฺชํ ทตฺวา ฉตฺเตน ปูชยิ.

ท้าวสหัมบดีมหาพรหมเสด็จมาพร้อมกับทวยเทพและเหล่าพรหม ทรงมอบราชสมบัติในวิสัยของตนแล้ว ได้บูชาด้วยฉัตร

The Mahâbrahmâ, Sahaṁpati, gave up his sovereignty in his dominion with Devas and Brahmas together, and paid honour with the white umbrella. [117]

๑๓๗. สยํ นารายนพโล อภิญฺญาพลปารคู
เชตุํ สพฺพสฺส โลกสฺส โพธิมณฺฑ'มุปาคมิ.

พระมหาบุรุษนั้นผู้ทรงกำลังดุจเพชร บรรลุความยิ่งยวดในกำลังอภิญญา เสด็จเข้าไปสู่ควงไม้โพธิ์ เพื่อชนะชาวโลกทั้งมวลด้วยพระองค์เอง

Gotama himself, as powerful as Nârâyana, attained the potentiality of Highest Knowledge, and came to the throne at the Tree of Knowledge to conquer the whole world. [118]

๑๓๘. ตทา วสวตฺติราชา ฉกามาวจริสฺสโร
สเสนาวาหโน โพธิ- มณฺฑํ ยุทฺธายุปาคมิ.

ในคราวนั้น ท้าววสวดีผู้เป็นใหญ่ในกามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น พร้อมทั้งกองทัพและพาหนะ เข้าไปสู่ควงไม้โพธิ์เพื่อจะรบ

Then King Vasavatti, Lord of the Six Kâma Worlds, accompanied by his army, approached the throne at the Tree of Knowledge. [119]

๑๓๙. เอถ คณฺหถ พนฺธถ ฉฑฺเฑถ เจฏฺฐกํ อิมํ
มนุสฺสกลเล ชาโต กิมิหนฺติ น มญฺญติ.

สูทั้งหลายจงมา จงจับ จงผูก จงทิ้งผ้าเปื้อนนี้ มนุษย์ผู้นี้เกิดในเปลือกตมของมนุษย์ ไม่สำคัญว่าตนเหมือนตัวหนอน

"Come," said he, "Seize, bind, cast off this lowborn; he thinks not 'I am a worm born in a human fœtus.'" [120]

๑๔๐. ชลนฺตํ นววิธํ วสฺสํ วสฺสาเปสิ อนปฺปกํ
ธูมนฺธการํ กตฺวาน ปาเตสิ อสนึ พหุํ.

พญามารนั้นยังอาวุธฝน ๙ อย่างที่ลุกโพลงให้ตกลงมากมาย กระทำควันมืดแล้วยังสายฟ้าให้ฟาดลงหลายครั้ง

He caused a ninefold blazing shower to fall, created a blinding smoke, incalculable in volume, and threw many thunderbolts. [121]

๑๔๑. จกฺกาวุธํ ขิปนฺโตปิ นาสกฺขิ กิญฺจิ กาตเว
คเหตพฺพํ หิ คหณํ อปสฺสนฺโต อิติพฺรวิ.

แม้พญามารจะขว้างจักราวุธไปก็ไม่อาจทำอะไรได้ เมื่อไม่เห็นอาวุธที่ควรจะใช้ต่อสู้ จึงกล่าวดังนี้

Throwing also his circular weapon he could effect nothing; seeing no other weapon that could be brought to use, he spoke thus: [122]

๑๔๒. สิทฺธตฺถ กสฺมา อาสีโน อาสเน มม สนฺตเก
อุฏฺเฐหิ อาสนา โน เจ ผาเลมิ หทยํ ตว.

สิทธัตถะ เหตุใดท่านจึงนั่งเหนืออาสนะของเรา จงลุกขึ้น หากไม่ลุกเราจะผ่าหทัยของท่าน

Siddhatta! Wherefore art thou in my own rightful seat? Get up from it; if not, I shall split thy heart. [123]

๑๔๓. สปาทมูเล กีฬนฺตํ ปสฺสนฺโต ตรุณํ สุตํ
ปิตาวุทิกฺขิ ตํ มารํ เมตฺตายนฺโต ทยาปโร.

พระมหาบุรุษทรงมีพระเมตตาเอ็นดูยิ่ง ทรงมองดูพญามารนั้นเหมือนบิดามองดูบุตรน้อยผู้เล่นอยู่ใกล้เท้าของตน

As a father seeing his young son playing at his feet, he looked at Mâra displaying love and exercising compassion. [124]

๑๔๔. ตทา โส อาสภึ วาจํ สีหนาทํ นที มุนิ
น ชานาติ สยํ มยฺหํ ทาสภาวมฺปยํ ขโล.

ในครั้งนั้น พระมุนีได้บันลือสีหนาทคือวาจาอันองอาจว่า มารผู้ชั่วช้านี้ไม่รู้ว่าตนเองเป็นทาสของเรา

Then the Sage shouted out in sounds fearless but pleasant (lion-like)-"This base one knows not of himself that he is my slave!" [125]

๑๔๕. เยน เกนจิ กมฺเมน ชาโต เทวปุเร วเร
สกํ คตึ อชานนฺโต โลกเชฏฺโฐติ มญฺญติ.

มารนั้นเกิดในเมืองสวรรค์อันงามเลิศ ด้วยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่รู้คติของตน จึงสำคัญว่าตนเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในโลก

By whatever Karma he was born in the excellent celestial city, not knowing about his own coming into it, he imagines himself chief of the world! [126]

๑๔๖. อนนฺตโลกธาตุมฺหิ สตฺตานํ หิ กตํ สุภํ
มยฺเหกปารมิตายาปิ กลํ นาคฺฆติ โสฬสึ.

โดยแท้จริงแล้ว กรรมดีที่เหล่าสัตว์ในโลกธาตุอันไม่มีที่สิ้นสุดกระทำแล้ว ย่อมไม่ถึงแม้เพียงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งบารมีอย่างหนึ่งของเรา

Indeed the good done by men in the innumerable world-systems is not worth a sixteenth part of even one of the Pâramîs (practised by me). [127]

๑๔๗. ติรจฺฉาโน สโส หุตฺวา ทิสฺวา ยาจกมาคตํ
ปจิตฺวาน สกํ มํสํ ปติโตคฺคิมฺหิ ทาตเว.

เราเกิดเป็นกระต่ายสัตว์ดิรัจฉาน เห็นยาจกเดินมา จึงกระโดดเข้าไปในกองไฟ เพื่อย่างเนื้อของตนให้ทาน

While I was the animal hare, on seeing a mendicant coming, I fell into the fire, cooking my flesh to offer it. [128]

๑๔๘. เอวํ อนนฺตกาเลสุ กตํ ทุกฺกรการิกํ
โก หิ นาม กเรยฺยญฺโญ อนุมฺมตฺโต สเจตโน.

คนอื่นใครเล่าผู้มิได้วิกลจริต ผู้มีเจตนาแรงกล้า จะพึงกระทำกรรมอันบุคคลกระทำได้ยาก ในกาลอันไม่มีที่สุดอย่างนี้

Thus was performed by me actions of penance during endless ages; who other (than Mâra), indeed, possessed of intelligence, and not insane, could have acted thus (in coming into conflict with me)? [129]

๑๔๙. เอวํ อนนฺตปุญฺเญหิ สิทฺธํ เทห'มิมํ ปน
ยถาภูตํ อชานนฺโต มนุสฺโสสีติ มญฺญติ.

พญามารไม่รู้จักกายนี้ ที่สำเร็จด้วยบุญอนันต์อย่างนี้ตามที่เป็นจริง จึงสำคัญโดยกล่าวว่าท่านเป็นมนุษย์

And so, one, not knowing in reality that this body is brought into being (produced) by endless good actions, imagines me a man, saying, ùThou are a man! ù [130]

๑๕๐. นาหํ มนุสฺโส นามนุสฺโส น พฺรหฺมา น จ เทวตา
ชรามรณํ โลกสฺส ทสฺเสตุํ ปนิธาคโต.

เรามิใช่มนุษย์ มิใช่อมนุษย์ มิใช่เทวดาหรือพรหม เรามาสู่โลกนี้เพื่อแสดงชราและมรณะแก่ชาวโลก

I am neither a man nor a demon, not a Brahmâ nor a Devatâ; I have come here (to the Bodhi tree) to point out death and decay to the world. [131]

๑๕๑. อนูปลิตฺโต โลเกน ชาโต'นนฺตชิโน อหํ
พุทฺโธ โพธิตเล หุตฺวา ตาเรมิ ชนตํ พหุํ.

เราเกิดมาไม่แปดเปื้อนกับโลก เป็นผู้ชนะไม่มีที่สิ้นสุด จะเป็นพระพุทธเจ้าเหนือโพธิมณฑลแล้วยังมวลชนเป็นอันมากให้ข้ามไป

I, the conqueror of endless things, uncontaminated by the world-the Buddha at the foot of the Tree of Knowledge-cause many people to cross over (to Nirvâṇa). [132]

๑๕๒. สมนฺตา ธชินึ ทิสฺวา ยุตฺตํ มารํ สวาหนํ
ยุทฺธาย ปจฺจุคจฺฉามิ มา มํ ฐานา อจาวยิ.

เราเห็นพญามารขี่พาหนะยกกองทัพเตรียมพร้อมรบรอบด้านแล้ว จึงขอประจัญหน้า มารอย่าขับเราให้ลุกจากบัลลังก์ได้

Seeing warring Mâra with standards all around, he said, "I go forth to the battle; let him not expel me from my place." [133]

๑๕๓. ยํ เต ตํ นปฺปสหติ เสนํ โลโก สเทวโก
ตํ เต ปญฺญาย คจฺฉามิ อามํ ปกฺกํว อสฺมนา.

ชาวโลกพร้อมทั้งเทวดาย่อมไม่อาจย่ำยีกองทัพของท่าน เราจะใช้ปัญญาเข้าหากองทัพของท่าน เหมือนคนใช้ก้อนหินทุบหม้อดินดิบที่ยังมิได้เผาฉะนั้น

Thy army, which the world of men together with the gods could not overcome, that, thine army, I shall go through by means of Wisdom just as an unbaked bowl is broken through with a stone. [134]

๑๕๔. อิจฺฉนฺโต สาสเป คพฺเภ จงฺกมามิ อิโต จิโต
อิจฺฉนฺโต โลกธาตุมฺหิ อตฺตภาเวน ฉาทเย.

เมื่อเราปรารถนาจะเดินไปมาภายในเมล็ดพันธุ์ผักกาด เมื่อปรารถนาจะใช้ร่างกายปิดบังโลกธาตุไว้

If wishing it, I can go about in the cavity of a sessamum seed; wishing it, I covered the universe with my body. [135]

๑๕๕. เอเต สพฺเพ คเหตฺวาน จุณฺเณตุํ อจฺฉรายปิ
อตฺถิ ถามพลํ มยฺหํ ปาณฆาโต น รุจฺจติ.

เรามีกำลังที่อาจจับพญามารและกองทัพทั้งหมดนี้มาขยี้ให้แหลกด้วยนิ้วมือได้ แต่เราไม่ชอบการฆ่าสัตว์

I have the energy and strength to take them in an instant and crush them to powder, but the taking of life is not right. [136]

๑๕๖. อิมสฺส คณฺฑุปฺปาทสฺส อาวุเธน พเลน กึ
มยฺหํ หิ เตน ปาเปน สลฺลาโปปิ น รุจฺจติ.

การใช้กำลังอาวุธแก่พญามารที่เปรียบดั่งไส้เดือนนี้ จะมีประโยชน์อะไร แม้การสนทนากับพญามารนั้น เราก็ไม่ยินดี

Of what use armed force towards this worm? Converse with such an evil one is also, verily, not befitting. [137]

๑๕๗. ปลฺลงฺกมมภาวาย กิ'มตฺถญฺเญน สกฺขินา
กมฺปิตา มทฺทิยา ทานา สกฺขิ โหติ อยํ มหี.

พยานอื่นเพื่อความเป็นบัลลังก์ของเรา จะมีประโยชน์อะไรเล่า แผ่นดินนี้เคยไหวแล้วเพราะการให้พระนางมัทรี ย่อมเป็นพยานได้

The throne is a thing for myself; what benefit by a witness? The earth which shook owing to the giving away of Madî is a witness." [138]

๑๕๘. อิติ วตฺวา ทกฺขิณํ พาหุํ ปถวิยา อปนามยิ
ตทา กมฺปิตฺถ ปถวี มหาโฆโส อชายถ.

ครั้นพระมหาบุรุษตรัสดังนี้แล้วได้เหยียดพระหัตถ์ขวาไปทางแผ่นดิน ทันใดนั้นแผ่นดินได้หวั่นไหว เกิดเสียงกึกก้องใหญ่

Having spoken so, he inclined his right hand towards the ground: then the earth shook and a great noise uprose. [139]

๑๕๙. ปฐวีโฆเสน อากาโส คชฺชิ’นฺนุตาสนี ผลี
ตสฺมึ มชฺเฌ คโต มาโร สปริโส ภยตชฺชิโต.

ท้องฟ้าคำรนแล้วด้วยเสียงกึกก้องของแผ่นดิน สายฟ้ามากมายฟาดลงมาแล้ว พญามารและบริวารที่อยู่ตรงกลางนั้น ได้ถูกคุกคามด้วยความกลัวแล้ว

Along with the terrestrial noise there burst in the sky a thunderbolt, making a roaring noise; it fell in mid-air; Mâra, along with his attendants, was terror-stricken. [140]

๑๖๐. มหาวาตสมุทฺธูต- ภสฺมํว วิกิรียถ
มหาโฆโส อชายิตฺถ สิทฺธตฺถสฺส ชโย อิติ.

พญามารและบริวารนั้นถูกพัดกระจัดกระจายเหมือนขี้เถ้าที่ถูกลมพายุพัดไป เสียงกึกก้องได้บังเกิดขึ้นว่า พระสิทธัตถะมีชัยชนะ

The army was scattered like dust thrown up by a strong wind: a great sound was produced-"This is the victory of Siddhattha!" [141]

๑๖๑. ตํ ตาทิสํ เทววรํ ยสสฺสึ
มนุสฺสภูโต หิ กถํ ชิเนยฺย
ตสฺมา หิ โส'นนฺตชิโนติ วุตฺโต
อนนฺตเณยฺเยสุ ปวตฺตปญฺโญ.

พระมหาบุรุษผู้เป็นมนุษย์จะพึงชนะมารผู้เป็นจอมเทพมียศเช่นนั้นได้อย่างไร ดังนั้น พระองค์จึงได้รับการถวายพระนามว่า อนันตชินะ (ผู้ชนะหาที่สุดมิได้) ทรงมีปัญญาแผ่ไปในธรรมที่ควรรู้อันหาที่สุดมิได้

How could a mere human have defeated the King of Mâras? Thus to the Great man had been given the name Anantajina (the Infinite Conqueror). He, possessed of perfect wisdom, knows all things worthy of knowing.

๑๖๒. ตสฺมา หิ โส ปญฺจปติฏฺฐิเตน
นมสฺสเนยฺโย อติคารเวน
ปโยชนญฺจสฺส หิ อตฺถิ กิญฺจิ
สีสมฺปิ เฉตฺวานภิปูชเนยฺโย”ติ.

เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงเป็นผู้ที่ชาวโลกควรนมัสการด้วยเบญจางคประดิษฐ์โดยเคารพยิ่ง และถ้าการนมัสการนั้นมีประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งไซร้ บุคคลพึงตัดแม้กระทั่งศีรษะบูชาพระองค์

He is thus worthy of supreme veneration by all mankind with the five-point prostation posture; If any kind of benefits could be gained from such veneration, one should sever even one’s own head to pay honour to him.

๑๖๓. ปุรโต คจฺฉติ จนฺโท รชตจกฺกํว อมฺพเร
สหสฺสรํสี สูริโย ปจฺฉิเมน'ปคจฺฉติ.

นิสากรลอยเด่นอยู่ทางทิศบูรพา เหมือนล้อเงินลอยไปในอัมพร ทิวากรที่มีรัศมีนับพันโคจรไปทางทิศปัจฉิม

The moon goes from the east like a silver wheel in the sky; the sun with a thousand rays descends in the west. [142]

๑๖๔. มชฺเฌ โพธิทุมจฺฉตฺเต ปลฺลงฺเก อปราชิเต
ปลฺลงฺเกน นิสีทิตฺวา ธมฺมํ สมฺมสเต มุนิ.

พระมุนีประทับนั่งขัดสมาธิพิจารณาธรรมบนบัลลังก์อันเป็นที่ชนะมารกลางฉัตรแก้วคือร่มโพธิ์

Seated cross-legged on the unconquerable throne, under the Tree of Knowledge as an umbrella, in the centre of the earth, the Sage grasped the Law. [143]

๑๖๕. สกฺโก ตสฺมึ ขเณ สงฺขํ ธเมนฺโตว’ภิธาวติ
พฺรหฺมา ติโยชนํ ฉตฺตํ ธาเรติ มุนิมุทฺธนิ.

ในขณะนั้น ท้าวสักกะเป่าสังข์เหาะมา ท้าวมหาพรหมกั้นฉัตรสูง ๓ โยชน์เหนือเศียรของพระมุนี

Just then Sakka runs blowing his conch; Brahmâ holds an umbrella of three leagues over the Sage’s head. [144]

๑๖๖. มณิตาลวณฺฏํ ตุสิโต สุยาโม วาลพีชนึ
นานามงฺคลภณฺฑานิ คหิตา เสสเทวตา.

ท้าวสันดุสิตถือพัดใบตาลที่ทำด้วยแก้วมณี ท้าวสุยามถือพัดโบก เทวดาที่เหลือถือของที่เป็นมงคลนานัปการ

A Deva of the Tusita heaven held a ruby-like palm fan, Suyâma the tail-whisp, and the rest of the Devas held various auspicious gifts. [145]

๑๖๗. เอวํ ทสสหสฺสิมฺหิ สกฺกพฺรหฺมาทิเทวตา
สงฺขาทีนิ ธเมนฺตาว จกฺกวาฬมฺหิ ปูรยุํ.

ทวยเทพมีท้าวสักกะและท้าวมหาพรหมเป็นต้นในหมื่นจักรวาล ได้เป่าสังข์เป็นต้นเนืองแน่นอยู่ในจักรวาลอย่างนี้

Thus Sakka, Brahmâ, and the Devas in the ten thousand world-systems filled up the world (in which Buddha was), blowing conches, etc. [146]

๑๖๘. มงฺคลานิ คเหตฺวาน ติฏฺฐนฺติ กาจิ เทวตา
ธชมาลา คเหตฺวาน ตถา ปุณฺณฆฏาทโย.

เทวดาบางตนยืนถือของมงคล บางตนยืนถือธงชัยเป็นทิวแถว บางตนยืนถือหม้อน้ำเต็มเป็นต้นเช่นเดียวกัน

Some celestials stand holding auspicious gifts, some holding flags and garlands, some, likewise, holding full water-jars, etc. [147]

๑๖๙. ตตฺถ นจฺจนฺติ คายนฺติ เสเลนฺติ วาทยนฺติ จ
เทวา ทสสหสฺสิมฺหิ ตุฏฺฐหฏฺฐา ปโมทิตา.

ทวยเทพในหมื่นจักรวาลพากันร่าเริงยินดี มีใจเบิกบานแล้ว ต่างฟ้อนรำ ขับร้อง ประสานเสียง และประโคมดนตรีในสถานที่นั้น

The celestials of the ten thousand world-systems dance, sing, whistle, and play upon musical instruments, and through ecstasy are filled with joy. [148]

๑๗๐. ธมฺมามตรสสฺสาทํ ลภิสฺสามสฺส สนฺติเก
นยนามตรสสฺสาทํ ปาฏิหีรญฺจ ปสฺสิตุํ.

เหล่าเทพร่าเริงยินดีว่า พวกเราจักได้รับอมตรสแห่งโลกุตตรธรรมในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น และจักได้รับอมตรสแห่งนัยนาเพื่อเห็นปาฏิหาริย์

Said they, "We shall obtain the luscious nectar of the Law, the luscious ambrosia of his eyes, and we shall witness wonders." [149]

๑๗๑. ชรามรณกนฺตารา โสโกปายาสสลฺลโต
โมเจติ กามปาสมฺหา เทเสนฺโต อมตํ ปทํ.

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงแสดงทางอมตะ โปรดเวไนยชนให้พ้นจากแดนกันดารคือชราและมรณะ จากลูกศรคือความเศร้าโศกและความคับแค้น และจากบ่วงกาม

He, pointing out the way to Nirvâṇa, liberated mankind from the stakes of sorrow and desperation, from the thorny path of old age and death, and from the trap of desire. [150]

๑๗๒. อิติ ตุฏฺเฐหิ เทเวหิ ปูชิยนฺโต นราสโภ
กญฺจิ ปูชํ อจินฺเตนฺโต จินฺเตนฺโต ธมฺมมุตฺตมํ.

พระนราสภผู้อันทวยเทพยินดีแล้วบูชาอยู่อย่างนี้ มิได้คำนึงถึงการบูชาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทรงรำลึกถึงธรรมอันสูงสุด

Thus the most excellent of men, honoured by the delighted gods, was not thinking of any honour (paid to him), thinking of the excellent Law. [151]

๑๗๓. สพฺพตฺถสาธิโต สนฺโต สิทฺธตฺโถ อปราชิโต
จกฺกวาฬสิลาสาณิ- ปากาเรหิ มโนรเม.

๑๗๔. ตารามณิจิตากาส- วิตาเน จนฺททีปเก
นานารตนปชฺโชเต มาลาคนฺธาทิปูชิเต.

๑๗๕. เทเวหิ ฉณเภรีหิ ฆุฏฺเฐ มงฺคลคีติยา
จกฺกวาฬสุปาสาเท โพธิมณฺฑมหาตเล.

๑๗๖. โพธิรุกฺขมณิจฺฉตฺเต ปลฺลงฺเก อปราชิเต
นิสินฺโน ปจเม ยาเม ปุริมํ ชาติ'มนุสฺสริ.

พระสิทธัตถะผู้บำเพ็ญบารมีอันเป็นเหตุแห่งโพธิญาณทั้งหมดแล้ว ทรงเป็นผู้สงบชำนะมาร ได้ประทับนั่งเหนืออปราชิตบัลลังก์ใต้ฉัตรแก้วคือร่มโพธิ์ ณ ลานใหญ่แห่งโพธิมณฑล อันงดงามด้วยภูเขาจักรวาลเป็นม่านกำแพง มีนภาลัยที่แพรวพราวด้วยดาราดุจแก้วมณีเป็นเพดานมีนิศาบดีเป็นประทีปสว่างไสวด้วยรัตนะหลากหลาย เป็นที่บูชาด้วยพวงมาลัยและของหอมเป็นต้น มีหมู่เทพประโคมกลองเฉลิมฉลองด้วยเพลงขับอันเป็นมงคล ทรงระลึกถึงชาติก่อนในปฐมยาม

Siddhattha, having accomplished his desires and not being overcome, remembered his previous birth in the first watch, seated on the unconquerable throne, under the jewel-like umbrella of the Tree of Knowledge on the Bothi throne, in the

๑๗๗. นามรูปาน'มุปฺปตฺติ สุทิฏฺฐา โหติ เตนิธ
สกฺกายทิฏฺฐิ เตนสฺส ปหีนา โหติ สพฺพโส.

ความเกิดขึ้นของรูปนามเป็นสิ่งที่พระองค์นั้นทรงหยั่งเห็นดีแล้วในปฐมยามนี้ จึงขจัดความเห็นผิดว่ามีตัวตนโดยสิ้นเชิงด้วยปุพเพนิวาสญาณนั้น

Thereby the springing up in this world of Name and Form was well perceived by him; the heresy recognising body as his own was in consequence completely abandoned by him. [156]

๑๗๘. ตโต หิ ทุติเย ยาเม ยถากมฺมูปเค สริ
สุทิฏฺฐํ โหติ เตนสฺส กมฺมกิเลสสมฺภวํ.

ถัดจากนั้น ในยามที่ ๒ พระองค์ทรงระลึกถึงเหล่าสัตว์ผู้ดำเนินไปตามกรรม จึงหยั่งเห็นการเกิดขึ้นของเหล่าสัตว์ด้วยกรรมและกิเลส

Then in the second watch, he brought to mind the enterings of creatures into new existences in accordance with the law of Karma; consequently the origin of existence through Karma and Kilesa became perfectly manifest to him. [157]

๑๗๙. กงฺขาวิตรณํ นาม ญาณํ ตํ สมุปาคตํ
เตนาเสสา ปหียิตฺถ กงฺขา โสฬสธา ฐิตา.

พระองค์ทรงบรรลุญาณที่ชื่อว่า กังขาวิตรณะ (ญาณข้ามพ้นความสงสัย) ดังนั้น จึงขจัดความสงสัยที่มีอยู่ ๑๖ ประการทั้งสิ้น

The knowledge called Kaṅkhâvitaraṇî (the Dispeller of Doubt) was attained; by that the sixteen-fold doubts that exist disappeared completely. [158]

๑๘๐. ตโต โส ตติเย ยาเม ทฺวาทสงฺเค อเสสโต
โส ปฏิจฺจสมุปฺปาเท ญาณ'โมตารยี มุนิ.

ต่อจากนั้น ในยามที่ ๓ พระมุนีพระองค์นั้นทรงใช้ญาณพิจารณาปฏิจจสมุปบาทที่มีองค์ ๑๒ โดยสิ้นเชิง

After that, he the Sage, in the third watch, caused his knowledge to settle on the twelve-fold Chain of Causation. [159]

๑๘๑. อวิชฺชาทิ’นุโลเมน ชราทิปฏิโลมโต
สมฺมสนฺโต ยถาภูต- ญาณทสฺสน’มาคมิ.

พระองค์ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมมีอวิชชาเป็นต้นและโดยปฏิโลมมีชราเป็นต้น ทรงบรรลุยถาภูตญาณทัศนะ (ปัญญารู้เห็นตามความเป็นจริง)

Touching upon Ignorance, etc., in consecutive order, and on old age, etc., in opposite order, he arrived at true insight. [160]

๑๘๒. กปฺปโกฏิสเตนาปิ อปฺปเมยฺเยสุ ชาติสุ
โลภํ อเสสทาเนน วินาเสนฺโต ปุนปฺปุนํ.

พระองค์ทรงขจัดความโลภเป็นนิตย์ด้วยการให้สิ่งทั้งปวงในชาติมากนับไม่ถ้วนแม้กว่าร้อยโกฏิกัป

During innumerable births, calculated by hundreds of Koṭis, by repeatedly destroying the desire of acquisition by complete liberality, [161]

๑๘๓. สีเลน ขนฺติเมตฺตาย โกธํ โทสํ นิวารยี
ปญฺญาย โมหํ เฉตฺวาน มิจฺฉาทิฏฺฐึ ตเถว จ.

พระองค์ทรงห้ามความโกรธและความประทุษร้ายด้วยศีล ขันติ และเมตตา ทรงกำจัดโมหะด้วยปัญญา และกำจัดมิจฉาทิฏฐิด้วยปัญญาเช่นเดียวกัน

He put a stop to anger and enmity by observance of the precepts, by forbearance, and by love, by means of wisdom severing delusion and, likewise, false belief. [162]

๑๘๔. ครูปเสวนา ธมฺม- วิจิกิจฺฉํ วิโนทยํ
มานุทฺธจฺจํ วินาเสนฺโต กุเล เชฏฺฐาปจายินา.

พระองค์ทรงบรรเทาความสงสัยในธรรมด้วยการเข้าไปหาครู ทรงขจัดความทะนงตนและความฟุ้งซ่านด้วยการนอบน้อมผู้ใหญ่ในสกุล

By serving those worthy of respect and the like dispelling doubt, by respect to elders in his family, getting rid of pride and presumption, [163]

๑๘๕. เนกฺขมฺเมน วินาเสนฺโต กามราคํ ปุนปฺปุนํ
สจฺเจน จ วิสํวาทํ โกสชฺชํ วีริเยน จ.

พระองค์ทรงขจัดกามราคะเสมอด้วยการออกจากกาม ขจัดการหลอกลวงด้วยความจริง และขจัดความเกียจคร้านด้วยความเพียร

Repeatedly destroying desire by the renunciation of the world, falsehood by truth, and indolence by energy,- [164]

๑๘๖. เอวํ ทานาทินา ตํ ตํ กิเลสงฺคํ วิโนทยํ
สุวฑฺฒิตา มหาปญฺญา กถํ สนฺตึ น รูหติ.

พระองค์ทรงบรรเทาส่วนของกิเลสนั้นๆ ด้วยทานเป็นต้นอย่างนี้ ปัญญาอันใหญ่หลวงที่เพิ่มพูนดีแล้วจะไม่บรรลุศานติได้อย่างไร

Thus by charity, etc., getting rid of every component of sin (Kilesa), how should not such great well-increasing wisdom grow into the tranquillity of Nirvâṇa? [165]

๑๘๗. สุทุกฺกรํ กริตฺวาน ทานาทึ ปตฺถยํ ปุเร
น กิญฺจิ ภวสมฺปตฺตึ ปตฺเถสิ โพธิ'มุตฺตมํ.

พระมหาบุรุษทรงบำเพ็ญทานเป็นต้นอันบุคคลกระทำได้ยากยิ่งในปางก่อน มิได้ทรงปรารถนาภพสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ปรารถนาโพธิญาณอันสูงสุด

In the performance of difficult duties in the past, such as charity and the like, he desired not the grandeurs of existence; he aspired to excellent Buddhahood. [166]

๑๘๘. ปณิธานมฺหิ ปฏฺฐาย กตํ ปุญฺญญฺจ ปตฺถนํ
เอกตฺถทานิ สมฺปตฺตํ เทติ โพธิ'มสํสยํ.

บุญและความปรารถนาที่กระทำไว้แล้วเริ่มแต่การปรารถนาพุทธภูมิมาถึงพร้อมแล้วในอัตภาพหนึ่งในบัดนี้ ย่อมให้โพธิญาณโดยมิต้องกังขา

From his aspirations (in the time of Dîpaṅkara), his longings as well as the meritorious acts performed by him, taken together now, undoubtedly give him complete knowledge. [167]

๑๘๙. ตโต โส สพฺพสงฺขาเร อนิจฺจทุกฺข’นตฺตโต
สมฺมสนฺโต’นุโลเมน นิพฺพานํ สมุปาคมิ.

พระมหาบุรุษนั้นทรงพิจารณาสังขารทั้งปวงว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์และไม่ใช่ตัวตนตามลำดับแล้ว ได้บรรลุพระนิพพาน

Then touching upon all the elements of being, he, in the light of impermanence, suffering and unreality taken consecutively, attained Nirvâṇa. [168]

๑๙๐. สวาสเน กิเลเส โส ฌาเปนฺโต’ณุตรมฺปิ จ
อรหตฺตปฺปตฺติยา สุทฺโธ พุทฺโธ โพธิตเล อหุ.

พระมหาบุรุษพระองค์นั้นทรงเผากิเลสพร้อมทั้งความเคยชินแม้เพียงเล็กน้อย ทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์ที่ลานโพธิพฤกษ์เพราะได้บรรลุอรหัตตผล

Burning up his taints to the very smallest particle with their accompanying impressions, he, by the attainment of Saintship, became the pure Buddha at the foot of the Tree of Knowledge. [169]

๑๙๑. ปตฺโต วิมุตฺตึ วรเสตฉตฺตํ
โส ปีติเวเคน อุทานุทีรยิ
เฉตฺวาน มาเร วิชิตาริสํโฆ
ติพุทฺธเขตฺเตกทิวากโร อหุ.

พระมหาบุรุษพระองค์นั้นทรงบรรลุความหลุดพ้นอันเสมอด้วยเศวตฉัตรอันประเสริฐ ทรงเปล่งอุทานด้วยกำลังแห่งความปีติโสมนัสว่า เราเผด็จมารเป็นผู้ชนะหมู่ข้าศึกแล้ว เป็นผู้เสมอเหมือนภาณุมาศดวงเดียวในพุทธเขตทั้งสาม

Having obtained the excellent white umbrella of Saintship, he, in the precipitancy of his joy, gave expression to the intensity of his feelings; having rent asunder the Mâras and having conquered the whole body of his enemies, he became the unrivalled Sun in the three Buddha Fields. [170]

๑๙๒. ราชาธิราชา ปน เมว’มาสิ
ติฉตฺตธารี วรธมฺมราชา
มหาสหสฺสิมฺปิ จ โลกธาตุํ
สเรน วิญฺญาปยิตุํ สมตฺโถ.

โดยประการดังนี้ พระพุทธองค์ทรงเป็นพระจักรพรรดิราช เป็นพระธรรมราชาผู้ประเสริฐทรงเศวตฉัตรสามชั้น และสามารถทำให้แสนโกฏิจักรวาลรู้แจ้งด้วยพระสุรเสียงได้

He was indeed excellent of all, being King of Kings; holding three umbrellas, he was the excellent King of Law; he had the power with his voice to instruct not only one world-system, but a thousand world-systems. [171]

๑๙๓. พุทฺธาโลกาโลเก โลเก
ชาโต สตฺโต โก'นุมฺมตฺโต
พุทฺธํ สุทฺธํ โอฆาติณฺณํ
สทฺโธ ปญฺโญ โก โน วนฺเท.

ใครเล่าผู้ไม่วิกลจริตในโลกที่สว่างไสวด้วยแสงสว่างคือพระพุทธเจ้า ผู้มีศรัทธาทรงปัญญา จะไม่พึงนบไหว้พระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์ข้ามห้วงกิเลสได้แล้ว

What born creature is without sense in the worlds in which Buddha is the light (of knowledge)? Who wise and full of faith would not adore him the pure Buddha crossed over from the flood, who is deserving to be served, who has forsaken taints, who is air and life, [172]

๑๙๔. ภชิตํ จชิตํ ปวนํ ภวนํ
ชหิตํ คหิตํ สมลํ อมลํ
สุคตํ อคตํ สุคตึ อคตึ
นมิตํ อมิตํ นมตี สุมตี.

ผู้มีปัญญาดีย่อมนมัสการพระมุนีผู้ทรงสละพระราชวังไปสู่ป่า ผู้สละบาปที่มีมลทินแล้วรับเอาโลกุตตรธรรมที่ไม่มีมลทิน เสด็จไปดีสู่พระนิพพานอันเป็นสุคติ ไม่ทรงดำเนินไปสู่อคติ ทรงเป็นผู้ที่มนุษย์และเทวดานอบน้อมแล้ว ไม่มีผู้ใดทัดเทียม

Who has renounced the world, seized the truth, who is attractive and untainted, who goes on the right path and avoids the wrong road, who goes on the road to righteousness, not on that of evil, deserving to be adored, immeasurable, not ignorant, but wise? [173]

๑๙๕. สมฺมาสมฺโพธิญาณํ หตสกลมลํ สุทฺธโต จาติสุทฺธํ
อทฺธา ลทฺธา สุลทฺธํ วต มิติ สตตํ จินฺตยนฺโต สุโพธึ
สตฺตาหํ สตฺตเมวํ วิวิธผลสุขํ วีตินาเมสิ กาลํ
พฺรหฺเมนายาจิโต โส อิสิปตนวเน วตฺตยี ธมฺมจกฺกํ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงดำริถึงโพธิญาณอยู่เนืองนิตย์ว่า สัมมาสัมโพธิญาณสามารถกำจัดมลทินทั้งมวลและบริสุทธิ์ยิ่งนัก เราได้บรรลุดีโดยแท้หนอ ทรงเสวยผลสุขนานัปการตลอดเจ็ดสัปดาห์ ยังกาลให้ผ่านไปแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงรับอาราธนาของพรหมแล้ว ได้หมุนกงล้อแห่งธรรม ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

"Verily attaining purity beyond the purity of others, the destruction of all taint and the highest knowledge is an excellent attainment indeed;" thinking so continually about perfect knowledge for seven days, he, even during that time, enjoyed various happpiness-the fruit of Saintship-and on being asked by Brahmâ he set forth the supreme truths of religion in the Isipatana wood. [174]

๑๙๖. พฺรหฺมสฺสรนฺตํ กรวีกภาณึ
ยถิจฺฉิตํ สาธยิตุํ สมตฺถํ
สจฺจปฺปิยํ ภูตหิตํ วทนฺตํ
น ปูชเย โก หิ นโร สเจตโน.

ใครเล่าผู้มีความสำนึกจะไม่พึงบูชาพระพุทธเจ้าผู้มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม มีพระวาจาไพเราะดั่งนกการเวก ทรงสามารถให้สำเร็จประโยชน์ตามปรารถนา ตรัสคำจริงแท้ เป็นที่รัก และเป็นประโยชน์พระองค์นั้น

What man, indeed, possessed of sense would not adore his preaching, beneficial and real, full of love and truth, capable of instructing up to one's desires, expressed in the tones of the cuckoo and in the voice of a Brahmâ? [175]

๑๙๗. อิทฺธี จ อาเทสนานุสาสนี
ติปาฏิหีเร ภควา วสี อหุ
กตฺวาน อจฺเฉรสุปาฏิหีรํ
เทเสสิ ธมฺมํ อนุกมฺปิมํ ปชํ.

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญในปาฏิหาริย์ ๓ คือ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทสนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนีปาฏิหาริย์ ทรงแสดงปาฏิหาริย์อันน่าอัศจรรย์ ได้แสดงธรรมอนุเคราะห์มวลชนเหล่านี้

Bhagavâ became proficient in three wonders-supernatural power, religious instruction, and admonition. Having attained to these astonishing wonders, he, through compassion, pointed out the Law to this world. [176]

๑๙๘. อิทฺธี จ อาเทสนานุสาสนี
ติปาฏิหีเร ภควา วสี อหุ
ตํ ตาทิสํ อิทฺธิวิกุพฺพนํ วรํ
อกาสิ โย ตํ สุคตํ นมามิ.

พระสุคตพระองค์ใดทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญในปาฏิหาริย์ ๓ คือ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทสนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนีปาฏิหาริย์ ได้ทรงกระทำวิกุพพนฤทธิ์ (ฤทธิ์แปลงร่าง) อันดีเลิศเช่นนั้น ข้าพเจ้าขอนมัสการพระสุคตพระองค์นั้น

The Sugata became proficient in three wonders-supernatural power, religious instruction, and admonition. Having attained to these astonishing wonders, he, with supernatural power, performed such miraculous transformation; I bow down and pay honour to him.

๑๙๙. เอวํ หิ พุทฺธตฺต'มุปาคโต โส
เทเสสิ ธมฺมํ สนรามรานํ
นานานเยนาภิสเมสิ สตฺเต
ตสฺมา หิ ขฺยาโต ติภเวสุ นาโถ.

พระมหาบุรุษนั้นได้บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าแล้วอย่างนี้ ทรงแสดงธรรมแก่ทวยเทพและปวงชน โปรดเหล่าสัตว์ให้ตรัสรู้โดยนัยนานัปการ ดังนั้น พระองค์ผู้เป็นพระนาถะจึงมีกิตติศัพท์ขจรขจายในภพสาม

Verily, thus having attained Buddhahood, he, in various ways, pointed out the Law to men and gods; he gave surpassing enlightenment to sentient beings, and therefore is he reputed as the Lord of the Three Existences. [177]

๒๐๐. อทฺธา ลทฺธา ธมฺมาโลกํ
ทิฏฺฐา ปตฺตา ญาตา สจฺจํ
ติณฺณา ราคา โทสา โมหา
โถเมสุํ เต เทวพฺรหฺมา.

เทวดาและพรหมเหล่านั้นได้รับแสงสว่างแห่งธรรมแน่แท้ เป็นผู้เห็นแจ้งบรรลุหยั่งรู้สัจธรรม ข้ามพ้นจากราคะ โทสะ และโมหะ ได้ถวายสดุดีแล้ว

The Devas and Brahmas praised Buddha, having, verily, attained the light of Law, seen, acquired, and recognised the Truth, and having crossed over from attachment, hatred, and ignorance. [178]

๒๐๑. มุนิราชวโร นรราชวโร
ทิวิ เทววโร สุจิพฺรหฺมวโร
สกปาปหโร ปรปาปหโร
สกวุฑฺฒิกโร ปรวุฑฺฒิกโร.

พระพุทธเจ้าทรงเป็นจอมมุนีผู้ประเสริฐ เป็นจอมคนผู้ประเสริฐ เป็นเทพผู้ประเสริฐในสวรรค์ เป็นพรหมผู้ประเสริฐหมดจด ทรงกำจัดบาปของพระองค์ได้ ทรงกำจัดบาปของผู้อื่นได้ ทรงกระทำความเจริญแก่ตน ทรงกระทำความเจริญแก่ผู้อื่น

He is the most excellent King of Sages, the most excellent King of men, the most excellent Deva among Devas, the purest of Brahmâ, the remover of his own evil and the remover of the evil of others, the augmenter of his own advantage and the augmenter of the advantages of others. [179]

๒๐๒. สนรามรพฺรหฺมคเณภิ รุตา
อรหาทิคุณา วิปุลา วิมลา
นวธา วสุธา คคเน คหนา
สกเล ติทิเว ติภเว วิสตา.

พระพุทธคุณ ๙ ประการมีความเป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นต้นที่ไพบูลย์ปราศจากมลทิน อันหมู่มนุษย์ เทวดา และพรหมสรรเสริญต่อเนื่องแล้วทั้งในแผ่นดินและแผ่นฟ้า แผ่ไปในไตรเทพและไตรภพทั้งสิ้น

The qualities, Araha, etc., spoken of by Devas, Brahmas, and men, being extensive and pure, are ninefold, accepted on the earth and in the sky, and are spread abroad in the whole of the Deva worlds and in the three existences. [180]

๒๐๓. เยปิสฺส เต ภควโต หิ อจินฺติยาที
สุทฺธาติสุทฺธตรพุทฺธคุณา หิ สพฺเพ
สงฺเขปโต นววิเธสุ ปเทสุ ขิตฺตา
วกฺขามิ’ทานิ อรหาทิคุเณ อหมฺปิ.

คุณทั้งหมดใดของพระพุทธองค์ ผู้บริสุทธิ์ยิ่งกว่าบุคคลผู้บริสุทธิ์แล้ว อันมีคุณที่บุคคลไม่พึงคิดเป็นต้นของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ได้รับย่อไว้ในบททั้ง ๙ โดยสังเขป บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวคุณมีความเป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นต้นนั้น

The Buddha characteristics are indeed the incomprehensibility, etc., of the Honoured One, surpassing in purity the purity of others; they fall concisely into nine heads; I shall now set forth the qualities of Araha, etc. [181]

๒๐๔. โส จีธ ชาโต อรหํ นิราโส
สมฺมาภิสมฺพุทฺธสมนฺตจกฺขุ
สมฺปนฺนวิชฺชาจรโณฆติณฺโณ
สมฺมาคโต โส สุคโต คโตธิ.

อนึ่ง พระมหาบุรุษนั้นทรงอุบัติเกิดในโลกนี้ เป็นผู้ไกลจากกิเลสปราศจากตัณหา ตรัสรู้ชอบมีจักษุรอบคอบ ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ ข้ามห้วงกิเลสได้แล้ว เสด็จไปโดยชอบปราศจากขอบเขต[โดยคุณและวิสัย] จึงชื่อว่าพระสุคต

He who was born here, worthy to be honoured, free from desire, perfectly wise and omniscient, replete with good practices and learning, who has crossed the Flood, has come well, goes under the name of Sugata. [182]

๒๐๕. อเวทิ โส โลกมิมํ ปรญฺจ
อนุตฺตโร สารถิ ทมฺมสตฺเต
สเทวกานํ วรสตฺถุกิจฺจํ
อกาสิ พุทฺโธ ภควา วิสุทฺโธ.

พระมหาบุรุษนั้นทรงรู้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ทรงเป็นสารถีฝึกบุคคลที่ควรฝึก ไม่มีใครยิ่งกว่า ได้ทรงกระทำกิจของพระศาสดาผู้ประเสริฐแก่มนุษย์พร้อมทั้งเทวดา ทรงเป็นผู้ตื่นแล้ว ทรงเป็นผู้มีบุญญาภินิหาร ทรงเป็นผู้บริสุทธิ์

He knew this world and the others; he was the excellent houseman for the subjugation of men; he carried out the excellent duties of Teacher in relation to gods and men; he was wise (in the knowledge of the Four Truths), full of glory and pure. There is nothing here not visible to him, nothing, moreover, not known or not to be known; he knows everythiing that can be known; therefore is the Tathâgata omniscient. [183-184]

๒๐๖. อิติ วิตต’มนนฺตํ กิตฺติสมฺภารสารํ
สกลทสสหสฺสีโลกธาตุมฺหิ นิจฺจํ
อุปจิตสุภเหตุํ ปสฺสตานนฺตกาลํ
ตทิธ สุคตโพธํ สาธุกํ จินฺตนียํ.

ชาวโลกย่อมเห็นเหตุอันดีงามที่สั่งสมไว้แผ่ไปไม่มีที่สุด คือบารมีโพธิสมภารอันเป็นแก่นสารขจรขจายไปเป็นนิตย์ในหมื่นโลกธาตุทั้งสิ้นอย่างนี้ พึงคำนึงถึงการตรัสรู้ของพระสุคตนั้นให้ดีตลอดกาลทุกเมื่อ

Thus, here (in the world) should be contemplated that excellent Buddha knowledge of distinguished essential elements, infinite and worthy of reverence, unlimited by time, and ever the means of the production of merit in all the ten thousand world-systems. [185]

๒๐๗. ตกฺกพฺยากรณญฺจ ธมฺมวินยํ สุตฺวาสิ โย ปญฺญวา
เตนายํ สุจิสารภูตรจนา วิญฺญายเต เกวลํ
เหตุญฺจาปิ ผเลน เตน จ ผลํ สมฺปสฺสมาโน ตโต
โพธึ สทฺทหเต วตสฺส มหโต วายามโต สมฺภวํ.

บุคคลใดมีปัญญาเข้าใจตรรกะ ไวยากรณ์ และธรรมวินัยแล้ว เขาย่อมรู้เห็นโดยแน่แท้ว่า คัมภีร์ที่ข้าพเจ้าประพันธ์นี้มีแก่นสารอันหมดจด เขาเห็นเหตุพร้อมด้วยผล และเห็นผลพร้อมด้วยเหตุ ต่อจากนั้นย่อมเชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธองค์อันเกิดจากความเพียรอันยิ่งใหญ่

By him who is wise listening to the scriptures and their exposition, requiring the exercise of reflection, there is comprehended that essential and pure discourse; indeed, realising well the good consequences by results, the cause is known by him; and, in consequence, by great efforts, he believes also in the omniscience produced in the Buddha. [186]

๒๐๘. โย สทฺทหนฺโต ปน ตสฺส โพธึ
วุตฺตานุสาเรน คุเณ'รหาที
กเถติ จินฺเตติ จ โส มุหุตฺตํ
โอหาย ปาปานิ อุเปติ สนฺตึ.

บุคคลใดเชื่อการตรัสรู้ของพระสุคตพระองค์นั้น ย่อมกล่าวและรำลึกถึงคุณมีความเป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นต้น โดยคล้อยตามข้อความที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ เขาย่อมขจัดบาปบรรลุศานติโดยพลัน

And he who believing in his omniscience recites his attributes-worthiness to be honoured, etc.-according as stated, and reflects on them, he soon forsakes evil and attains to the tranquillity of Nirvâṇa. [187]

๒๐๙. สทฺเธยฺยา เต จินฺเตยฺยา เต
วนฺเทยฺยา เต ปูเชยฺยา เต
พุทฺธาโลกาโลเก โลเก
ชาเตเนตํ ปตฺเถนฺเตน.

บุคคลผู้เกิดแล้วในโลกที่สว่างไสวด้วยแสงสว่างคือพระพุทธเจ้า ปรารถนาโพธิญาณนั้นอยู่ พึงเชื่อถือ ระลึกถึง กราบไหว้ และบูชาพระพุทธเจ้าเหล่านั้น

They (who do this) are to be believed, to be thought about, worshipped and honoured; they, by aspiring to this (position), are born in the world in which Buddha is the world's light. [188]

๒๑๐. ตสฺมา หิ ชาโตวรกมฺหิ ตสฺส
อายตฺตเก มงฺคลจกฺกวาเฬ
ภูเตหิ วตฺถูหิ มโนรเมหิ
ปูเชมิ ตํ ปูชิตปูชิตํ ปุรา.

ด้วยเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอบูชาพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น อันบุคคลบูชายิ่งแล้วในกาลก่อนด้วยวัตถุทั้งหลายที่น่ายินดีมีอยู่ในมงคลจักรวาล อันเป็นสมบัติของพระองค์ อันเปรียบดั่งห้องประสูติ

Therefore, I worship him, the honoured of honoured ones in the past, by means of existing attractive things in the store-room of his birth, in the auspicious world-system appertaining to a Buddha. [189]

๒๑๑. โสหํ อชฺช ปเนตสฺมึ จกฺกวาฬมฺหิ ปุปฺผิเต
ถลเช ชลเช จาปิ สคนฺเธ จ อคนฺธเก.

อนึ่ง ในบรรดาบุปผชาติที่เกิดบนบกและในน้ำ ทั้งที่มีกลิ่นหอมและไม่มีกลิ่นหอม อันบานแล้วในจักรวาลนี้

I now pay honour to scentless and unscentless flowers produced on water or on land, growing in this world-system, [190]

๒๑๒. มนุสฺเสสุ อเนกตฺถ ตฬากุยฺยานวาปิสุ
ปวเน หิมวนฺตสฺมึ ตสฺมึ สตฺตมหาสเร.

บรรดาดอกไม้ที่บานดีแล้วในที่หลากหลายในถิ่นมนุษย์ คือ สระน้ำ อุทยาน หนองบึง ป่าหิมพานต์ สระใหญ่ทั้ง ๗ ในป่าหิมพานต์นั้น

In the various ponds and tanks in the gardens of men in it, in the Himalayan wood or in its seven great lakes; [191]

๒๑๓. ปริตฺตทีเป ทฺวิสหสฺเส มหาทีเป สุปุปฺผิเต
สตฺตปริภณฺฑเสเลสุ สิเนรุปพฺพตุตฺตเม.

บรรดาดอกไม้ที่บานดีแล้วในทวีปน้อยสองพัน ทวีปใหญ่ ๔ แห่ง เขาสัตบริภัณฑ์ และจอมเขาสุเมรุราช

To the flowers that flourish in the great island as well as in the two thousand smaller islands, on the seven circular rocks and on the excellent Mount Meru- [192]

๒๑๔. กุมุทุปฺปลกาทีนิ นาคานํ ภวเนสุปิ
ปาฏลาทีนิ ปุปฺผานิ อสุรานญฺจ อาลเย.

ดอกกุมุทและดอกอุบลเป็นต้นบานแล้วในนาคพิภพ ดอกแคฝอยเป็นต้นบานแล้วในพิภพอสูร

The kumuda, uppala, and other lotuses in the abodes of the Dragons, the trumpet-flowers, etc., in the dwelling of the Titans, [193]

๒๑๕. เทเวสุ ทิพฺพปุปฺผานิ โกวิฬาราทิกานิ ตุ
เอวมาทิมเนกตฺถ ปุปฺผิเต ธรณีรุเห.

ส่วนดอกไม้ทิพย์มีดอกปาริชาตเป็นต้นบานแล้วในหมู่เทวดา อีกทั้งบรรดาดอกไม้ที่เกิดในปฐพี อันบานแล้วในที่มากเป็นอเนก มีอาทิดังนี้

The Koviḷâra, etc., too, in the dwelling of the Gods, and various such-like flowers growing on the earth- [194]

๒๑๖. จมฺปกา สลลา นีปา นาคปุนฺนาคเกตกา
วสฺสิกา มลฺลิกา สาลา โกวิฬารา จ ปาฏลี.

ดอกจำปา ดอกเข็ม ดอกกระทุ่ม ดอกกากระทิง ดอกบุนนาค ดอกเกด ดอกมะลิลา ดอกมะลิซ้อน ดอกสาละ ดอกทองหลางใบมน และดอกแคฝอย

The campaka, salala, nâga, punnâga, ketaka, vassika, mallika, sâla, koviḷâra, and pâṭali, [195]

๒๑๗. อินฺทีวรา อโสกา จ กณิการพกุลานิ จ
ปทุมา ปุณฺฑรีกา จ โสคนฺธิกุมุทุปฺปลา.

ดอกราชพฤกษ์ ดอกอโศก ดอกกรรณิการ์ ดอกพิกุล ดอกบัวหลวง ดอกบุณฑริก ดอกบัวจงกลนี ดอกกุมุท และดอกอุบล

Indivâra, asoka, kaṇikâra, makula, paduma, puṇḍarika, and sweet-scented kumuda and uppala: [196]

๒๑๘. เอเต จญฺเญ จ รุกฺขา จ วลฺลิโย จาปิ ปุปฺผิตา
สุคนฺธา สุขสมฺผสฺสา นานาวณฺณนิภา สุภา.

พฤกษชาติเหล่านี้และพฤกษชาติชนิดอื่น อีกทั้งเครือวัลย์ที่ผลิดอกบานแล้ว มีกลิ่นหอมระรื่น มีสัมผัสเป็นสุข มีสีงามหลากหลาย

These, as well as others, trees as well as creepers, those that grow sweet-smelling, soft to the touch, of various colours and beautiful, [197]

๒๑๙. วิจิตฺรนีลาเนกานิ ปีตโลหิตกานิ จ
กาฬา เสตา จ มญฺเชฏฺฐา เนกวณฺณา สุปุปฺผิตา.

ดอกไม้หลากสีนานาพรรณที่ผลิดอกบานสะพรั่ง มีดอกสีเขียววิจิตร สีเหลือง สีแดง สีหม่น สีขาว และสีแสด

Variegated, of different shades of dark, yellow, red, black, white, brown, beautiful plants of various colours. [198]

๒๒๐. โสภเต ปพฺพเตเหตฺถ สเรหิ วนราชิหิ
สนฺทมานาหิ คงฺคาหิ หิมวา รตนากโร.

ภูเขาหิมพานต์อันเป็นแหล่งเกิดแห่งรัตนะ ย่อมงดงามด้วยภูเขา สระน้ำ แนวป่า และสายน้ำที่ไหลไปอยู่ในที่นั้น

The Himalaya, the repository of gems, is attractive with flowing rivers, streaks of forests, and with lakes under the mountain. [199]

๒๒๑. ปตฺตกิญฺจกฺขเรณูหิ โอกิณฺณํ โหติ ตํ วนํ
ภมรา ปุปฺผคนฺเธหิ สมนฺตา อภินาทิตา.

ป่านั้นดารดาษด้วยกลีบดอกไม้และละอองเกษร หมู่แมลงภู่บินร่อนส่งเสียงรอบกลิ่นบุปผชาติ

The forest is bespread with pollen from the pericarp of the petals; bees, owing to the perfume of flowers around, hum loudly. [200]

๒๒๒. อเถตฺถ สกุณา สนฺติ ทิชา มญฺชุสฺสรา สุภา
กูชนฺต'มุปกูชนฺติ อุตุสํปุปฺผิเต ทุเม.

อนึ่ง ในป่าหิมพานต์นี้มีฝูงนกสวยงาม ร้องเสียงไพเราะ ขันคูที่ต้นไม้ผลิดอกบานสะพรั่งตามฤดูกาล

Birds, too, are there; these twice-born creatures are sweet-voiced and beautiful; the warblers warble on the trees which blossom in season. [201]

๒๒๓. นิชฺฌรานํ นิปาเตน ปพฺพตา อภินาทิตา
ปญฺจงฺคิกตูริยานิ ทิพฺพานิ วิย สุยฺยเร.

เหล่าบรรพตบันลือลั่นสนั่นเสียงด้วยแรงน้ำตก ฟังดูเหมือนดุริยางค์ทิพย์ที่ประกอบด้วยองค์ ๕

The mountains resound with the descent of immortals; and there are heard instruments like the five kinds of celestial musical instruments. [202]

๒๒๔. ตตฺถ นจฺจนฺติ คายนฺติ เสเฬนฺติ วาทยนฺติ จ
อจฺฉรา วิย เทเวสุ กินฺนรา สมลงฺกตา.

เหล่ากินนรีที่ภูเขานั้นประดับประดับแล้ว พากันฟ้อนรำ ขับร้องประสานเสียง และบรรเลงเพลง เหมือนดั่งนางอัปสรในหมู่เทพฉะนั้น

There the Kinnaras, beautifully decorated like the fairies among the gods, dance, sing, whistle, and play (on musical instruments). [203]

๒๒๕. สุวณฺณปพฺพตา ตสฺมึ ชลนฺตคฺคิสิขูปมา
ตสฺมึ หิ กึ นิสากิจฺจํ ปทีเปน กรียติ.

ในป่าหิมพานต์นั้นมีภูเขาทองหลายลูกส่องสว่างดุจเปลวอัคนี ไม่จำต้องตามประทีปยามราตรีในป่านั้น

The golden-coloured mountains there blaze like flames of fire; there indeed work is performed by the Kinnara by means of the mountain-lamp. [204]

๒๒๖. มุตฺตาชาลาว ทิสฺสนฺติ นิชฺฌรานํ หิ ปาตกา
ปชฺชลนฺตาว ติฏฺฐนฺติ มณิเวฬุริยาทโย.

กระแสน้ำตกย่อมปรากฏเหมือนพวงแก้วมุกดา แก้วมณีและแก้วไพฑูรย์เป็นต้นส่องแสงแพรวพราวอยู่

On account of the descent of the gods, rubies, opals, etc., remain sparkling and appear like nets of pearls: [205]

๒๒๗. กาฬานุสารี ตครํ กปฺปูรํ หริจนฺทนํ
สกุณานํ หิ สทฺเทน มยูรานํ หิ เกกยา.
๒๒๘. ภมรานํ หิ นินฺนาทา โกญฺจนาเทน หตฺถินํ
วิชมฺภิเตน วาฬานํ กินฺนรานํ หิ คีติยา.

ไม้หอมเหล่านี้ คือ กระลำพัก กฤษณา การบูร และจันทน์แดง มีอยู่ในป่านั้น เหล่าสกุณชาติร้องเซ็งแซ่ นกยูงร้อง แมลงภู่ส่งเสียง โขลงช้างแผดเสียง สัตว์ร้ายคำราม กินนรขับร้องบรรเลง

The brown sandal-wood, taggara, camphor, green sandal-wood, are there; the place is replete with the sound of birds, the cry of peacocks, [206]

With the hum of bees, the roar of elephants, the sporting of beasts of prey, the singing of Kinnaras, [207]

๒๒๙. ปพฺพตานํ หิ โอภาสา มณีนํ โชติยาปิจ
วิจิตฺรพฺภวิตาเนหิ ทุมานํ ปุปฺผฉูปิยา
เอวํ สพฺพงฺคสมฺปนฺนํ กึ สิยา นนฺทนํ วนํ.

ภูเขาส่องสว่าง แก้วมณีส่องแสงโชติช่วง มีเมฆหลากสีเป็นเพดาน และแมกไม้ออกดอกบานเป็นยอด ป่าที่สมบูรณ์ด้วยองค์ประกอบทั้งปวงอย่างนี้ จะเป็นสวนนันทวันหรือ

With the radiance of the mountains, the splendour of the rubies, with variegated ethereal canopies, and with the perfume of flowers of the trees. Thus replete with all elements, what can the Nandana wood be (in comparison)? [208]

๒๓๐. เอวํ สุสมฺผุลฺลวนํ หิ ยํ ยํ
ตหึ ตหึ ปุปฺผิตปุปฺผิตํ สุภํ
มาลํ สุสุทฺธญฺจ มนุญฺญคนฺธํ
ปูเชมิ ตํ ปูชิตปูชิตํ ปุรา.

ข้าพเจ้าถือเอาดอกไม้งามที่เบ่งบานบริสุทธิ์มีกลิ่นหอมชื่นใจในป่านั้นๆ ที่มีดอกไม้บานสะพรั่งอย่างนี้ ขอบูชาพระพุทธเจ้าอันบุคคลบูชายิ่งแล้วในกาลก่อนพระองค์นั้น

There being thus the various well-blooming forests, and in them the beautiful flowering trees as well as agreeable sounds and pleasant odours, (with these) I worship him, honoured before by those deserving to be honoured. [209]

๒๓๑. นาคโลเก มนุสฺเส จ เทวพฺรหฺเม จ ยํ สิยา
สามุทฺทิยํ ภูมิคตํ อากาสฏฺฐญฺจ ยํ ธนํ.
๒๓๒. รชตํ ชาตรูปญฺจ มุตฺตา เวฬุริยา มณิ
มสารคลฺลํ ผลิกํ โลหิตงฺคํ ปวาฬกํ.

ทรัพย์ใดที่มีอยู่ในนาคพิภพ มนุษยโลก เทวโลก และพรหมโลก ที่มีอยู่ในสาคร แผ่นดิน และแผ่นฟ้า คือ เงิน ทอง มุกดา ไพฑูรย์ แก้วมณี บุษราคำ แก้วผลึก ทับทิม และแก้วประพาฬ

In the dragon world, in that of men, Devas, and Brahmas, whatever wealth there might be in the ocean, the earth or the sky- [210]

Silver, gold, pearl, opal, emerald, the speckled ruby, crystal, red ruby, and the coral- [211]

๒๓๓. โย โส อนนฺตกปฺเปสุ ปูเรตฺวา ทสปารมี
พุทฺโธ โพเธสิ สตฺตานํ ตสฺส ปูเชมิ ตํ ธนํ.

ข้าพเจ้าขอบูชาพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้บำเพ็ญบารมีสิบทัศในอนันตกัปป์แล้วโปรดเหล่าสัตว์ให้ตรัสรู้ตาม ด้วยทรัพย์นั้น

This wealth I offer to him, the Buddha, who fulfilled the Ten Perfections during countless cycles, and taught the Four Truths to beings. [212]

๒๓๔. โขมํ โกเสยฺยกปฺปาสํ สาณํ ภงฺคญฺจ กมฺพลํ
ทุกูลานิ จ ทิพฺพานิ ทุสฺสานิ วิวิธานิ เต.
๒๓๕. อนนฺตวตฺถทาเนน หิโรตฺตปฺปาทิสํวรํ
ยสฺส สิทฺธํ สิยา ตสฺส ทุสฺสานิ ปูชยามหํ.

ข้าพเจ้าขอบูชาพระพุทธเจ้าผู้มีความสำรวมด้วยหิริและโอตตัปปะเป็นต้นสำเร็จแล้วด้วยการถวายผ้ามากเป็นอเนกอนันต์ ด้วยผ้าหลากชนิดเหล่านั้น คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าป่าน ผ้าแพร ผ้าขนสัตว์ และผ้าอันเป็นทิพย์

Khoma and silk, cotton and sâṇa, hempen and wollen stuffs, the celestial dukûla garments-these various kinds- [213]

By the endless bestowal of which in charity the discipline of shame and modesty was perfected in the Buddha-with these garments I worship him. [214]

๒๓๖. ปวเน ชาตรุกฺขานํ นานาผลรสุตฺตมา
อมฺพา กปิตฺถา ปนสา โจจโมจาทินปฺปกา.

๒๓๗. ตสฺมึ คนฺธํ รสํ โอชํ พุทฺธเสฏฺฐสฺส ปูชิย
วนฺทามิ สิรสา นิจฺจํ วิปฺปสนฺเนน เจตสา.

ผลไม้มากมายของพฤกษาที่เกิดในป่าใหญ่ มีรสเลิศนานาประการ เช่น มะม่วง มะขวิด ขนุน กล้วยมีเมล็ด กล้วยไม่มีเมล็ดเป็นต้น ข้าพเจ้าขอบูชาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐด้วยรสหอมหวานของผลไม้ในป่านั้น ขอน้อมเศียรกราบด้วยจิตอันผ่องใสเป็นนิตย์

The most exquisite juice of various fruits of trees growing in the forest-mangoes, wood-apples, jacks, and endless kinds of palm fruits and plantains. [215]

The sweet-smelling juice as well as essence in them having been offered by me, I adore him always with my head with a serene mind. [216]

๒๓๘. ปูเชมิ ปฐมํ ตสฺส ปณิธานํ อจินฺติยํ
จกฺกวาฬมฺหิ สพฺเพหิ วิชฺชมาเนหิ วตฺถุภิ.

ข้าพเจ้าขอบูชาพระปณิธานครั้งแรกของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น อันใครๆ ไม่พึงคิดด้วยวัตถุทั้งปวงที่มีอยู่ในจักรวาล

I pay honour to his first inconceivable aspiration (to Buddhahood) by means of all the existing objects in the world-system. [217]

๒๓๙. ทสนฺนํ ปารมีนนฺตุ ปูริตฏฺฐาน'มุตฺตมํ
ตโต สาลวเน รมฺเม ชาตฏฺฐานํ จรีมกํ.

ข้าพเจ้าขอบูชาสถานที่บำเพ็ญบารมีสิบทัศอันสูงสุด ต่อจากนั้นขอบูชาสถานที่ประสูติในป่าสาลวันอันน่ารื่นรมย์แห่งสุดท้าย

I pay honour to the excellent spot of the consummation of the Ten Perfections; then to his last birth-place in the delightful Sîla wood. [218]

๒๔๐. ฉพฺพสฺสานิ ปธาเนน กตํ ทุกฺกรการิกํ
อปราชิตปลฺลงฺกํ พุทฺธํ พุทฺธคุเณ นเม.

ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้า ผู้ทรงกระทำสิ่งที่บุคคลทำได้ยากซึ่งบำเพ็ญแล้วด้วยความเพียรตลอด ๖ ปี ขอนมัสการอปราชิตบัลลังก์ (บัลลังก์แห่งชัยชนะ) และพระพุทธคุณทั้งหลาย

I adore the severe practices in his religious efforts during six years, the unconquerable throne, his perfect knowledge, and the attributes of Buddha. [219]

๒๔๑. จุทฺทสพุทฺธญาณญฺจ อฏฺฐารสอาเวณิกํ
ปูเชมิ ทสพลํ ญาณํ จตุเวสารชฺช’มุตฺตมํ.

ข้าพเจ้าขอบูชาพุทธญาณ ๑๔ อาเวณิกคุณ ๑๘ ทสพลญาณ และเวสารัชชญาณ ๔ อันสูงสุด

I adore the fourteen Buddhañâṇas, the eighteen Âveṇikas, the ten Balañâṇas, the four excellent Vesârajjas. [220]

๒๔๒. อาสยานุสเย ญาณํ อินฺทฺริยานํ ปโรปรํ
ยมกํ ปาฏิหีรญฺจ ญาณํ สพฺพญฺญุตํปิ จ.

๒๔๓. มหากรุณาสมาปตฺติ ญาณํ'นาวรณมฺปิ จ
ฉ อสาธารณาเนเต นตฺวาน ปูชยามหํ.

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชาอสาธารณญาณ ๖ เหล่านี้ คือ อาสยานุสยญาณ อินทริยปโรปริยัตตญาณ ยมกปาฏิหาริยญาณ สัพพัญญุตญาณ มหากรุณาสมาปัตติญาณ และอนาวรณญาณ

The âsaya and Anâsaya Ñâṇas, the knowledge of the successive orders of sentient beings, the Yamakapâṭihîras and the Sabbaññutaññâṇa, [221]

The Mahâkarun.âpattiñâṇa and the Anâvaraṇaññâṇa- I bow down to these six uncommon powers and adore them. [222]

๒๔๔. ตโต จ สตฺตสตฺตาเห ธมฺมํ สมฺมสิ ตํ นเม
พฺรหฺมุนา ยาจิตํ ฐานํ ธมฺมํ เทสยิตุํ วรํ.

ต่อจากนั้น ข้าพเจ้าขอนมัสการสถานที่อันพระพุทธองค์ได้ทรงพิจารณาธรรมตลอดเจ็ดสัปดาห์นั้น และขอนมัสการสถานที่อันประเสริฐที่พรหมทูลเชิญแสดงธรรม

I then pay honour to the Law grasped in seven weeks, as well as to the place where he was asked by Brahma to point out the excellent Law. [223]

๒๔๕. อิสิปตนมิคทาเย ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ
ตโต เวฬุวนาราเม วสิตฏฺฐานญฺจ ปูชเย.

ขอบูชาสถานที่แสดงธัมมจักกัปปวัตนสูตร ณ ป่าอิสิปตน-มฤคทายวัน ต่อจากนั้นขอบูชาพระคันธกุฎีที่ประทับในวัดเวฬุวัน

I pay honour to the establishment of the rule of religion in the deer-park of the Isipatana wood; moreover, I adore his residence in the monastery of the Bamboo grove. [224]

๒๔๖. ตโต เชตวนํ รมฺมํ จิรวุตฺถํ มเหสินา
อสาธารณ'มญฺเญสํ ยมกํ ปาฏิหาริยํ.

ต่อจากนั้นขอบูชาพระเชตวันอันน่ารื่นรมย์ที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ช้านาน และขอบูชาที่แสดงยมกปาฏิหาริย์อันไม่ทั่วไปกับผู้อื่น

I then pay honour to the beautiful Jetavan, resided in for a long time by the great Sage, and to the Yamakapâṭihariya, not found in common with others. [225]

๒๔๗. ปาริจฺฉตฺตกมูลมฺหิ อภิธมฺมญฺจ เทสนํ
สงฺกสฺสนครทฺวาเร เทโวโรหนกมฺปิ จ.

ขอบูชาบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ที่แสดงพระอภิธรรม ณ ควงไม้ปาริชาต และขอบูชาสถานที่เสด็จลงจากเทวโลกใกล้ประตูสังกัสสนคร

I honour the preaching of the Abhidhamma at the foot of the Coral tree as well as his descent from the Deva world at the town-gate of Saṅkassa. [226]

๒๔๘. ตโต จ หิมวนฺตมฺหิ มหาสมยเทสนํ
วุตฺตาเนตานิ ฐานานิ นตฺวาน ปูชยามหํ.

ต่อจากนั้นขอบูชาสถานที่แสดงมหาสมยสูตรใกล้ป่าหิมพานต์ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชาสถานที่เหล่านั้นดังที่กล่าวไว้อย่างนี้

Moreover, I bow down and adore the Mahâsamaya discourse on the Himalayan mountain as well as at those places mentioned by me. [227]

๒๔๙. จตุราสีติสหสฺเสหิ ธมฺมกฺขนฺเธหิ สงฺคหํ
ปิฏกตฺตยํ ยถาวุตฺต- วิธินา ปูชยามหํ.

ข้าพเจ้าขอบูชาพระไตรปิฎกที่นับได้ ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ ตามวิธีที่กล่าวไว้แล้ว

In the way above mentioned, I pay honour to the Scriptures composed of eighty-four thousand scriptural sections. [228]

๒๕๐. มารสฺส อตฺตโน อายุ- สงฺขาโรสฺสชฺชนํ นเม
กุสินาราย มลฺลานํ ยมกสาลาน'มนฺตเร.

๒๕๑. ปณิธานมฺหิ ปฏฺฐาย กตกิจฺจํ อเสสโต
นิฏฺฐาเปตฺวาน โส สพฺพํ ปรินิพฺพายิ'นาสโว.

ข้าพเจ้าขอนมัสการสถานที่ปลงพระชนมายุสังขารของพระองค์แก่พญามาร พระพุทธองค์ทรงยังกิจที่กระทำแล้วทั้งหมดเริ่มแต่พระปณิธานให้สำเร็จแล้วโดยสิ้นเชิง เป็นผู้สิ้นกิเลสปรินิพพานแล้วในระหว่างไม้สาละคู่ของหมู่กษัตริย์มัลละแห่งกรุงกุสินารา

I adore his renunciation of the elements of existence to Mâra between the two Sîla trees in Kusinârâ belonging to the Malla princes. [229]

The taintless one, from the time of his aspiration (to Buddhahood), having completed all that had to be done, attained Nirvâṇa. [230]

๒๕๒. เอวํ นิพฺพายมานสฺส กตกิจฺจสฺส ตาทิโน
จิราคตา มหากรุณา น นิพฺพายิตฺถ กิญฺจิปิ.

พระมหากรุณาที่มีมาช้านานของพระพุทธเจ้าผู้ดับสนิทอยู่อย่างนี้ ผู้ทำกิจสำเร็จแล้ว ผู้คงที่ มิได้ดับสิ้นไปแม้สักน้อย

The great long-standing compassion of him who had thus performed what had to be done and had attained Nirvâṇa did not die out. [231]

๒๕๓. ยฺวายํ ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต สาธุกํ มยา
มมจฺจเยน โว สตฺถา ธาตู จาปิ สรีรชา.
๒๕๔. อปราชิตปลฺลงฺกํ โพธิรุกฺขญฺจ อุตฺตมํ
มมจฺจเยน สตฺถาติ อนุชานิ มหามุนิ.

พระมหามุนีทรงอนุญาตว่า ธรรมวินัยอันเราแสดงดีแล้ว และพระธาตุอันเกิดจากสรีระ จะเป็นศาสดาของพวกเธอเมื่อเราล่วงลับไปแล้ว อีกทั้งอปราชิตบัลลังก์ และโพธิพฤกษ์อันสูงสุด จะเป็นศาสดาเมื่อเราล่วงลับไปแล้ว

The great Sage enjoined-"After my death, let this Dhamma and Vinaya, well shown to you by me, as well as my bodily relics, be your teacher; let also the unconquerable throne and the excellent Tree of Knowledge be your teacher." [232-233]

๒๕๕. มมฏฺจาเน จเปตฺวาน ธาตุํ โพธึ จ ปูชิตํ
อนุชานามิ ตุมฺหากํ สาธนตฺถํ สิวญฺชสํ.

เราอนุญาตให้ตั้งพระธาตุและโพธิพฤกษ์ที่ควรบูชาไว้แทนเรา เพื่อให้สำเร็จทางนฤพานแก่พวกเธอ

Having set the Tree of Knowledge and my relics in my place, I permit you their worship for the purpose of your attainment of the road to Nirvâṇa. [234]

๒๕๖. ตสฺมา หิ ตสฺส สทฺธมฺมํ อุคฺคณฺหิตฺวา ยถาตถํ
ยฺวายํ เทเสติ สมฺพุทฺโธ นตฺวาน ปูชยามหํ.

ดังนั้น บุคคลใดเรียนรู้สัทธรรมของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น แล้วแสดงธรรมตามที่เป็นจริง เขาจัดเป็นพุทธะ[ด้วยการสดับ] ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชาบุคคลนั้น

Therefore I bow down and worship; considering-"He who is Sambuddha, having acquired it, teaches his excellent Law according to the truth." [235]

๒๕๗. ตสฺมา สาสปมตฺตมฺปิ ชินธาตุํ อเสสิย
วิตฺถิณฺณํ จกฺกวาฬมฺหิ นตฺวาน ปูชยามหํ.

ดังนั้น ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชาพระธาตุของพระชินเจ้า แม้มีขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดที่แผ่ไปในจักรวาลทั้งสิ้น

So I bow down to and adore without exception every relic of the Buddha in the extensive Cakkavâḷa, even to the amount of a mustard seed. [236]

๒๕๘. ปรมฺปราภตานํ หิ ชยมฺหา โพธิรุกฺขโต
สพฺเพสํ โพธิรุกฺขานํ นตฺวาน ปูชยามหํ.

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชาต้นโพธิ์ทุกต้น ที่สืบทอดมาจากโพธิ-พฤกษ์อันเป็นที่ชำนะมาร

I bow down to and adore all the Bodhi trees perpetuated in succession from this (first) Bodhi tree. [237]

๒๕๙. ยํ ยํ ปริภุญฺชิ ภควา ปตฺตจีวรมาทิกํ
สพฺพํ ปริโภคธาตุํ ตํ นตฺวาน ปูชยามหํ.

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชาบริโภคเจดีย์ทั้งปวงมีบาตรและจีวรเป็นต้นนั้น อันพระผู้มีพระภาคทรงใช้สอยแล้ว

Whatever articles, bowls, robes, etc., the Revered One used-all these used relics I bow down to and adore. [238]

๒๖๐. ยตฺถ กตฺถจิ สยิโต อาสีโน จงฺกมีปิ วา
ปาทลญฺฉนกํ กตฺวา ฐิโต นตฺวาน ปูชเย.

พระพุทธองค์ได้บรรทม ประทับนั่ง เสด็จจงกรม หรือประทับยืนกระทำรอยพระบาทไว้ ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชาสถานที่นั้น

Wherever he lay down, wherever he was seated in the arcade, or wherever he left his footprint-I bow down and adore. [239]

๒๖๑. น สญฺชานนฺติ เย พุทฺธํ เอวรูโปติ ญาตเว
กตนฺตุ ปฏิมํ สพฺพํ นตฺวาน ปูชยามหํ.

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชาพระปฏิมาทั้งหมดที่สร้างไว้เพื่อให้ผู้ที่ไม่รู้จักพระพุทธเจ้ารู้ว่าพระองค์มีพระสิริลักษณ์อย่างนี้

Whatever images are made in order to know Buddha's nature for those who do not know him-I bow down to them all and adore them. [240]

๒๖๒. เอวํ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สํฆญฺจาปิ อนุตฺตรํ
จกฺกวาฬมฺหิ สพฺเพหิ วตฺถูหิ ปูชยามหํ.

โดยประการดังนี้ ข้าพเจ้าบูชาพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ อันประเสริฐด้วยวัตถุสิ่งของทั้งปวงในจักรวาล

Thus I honour the excellent Buddha, the Law, and the Priesthood by means of all things in the world-systems. [241]

๒๖๓. อสฺมิญฺจ ปุพฺเพปิ จ อตฺตภาเว
สพฺเพหิ ปุญฺเญหิ มยา กเตหิ
ปูชาวิธาเนหิ จ สญฺญเมหิ
ภเว ภเว เปมนิโย ภเวยฺยํ.

ขอข้าพเจ้าพึงเป็นผู้ควรเคารพรักในทุกชาติด้วยบุญทั้งมวล ด้วยวิธีการบูชา และด้วยความสำรวมที่กระทำไว้ในอัตภาพนี้ และในปางก่อน

May I be deserving of love in every existence, owing to mortifications, ceremonial observances, and all meritorious acts performed by me in this existence as well as in my previous existence. [242]

๒๖๔. สทฺธาหิโรตฺตปฺปพหุสฺสุตตฺตํ
ปรกฺกโม เจว สตี สมาธิ
นิพฺเพธภาคี วชิรูปมา หิ
ปญฺญา จ เม สิชฺฌตุ ยาว โพธิ.

ศรัทธา หิริโอตตัปปะ ความเป็นพหูสูตร ความเพียร สติ สมาธิ และปัญญาฝ่ายตรัสรู้อันคมกล้าดั่งสายฟ้า จงสำเร็จแก่ข้าพเจ้าตราบจนบรรลุโพธิญาณ

May faith, modesty, fear of sinning and great knowledge, energy, thoughtfulness, concentration of mind and surpassing wisdom, like Indra's thunderbolt possessed of the virtue of penetration, be consummated in me until my attainment of Buddhahood. [243]

๒๖๕. ราคญฺจ โทสญฺจ ปหาย โมหํ
ทิฏฺฐิญฺจ มานํ วิจิกิจฺฉิตญฺจ
มจฺเฉรอิสฺสามลวิปฺปหีโน
อนุทฺธโต อปฺปจโล ภเวยฺยํ.

ข้าพเจ้าจงขจัดราคะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ มานะ ความสงสัย เป็นผู้สละมลทินแห่งความตระหนี่ และความริษยา ทั้งเป็นคนไม่ซัดส่ายโลเล

Having got rid of desire, hatred and illusion, heresy, pride, and doubt, and being free from niggardliness, jealousy, and impurity, may I be stable and devoid of conceit. [244]

๒๖๖. ภเวยฺยหํ เกนจิ นปฺปสยฺโห
โภโค จ ทีเนหิ ภเว อนูโน
โภโค จ กาโย จ มเมส ลทฺโธ
ปรูปการาย ภเวยฺย นูนํ.

ข้าพเจ้าพึงเป็นผู้ที่ใครๆ ข่มเหงไม่ได้ มีโภคทรัพย์ ไม่พร่องด้วยทรัพย์ที่ใช้สอยไป ขอโภคทรัพย์และร่างกายที่ข้าพเจ้าได้รับแล้วนี้พึงมีอุปการะแก่ผู้อื่นแน่แท้

May I not be oppressed by any one, but be wealthy and not humiliated through garments given in gifts to me; may the wealth and body obtained by me be, forsooth, for the benefit of others. [245]

๒๖๗. ธมฺเมน มาตาปิตโร ภเรยฺยํ
วุทฺธาปจายี จ พหูปการี
ญาตีสุ มิตฺเตสุ สปุตฺตเกสุ
วุทฺธึ กเรยฺยํ หิต'มตฺตโน จ.

ข้าพเจ้าพึงเลี้ยงดูมารดาบิดา เป็นผู้นอบน้อมต่อผู้ใหญ่ เป็นผู้มีอุปการะมากในญาติมิตรและบุตรธิดาของตน อีกทั้งพึงกระทำความเจริญเกื้อกูลแก่ตน

May I support my parents according to the Law and, being respectful to elders and of great service (to others), may I bring about the advancement of myself as well as that of relatives, friends, and enemies. [246]

๒๖๘. เมตฺเตยฺยนาถํ อุปสงฺกมิตฺวา
ตสฺสตฺตภาวํ อภิปูชยิตฺวา
ลทฺธาน เวยฺยากรณํ อนูนํ
พุทฺโธ อยํ เหสฺสติ'นาคเต.

ข้าพเจ้าพึงได้เข้าเฝ้าพระนาถะพระนามว่าเมตไตร ได้บูชาอัตภาพของพระองค์ ได้รับคำพยากรณ์แน่นอนว่า ท่านผู้นี้จักเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

Having approached the Protector Meteyya, I shall pay honour to his person, and acquiring he excellent Veyyâkaraṇa, I shall be Buddha in future times. [247]

๒๖๙. โลเกสุ เกนาปิ อนูปลิตฺโต
ทาเน รโต สีลคุเณ สุสณฺจิโต
เนกฺขมฺมภาคี วรญาณลาภี
ภเวยฺยหํ ถามพลูปปนฺโน.

ข้าพเจ้าพึงเป็นผู้ไม่แปดเปื้อนด้วยมลทินใด ๆ ในโลก เป็นผู้ยินดีในทาน ดำรงมั่นในศีลคุณ เป็นผู้บำเพ็ญเนกขัมมบารมี ได้บรรลุญาณอันประเสริฐ เพียบพร้อมด้วยกำลังความเพียร

Not being polluted by the world, delighting in charity, established in the precepts and virtues, undergoing renunciation of the world, and obtaining excellent knowledge, may I be replete with strength and power. [248]

๒๗๐. สีสญฺจ มํสํ มม หตฺถปาเท
สํฉินฺทมาเนปิ กเรยฺย ขนฺตึ
สจฺเจ ฐิโต กาตุ'มธิฏฺฐิเต จ
เมตฺตายุเปกฺขาย ยุโต ภเวยฺยํ.

แม้ข้าพเจ้าจะถูกตัดศีรษะและมือเท้า ถูกเชือดเนื้ออยู่ ก็พึงมีความอดทน พึงตั้งอยู่ในสัจจะและอธิษฐานเพื่อสร้างบารมี พึงเป็นผู้ประกอบด้วยเมตตาและอุเบกขา

May I exercise forbearance in the cutting off of my head and flesh, hands and feet; being established in truth, may I be devoted to love and equanimity in order to be steadfast. [249]

๒๗๑. มหาปริจฺจาค’มกตฺว ปญฺจ
สมฺโพธิมคฺคํ อวิราธยนฺโต
เฉตฺวา กิเลเส ชิตปญฺจมาโร
พุทฺโธ ภวิสฺสามิ อนาคเตสุ.

ข้าพเจ้าได้กระทำการบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ ดำเนินไปตามทางแห่งโพธิญาณ จักขจัดกิเลสตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าผู้ชนะมาร ๕ ในอนาคตกาล

Having made the five great sacrifices and, not missing the road to omniscience, having severed moral depravities, and being victorious over the five Mâras, shall I be Buddha in future times. [250]

๒๗๒. เอวํ หิ พุทฺธภูตสฺส กตกิจฺจสฺส ตาทิโน
ปรินิพฺพุตสฺส มลฺลานํ ยมกสาลานมนฺตเร.

เมื่อพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วอย่างนี้ ผู้กระทำกิจสำเร็จแล้ว เป็นผู้คงที่ ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ณ ระหว่างไม้สาละคู่ของหมู่มัลละกษัตริย์

The Buddha having thus attained to Supreme Enlightenment, having completed all that had to be done, being stable, extinguished the elements of his existance and passed away into Nirvâṇa between the two Sîla trees belonging to the Malla princes.

๒๗๓. สตฺตรสสเต วสฺเส คเต ลงฺกาตเล ตทา
โรหเณ สุจิวํสมฺหิ ชาโต ปตฺถฏกิตฺติมา.
๒๗๔. พุทฺธรกฺขิตนาโม โส ภิกฺขูนํ คณวาจโก
อภิธมฺมนเภ วายุ- เวโคว มติยาคโต.

ในครั้งนั้น เมื่อพุทธศักราชล่วงไปพันเจ็ดร้อยปี พระเถระผู้มีชื่อว่า พุทธรักขิตะ ผู้มีเกียรติศัพท์ขจรขจายอุบัติขึ้นในสกุลอันบริสุทธิ์ ณ โรหนชนบท ในลังกาทวีป เป็นผู้สอนหมู่ภิกษุ เพียบพร้อมด้วยปัญญา ดุจแรงพายุในนภาลัยคือพระอภิธรรม

Then, in the year 1700 after the passing of the Buddha, a Bhikkhu known far and wide by the name of Buddharakkhita, born of a distinguished family, in Rohana District on the Island of Ceylon, is teacher of a congregation of monks, abounding in knowledge like storm force in the sphere of Abhidhamma.

๒๗๕. ญาณาสินา ติติกฺเขน ชิตมารพลํ ชินํ
ชินาลงฺการนาเมน อลงฺกาเรนลงฺกริ.

พระเถระนั้นได้ประดับพระชินเจ้าผู้ชนะมารและกองทัพได้ด้วยดาบแห่งปัญญาอันคมยิ่งนัก ด้วยเครื่องประดับชื่อว่า ชินาลังการ

He, by the adornment known as "Jinâlaṅkâra", adorned the Conqueror (Buddha) who, with the sharp sword of Knowledge overcame the force of Mâra.

๒๗๖. อปฺปมาณคุเณ ตสฺส มุนิโน'นุสฺสรโต สุภํ
ชินาลงฺการนามํ ตํ ปติคณฺหาถ สาธโว.

เชิญสาธุชนทั้งหลายรับเอาคัมภีร์อันดีงามชื่อชินาลังการ โดยระลึกถึงคุณธรรมอันไม่มีประมาณของพระมุนีพระองค์นั้น

Virtuous people are invited to accept this excellent text known as "Jinâlaṅkâra", being an excellent reminder of the infinite virtues of that great sage.

๒๗๗. ลทฺธาภิเสโก วรปณฺฑิเตหิ
ลงฺกาตเล โจลิยตมฺพรฏฺเจ
ววตฺถิโต สุฏฺฐุ จ ตกฺกิเกหิ
อสงฺกนีโย ปน เยน เกนจิ.

คัมภีร์นี้ได้รับการยอมรับจากบัณฑิตผู้ประเสริฐ ในแคว้นโจลิยตัมพะ ณ ลังกาทวีป และผู้มีวิจารณญาณกำหนดไว้ดีแล้ว เป็นคัมภีร์ที่ใคร ๆ ไม่พึงกังขา

This text, having been well regarded by the noble scholars of Joliyatamba on the Island of Ceylon, and examined by discerning critics, is a text no one can question.

๒๗๘. วีสฏฺฐภาณวรมณฺฑิตกณฺฑปิณฺโฑ
มณฺเฑตุ สาสนกรณฺฑคโต ยตี โส
โย พุทฺธรกฺขิตมหาจริยาสเภน
สมฺปิณฺฑิโต วิวิธกิตฺติสิรินฺธเรน.

คัมภีร์ที่มีหมู่ปริจเฉทประดับแล้วด้วยภาณวาร ๒๘ อัน อาจารย์ผู้องอาจยิ่งใหญ่ชื่อพุทธรักขิตะ ผู้ทรงสิริเกียรตินานาประการ ประมวลไว้ จงอยู่ในผอบแห่งพระศาสนาประดับหมู่ภิกษุเถิด

Composed by the great courageous teacher possessed of diverse excellent merits, consisting of sections, adorned with 28 Bhâṇavâras (a Bhâṇavâra equals 8,000 syllables), this text shall be well established among the Bhikkhus of the Buddhist religion.

๒๗๙. พลํ อนงฺคสฺส นุทํ นิรนฺตรํ
นิรนฺตรํ ธมฺม'มนุสฺสรนฺตา
พลํ อนงฺคสฺส นุทํ นิรนฺตรํ
นิรนฺตรํ จิตฺตมลํ ชหาถ.

ท่านทั้งหลายจงรำลึกถึงธรรม[คือพระพุทธคุณ]ทุกเมื่ออันขจัดกำลังของกามเทพเสมอ เมื่อขจัดกำลังของกามเทพเสมอแล้ว จงละมลทินของจิตชั่วนิรันดร์

Be always mindful of Buddha's virtues which destroy the power of the God of Love! Having destroyed his power, you shall free your mind from all defilements for eternity.

ภาคผนวก

คำอธิบายชินาลังการ

๔๐. เฉตฺวาน สีสํ หิ สกํ ททนฺโต
มํสํ ปจิตฺวาน สยํ ททนฺโต
โส จตฺตคตฺโต ปณิธานกาเล
ทุฏฺฐสฺส กึ ทุสฺสติ เฉทเนน.

พระมหาบุรุษนั้นทรงสละร่างกายแล้วในคราวปรารถนาพุทธภูมิ จึงตัดศีรษะของตนมอบให้ ย่างเนื้อของตนให้เอง พระองค์จะประทุษร้ายด้วยการเชือดเฉือนคนใจร้ายได้อย่างไร

คาถา ๑

ข้อความว่า “ไม่ทรงปรารถนาสุข” คือ ไม่ทรงปรารถนาสุขในราชสมบัติ อันจัดเป็นกามสุขัลลิกานุโยค

ข้อความว่า “ไม่ทรงปรารถนาทุกข์” คือ ไม่ทรงปรารถนาทุกข์จากการบำเพ็ญทุกรกิริยา ๖ ปี ทุกข์มีการบริจาคดวงตาเป็นต้นในเวลาสร้างบารมี และวัฏฏทุกข์มีการเกิดในนรกเป็นต้น อันจัดเป็นอัตตกิลมถานุโยค

คำว่า สมตายุเปกฺขํ (อุเบกขา[ที่บรรลุ]ด้วยความสมดุล)ตัดบทเป็น สมตาย + อุเปกฺขํ มีรูปวิเคราะห์ว่า สมตาย ลทฺธา สมตายุเปกฺขา (มัชเฌโลปีตติยาตัปปุริสสมาส)

คำว่า สมตา (ความสมดุล) คือ มัชฌิมาปฏิปทาที่ไม่ถึงทางสุดโต่งทั้งสองอย่างอันได้แก่ อัตตกิลมถานุโยค และกามสุขัลลิกานุโยค ส่วนอุเบกขาในที่นี้ คือ จตุตถฌานที่มีความบริสุทธิ์แห่งสติอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น และฉฬังคุเปกขา (ความวางเฉยในอารมณ์ ๖ ที่ปรากฏแก่พระอรหันต์) ซึ่งบรรลุด้วยวิมุตติคืออรหัตตผล

คำว่า กามมกามนีตํ ตัดบทเป็น กามํ + อกามนีตํ เวลาแปลคำนี้ให้นำบทว่า นีต มาประกอบกับ กามํ ศัพท์ข้างหน้าเป็นรูปว่า กามนีตํ โดยอธิการนัย คือ นัยที่ติดตามมาจากประโยคหน้า ประโยคหลัง หรือคำในประโยค การดึงบางคำจากบทสมาสที่เชื่อมคำหลายคำมาประกอบกับคำอื่นนี้ มีอนุญาตไว้ในคัมภีร์อนุฎีกาว่า

วตฺตุอธิปฺปายานุโรธินี สทฺทปฺปวตฺตีติ สมาสปเท เอกเทโสปิ อากฑฺฒียติ อธิการวเสน.[๑]

“แม้บางส่วนในบทสมาสย่อมถูกดึงมาได้ด้วยอธิการนัย โดยมุ่งหมายว่าความเป็นไปของศัพท์ไม่ขัดแย้งกับความประสงค์ของผู้กล่าว”

คำว่า อสงฺขตํ ใน อสงฺขตํ สงฺขตสมฺภวํ ก็นำ สมฺภวํ ใน สงฺขตสมฺภวํ มาประกอบกับ อสงฺขตํ เป็นรูปว่า อสงฺขตสมฺภวํ โดยอธิการนัยเช่นเดียวกัน

ในคำว่า สงฺขตสมฺภวํ ภวํ คำว่า สงฺขตสมฺภวํ แปลว่า อันเกิดจากธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง โดย สมฺภว แปลว่า เกิดขึ้น ส่วนคำว่า ภวํ แปลว่า สมบัติ คือ ความถึงพร้อมด้วยสุขและอุปปัตติภพ

ข้อความว่า “สมบัติอันตัณหาชักจูงได้” คือ ภพสมบัติ (ความสุขในภพ ๓) ที่ตกอยู่ในอำนาจของกามฉันทะ

ข้อความว่า “สมบัติอันตัณหาชักจูงไม่ได้” คือ ฌาน และมรรคผลที่พ้นไปจากอำนาจของกามฉันทะ

ข้อความว่า “สมบัติอันเกิดจากธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง” คือ ภพสมบัติและโภคสมบัติที่เกิดจากบุญ

ข้อความว่า “สมบัติอันเกิดจากธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง” คือ มรรค ผล และสัพพัญญุตญาณเป็นต้นที่บรรลุด้วยการรู้แจ้งพระนิพพานอันไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง และฌานที่มีอารมณ์เป็นบัญญัติอันเป็นอสังขตธรรมเช่นกัน

คาถา ๒

คำว่า คุณณฺณวสฺส ตัดบทเป็น คุณ + อณฺณวสฺส

คำว่า มนณฺณวสฺส ตัดบทเป็น มน + อณฺณวํ + อสฺส

คาถา ๓

คำว่า ชิเนนฺทฺรมตฺเตภสกุมฺภจารินี (ซึ่งท่องเที่ยวไปร่วมกับกระพองของพญาช้างผู้เมามันคือพระชินเจ้าผู้ยิ่งใหญ่) โดยประกอบรูปศัพท์มาจาก ชิน (พระชินเจ้า) + อินฺทฺร (ผู้ยิ่งใหญ่) + มตฺต (ผู้เมามัน) + อิภ (พญาช้าง) + สกุมฺภ (ร่วมกับกระพอง) + จารินี (ท่องเที่ยวไป) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ชิโน จ โส อินฺทฺโร จาติ ชิเนนฺทฺโร
  (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- มตฺโต จ โส อิโภ จาติ มตฺเตโภ
  (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- ชิเนนฺทฺโร จ โส มตฺเตโภ จาติ ชิเนนฺทฺรมตฺเตโภ
  (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- สห กุมฺเภน วตฺตตีติ สกุมฺโภ (สหบุรพบทพหุพพีหิสมาส)
- ชิเนนฺทฺรมตฺเตภสฺส สกุมฺโภ ชิเนนฺทฺรมตฺเตภสกุมฺโภ
  (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)
- ชิเนนฺทฺรมตฺเตภสกุมฺเภ จรณํ สีลมสฺสาติ ชิเนนฺทฺรมตฺเตภ-

สกุมฺภจารินี (ชินนนฺทฺรมตฺเตภสกุมฺภ บทหน้า + จร ธาตุ + ณี ปัจจัยในกัตตุสาธนะ + อินี อิตถีปัจจัย)

คำว่า มุขปงฺกชาลินี (อันเปรียบดั่งแมลงภู่ในวาริชคือโอษฐ์) โดยประกอบรูปศัพท์มาจาก มุข (โอษฐ์) + ปงฺกช (วาริช) + อลินี (แมลงภู่) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปงฺกชมิว ปงฺกชํ (ปงฺกช ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอุปมาตัทธิต)
- มุขเมว ปงฺกชํ มุขปงฺกชํ
  (อวธารณบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- อลินี อิว อลินี (อลินี ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอุปมาตัทธิต)
- มุขปงฺกเช อลินี มุขปงฺกชาลินี (สัตตมีตัปปุริสสมาส)

คำว่า มุขคพฺภ มีศัพท์เดิมมาจาก มุขคพฺเภ (ในครรภ์แห่งโอษฐ์) คัมภีร์ชินาลังการฎีกากล่าวว่ากระทำการลบสัตตมีวิภัตติ ศัพท์ดังกล่าวนี้เรียกว่า อวิภัตติกนิเทศ คือ ศัพท์ที่แสดงด้วยการไม่ปรากฏวิภัตติ จึงลบสระ เอ ที่แปลงมาจาก สฺมึ ด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๒๒๑) ว่า สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ (ลบวิภัตติทั้งปวงท้าย อาวุโส, อุปสรรค และนิบาต เป็นต้นนั่นเทียว)

คำว่า คพฺภินี (อันตั้งครรภ์) ประกอบรูปศัพท์มาจาก คพฺภ ศัพท์ + อี ปัจจัย ในอัสสัตถิตัทธิต + อินี อิตถีปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า คพฺโภ เอติสฺสา อตฺถีติ คพฺภินี

คำว่า รมตฺวนายาสสทตฺถสูทนี ประกอบรูปศัพท์มาจาก รมตุ (โปรดรื่นรมย์) + อนายาส (โดยสะดวก) + สทตฺถ (เนื้อความของตน) + สูทนี (อันแสดง) คำว่า อนายาสสทตฺถสูทนี มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อตฺตโน อตฺโถ สทตฺโถ (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)
- สทตฺถสฺส สูทนี สทตฺถสูทนี (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)
- น อายาโส อนายาโส (นนิปาตบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- อนายาเสน สทตฺถสูทนี อนายาสสทตฺถสูทนี (ตติยาตัปปุริสสมาส)

คาถา ๖

ขณะที่ ๙ คือ พุทธุปปาทขณะ (โอกาสที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น) เป็นโอกาสเดียวที่จะประพฤติพรหมจรรย์ ขณะ ๘ อย่างที่เหลือเรียกว่า อักขณะ คือ ขณะที่ไม่เหมาะสม ได้แก่ การเกิดในนรก การเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน การเกิดเป็นเปรต การเกิดในอสัญญสัตว์ภูมิและอรูปภูมิ การเกิดในแคว้นชายแดนที่พระพุทธศาสนาแผ่ไปไม่ถึง การเป็นคนมีมิจฉาทิฏฐิ การเป็นคนเขลาไร้ปัญญา และการไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น[๒]

คัมภีร์ชินาลังการฎีกาประพันธ์คาถาที่แสดงถึงอักขณะ ๘ ว่า

ตโย อปายา อารุปฺปา- สญฺญํ ปจฺจนฺติมมฺปิ จ
ปญฺจินฺทฺริยานํ เวกลฺลํ มิจฺฉาทิฏฺฐิ จ ทารุณา.
อปาตุภาโว พุทฺธสฺส สทฺธมฺมามตทายิโน

อฏฺฐกฺขณา อสมยา อิติ เอเต ปกาสิตา.[๓]"

"อบาย ๓ (นรก สัตว์ดิรัจฉาน และเปรต) อรูปภูมิ อสัญญสัตวภูมิ แคว้นชายแดน ความบกพร่องของอินทรีย์ ๕ มิจฉาทิฏฐิอย่างแรงกล้า ความไม่ปรากฏของพระพุทธเจ้าผู้ประทานอมตธรรม

อักขณะ ๘ อันมิใช่สมัยที่สมควรเหล่านี้ พระพุทธองค์ทรงประกาศไว้แล้วอย่างนี้"

คาถา ๑๔

โพธิญาณ คือ ปัญญาตรัสรู้อริยสัจ ๔ หมายถึง มรรคปัญญาที่กำจัดอนุสัยกิเลสโดยเด็ดขาด ในบางแห่งระบุถึงสัมโพธิญาณ คือ ปัญญาตรัสรู้อริยสัจ ๔ ด้วยพระองค์เองของพระพุทธเจ้า

คาถา ๑๙

คาถาส่วนใหญ่มักประกอบด้วยบาทคาถา ๔ บาท แต่บางแห่งก็มี ๒ บาทบ้าง ๓ บาทบ้าง ๕ บาทบ้าง หรือ ๖ บาทบ้าง ดังคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกากล่าวว่า

สทฺธคาถาปิ คาถาเยว.

ทณฺฑกา จณฺฑวุฏฺฐฺยาทิ ปาเทหิ ฉหิ ตีหิ ตุ
คาถาติ จ ปรตฺเถวํ ฉนฺโทสญฺญา ปกาสิตา.
อนนฺตโรทิตํ จญฺญ- เมตํ สามญฺญนามโต
คาถา อิจฺเจวํ นิทฺทิฏฺฐํ มุนินฺทวจเน ปนาติ หิ วุตฺตํ.[๔]

“คาถาที่มีครึ่งหนึ่ง ก็เป็นหนึ่งคาถานั่นเทียว ดังคำกล่าว[ในวุตโตทัยปกรณ์ คาถา ๑๔-๑๕] ว่า

‘คาถามีจัณฑวุฏฐิปปยาตะเป็นต้น ชื่อว่า ทัณฑกฉันท์ ส่วนคาถาที่มี ๖ หรือ ๓ บาท ก็ชื่อว่าคาถา[เหมือนคาถาที่มี ๔ บาท] ชื่อฉันท์ในคัมภีร์สันสกฤตอื่นมีแสดงไว้อย่างนี้

ส่วนในพระดำรัสของพระจอมมุนี คาถาที่กล่าวแล้วในคาถาถัดมานี้และคาถาอื่น มีแสดงว่าเป็นคาถาเท่านั้นโดยชื่อสามัญทั่วไป’”

คาถา ๒๒

คำว่า เอกตฺตนานตฺตนิรีหธมฺมตํ (ความเหมือนกันโดยสภาพ ความต่างกันโดยสภาพ ความไม่ขวนขวายของเหตุและผล และความเป็นธรรมชาติอย่างนั้น) หมายถึง นัย ๔ ประการเหล่านี้

๑. เอกัตตนัย การแสดงความเหมือนกันโดยสภาพ เช่น การกล่าวว่า ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติจิต เป็นจิตดวงเดียวกัน[๕]

๒. นานัตตนัย การแสดงความต่างกันโดยสภาพ เช่น การกล่าวถึงความต่างกันของอวิชชาที่เป็นเหตุและสังขารที่เป็นผล เมื่อบุคคลใคร่ครวญถึงเหตุและผลที่เกิดขึ้นต่อๆ กันมาตามนานัตตนัยว่า อวิชชาไม่เหมือนกับสังขาร และสังขารไม่เหมือนกับวิญญาณ เป็นต้น สัสสตทิฏฐิที่เห็นผิดว่าเที่ยงย่อมอันตรธานไป

๓. พยาปารนัย การแสดงความไม่ขวนขวายของเหตุและผลว่า เหตุยังผลให้เกิดขึ้น หรือผลเกิดจากเหตุ

๔. เอวังธัมมตานัย การแสดงความเป็นธรรมชาติอย่างนั้น มีชื่อเรียกอีกว่า อนุรูปผลนัย คือ การแสดงการเกิดขึ้นของผลตามสมควรแก่เหตุ

คำว่า วิญฺญตฺติ คือ วิญญัตติรูป ๒ อันได้แก่ กายวิญญัติ และวจีวิญญัติ

คาถา ๒๙

คำว่า สหสฺสรํสี มีศัพท์เดิมมาจาก สหสฺสรํสิ ทำทีฆะสระ อิ เป็น อี เพื่อการรักษาคณะฉันท์ คำนี้แปลตามศัพท์ว่า รัศมีพันหนึ่ง แต่เนื่องจากเป็นอเนกสังขยา คือ สังขยาที่นับจำนวนไม่ถ้วน จึงแปลโดยความหมายว่า รัศมีนับพัน หรือรัศมีหลายพัน

การใช้สังขยาศัพท์ในภาษาบาลีมี ๖ ประเภท คือ

๑. คุณิตสังขยา สังขยาคูณ เช่น สมาโส จตุรฏฺจธา (สมาสมี ๓๒ อย่าง) โดยคำว่า จตุ และ อฏฺจ ใน จตุรฏฺจ (๔ x ๘) คูณกันเป็น ๓๒ มีรูปวิเคราะห์เป็นมัชเฌโลปีตติยาตัปปุริสสมาสว่า จตูหิ คุณิตา อฏฺจ จตุรฏฺจ (แปดคูณด้วยสี่) หรือดังตัวอย่างว่า ทฺวิสตํ (๒๐๐), โสฬสิตฺถิ-สหสฺสานิ นาริโย สมลงฺกตา (สตรี ๑๖,๐๐๐ นางประดับตกแต่งแล้ว)

๒. มิสสกสังขยา สังขยาบวก เช่น จตุทฺทส (๑๔) มาจาก จตุ (๔) และ ทส (๑๐) ตามหลักภาษาให้ตั้งรูปวิเคราะห์เป็นทวันทสมาสว่า จตฺตาโร จ ทส จ จตุทฺทส (สี่และสิบ) หรือตั้งรูปวิเคราะห์เป็นมัชเฌโลปีตติยาตัปปุริสสมาสว่า จตูหิ อธิกา ทส จตุทฺทส (สิบยิ่งด้วยสี่)

๓. สัมพันธสังขยา สังขยาที่สัมพันธ์กับบทสังขยาอื่น เช่น จตุราสีติสหสฺสธมฺมกฺขนฺธา (พระธรรมขันธ์ ๘๔,๐๐๐) โดยประกอบ สหสฺส ศัพท์เข้ากับบทว่า จตุ เป็น จตุสหสฺส (๔,๐๐๐) และบทว่า อสีติ เป็น อสีติสหสฺส (๘๐,๐๐๐) มีรูปวิเคราะห์ตามลำดับว่า อสีติ สหสฺสานิ อสีติสหสฺสานิ, จตฺตาริ อสีติสหสฺสานิ จตุราสีติสหสฺสานิ (แปดหมื่นสี่พัน) หรือดังตัวอย่างว่า อฏฺจสฏฺจิโยชนสตสหสฺสุพฺเพโธ คิริราชา (จอมเขาสิเนรุสูง ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์) ในตัวอย่างนี้คำว่า อฏฺจ, สฏฺจิ และ สต สัมพันธ์กับ สหสฺส ทีละศัพท์ จึงเป็นสัมพันธสังขยา

๔. สังเกตสังขยา สังขยาที่หมายรู้กันทางโลก เช่น จนฺท (พระจันทร์) เป็นเครื่องหมายแทนเลข ๑, เนตฺต (ดวงตา) เป็นเครื่องหมายแทนเลข ๒

๕. ปริมาณสังขยา สังขยาที่แสดงจำนวน เช่น ทีโฆ (ยาว), รสฺโส (สั้น), มาโส (เดือน), สํวจฺฉรํ (ปี)

๖. อเนกสังขยา หรืออเนกปริยายสังขยา สังขยาที่นับจำนวนไม่ถ้วน เช่น สตรํสิ ทิวากโร (ดวงอาทิตย์มีรัศมีหลายร้อย), สหสฺสรํสิ (มีรัศมีหลายพัน)

คัมภีร์วจนัตถโชติกาและฉันโทสารัตถมัญชูสาแสดงถึงสังขยา ๖ ประเภท ส่วนคัมภีร์สุตตนิเทศกล่าวถึงสังขยา ๕ ประเภทว่า

คุณมิสฺสกสมฺพนฺธ สงฺเกตปริมาณโต
สงฺขฺยาโย ฉพฺพิธา วุตฺตา อเนกปริยายโต.[๖]

"สังขยามี ๖ ประเภท กล่าวไว้ตามคุณิตสังขยา, มิสสกสังขยา, สัมพันธสังขยา, สังเกตสังขยา, ปริมาณสังขยา และอเนกปริยายสังขยา"

มิสฺสคุณิตสมฺพนฺธ สงฺเกตาเนกเภทโต
สงฺขฺยา ปญฺจวิธา เญยฺยา ปาฬิยา คติญายโต.[๗]

"สังขยามี ๕ ประเภท พึงทราบโดยจำแนกเป็นมิสสกสังขยา, คุณิตสังขยา, สัมพันธสังขยา, สังเกตสังขยา และอเนกสังขยา ตามนัยที่ดำเนินไปในพระบาลี"

อนึ่ง สังเกตสังขยาข้างต้นยังรวมถึงสังขยาศัพท์ทั่วไป เช่น เอโก (๑), เทฺว (๒), ตโย (๓) และสังขยาที่ใช้อักษรแทนศัพท์ ซึ่งโบราณาจารย์พม่าเรียกว่า ปิฎกสังขยา คือ สังขยาในพระไตรปิฎก แม้

จะไม่มีใช้โดยตรงในพระไตรปิฎกก็พบในวรรณกรรมบาลีต่างๆ หรือมีชื่อเรียกว่า วัณณสังขยา คือ การนับด้วยอักษร ดังคัมภีร์วชิรสารัตถ-สังคหะกล่าวว่า

วณฺณเลขาย ลกฺเขนฺติ สงฺขฺยํ ยตฺถ วิจกฺขณา
วณฺณสงฺขฺยนฺติ ตํ พนฺธํ พนฺธญฺญู กุสลา'พฺรวุํ.[๘]

"ปราชญ์เขียนสังขยาในบทประพันธ์ใดด้วยวัณณเลข (เลขที่กำหนดด้วยอักษร) ผู้ชำนาญรู้บทประพันธ์เรียกบทประพันธ์นั้นว่า วัณณสังขยา (การนับด้วยอักษร)"

การเรียงตัวอักษรนี้แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. นวสังขยา นับ ๙ คือ เริ่มตั้งแต่ ก ถึง ฌ โดย ก เป็น ๑ ฌ เป็น ๙, ตั้งแต่ ฏ ถึง ธ โดย ฏ เป็น ๑ ธ เป็น ๙ และนับตั้งแต่ ย ถึง ฬ โดย ย เป็น ๑ ฬ เป็น ๙

๒. ปัญจสังขยา นับ ๕ คือ เริ่มตั้งแต่ ป ถึง ม โดย ป เป็น ๑ ม เป็น ๕

๓. สุญญะ นับศูนย์ คือ สระ ๘ เสียงอันได้แก่ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ และ ญ น

พึงทราบจำนวนเลขเทียบกับอักษร ตามตารางดังนี้

๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๐
ก	ข	ค	ฆ	ง	จ	ฉ	ช	ฌ	ญ
ฏ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ	ต	ถ	ท	ธ	น
ป	ผ	พ	ภ	ม					
ย	ร	ล	ว	ศ	ษ	ส	ห	ฬ	สระ ๘

มีหลักฐานกล่าวไว้ในคัมภีร์ทางศาสนาว่า

กฏยาทิฌธพนฺตา นวสงฺขฺยา ปกาสิตา
ปาทิมนฺตา ปญฺจสงฺขฺยา สุญฺญา นาม สรา ญนา.[๙]

"อักษรมี ก, ฏ, ย เป็นต้น มี ฌ, ธ, ฬ เป็นที่สุด กำหนดให้ชื่อว่า นวสังขยา

อักษรมี ป เป็นต้น มี ม เป็นที่สุด กำหนดให้ชื่อว่า ปัญจสังขยา

สระทั้งหลาย และ ญ, น เรียกว่า ศูนย์"

กาทีริตา นวสงฺขฺยา กเมน ฏาทิ ยาทิ จ
ปาทโย ปญฺจสงฺขฺยาติ สุญฺญา นาม สรญฺญนา.[๑๐]

"อักษรมี ก เป็นต้น, ฏ เป็นต้น และ ย เป็นต้น กำหนดให้ชื่อว่า นวสังขยา ตามลำดับ

อักษรมี ป เป็นต้น กำหนดให้ชื่อว่า ปัญจสังขยา

สระ และ ญ, น เรียกว่า ศูนย์"

กาที ฏาที ยการาที นวสงฺขฺยา ปกาสิตา
ปญฺจสงฺขฺยา ปการาที สุญฺญา นาม สรญฺญนา.[๑๑]

"อักษรมี ก เป็นต้น, ฏ เป็นต้น และ ย เป็นต้น กำหนดให้ชื่อว่า นวสังขยา

อักษรมี ป เป็นต้น กำหนดให้ชื่อว่า ปัญจสังขยา

สระ และ ญ, น เรียกว่า ศูนย์"

วิธีนับตามวัณณสังขยานี้ ให้เริ่มนับอักษรตัวต้นเป็นหลักหน่วย อักษรตัวต่อๆ ไปเป็นหลักสิบ หลักร้อย หลักพัน เป็นต้น แล้วแต่จะมีกี่อักษร กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ นับย้อนอักษร จากตัวท้ายมาหาตัวต้น เช่น กหํปายา นับเป็น ก = ๑, หํ = ๘, ปา = ๑, ยา = ๑ เป็น ๑๘๑๑ ถ้าอ่านย้อนจากเลขท้ายเข้ามา ก็จะเป็น ๑๑๘๑ คำว่า กหํปายา นี้เป็นเกณฑ์ลบพุทธศักราชเป็นจุลศักราช และบวกจุลศักราชเป็นพุทธศักราช เช่น ถ้าต้องการทราบว่าพุทธศักราช ๒๕๐๘ ตรงกับจุลศักราชเท่าไร ก็นำเลข ๑๑๘๑ ลบ ๒๕๐๘ ผลลัพธ์คือ ๑๓๒๗ หรือถ้านำเลขจุลศักราช ๑๓๒๗ มาบวกกับ ๑๑๘๑ ก็จะตรงกับพุทธศักราช ๒๕๐๘ ดังนี้เป็นต้น

คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะแสดงตัวอย่างของวัณณสังขยาว่า

อเจตนายํ ปถวี อวิญฺญาย สุขํ ทุขํ
เวสฺสนฺตรสฺส เตเชน ฉกฺขตฺตุํ สุฏฺฐุ กมฺปยิ.[๑๒]

"ปฐพีนี้ไม่มีเจตนา ไม่รู้สุขทุกข์ ได้หวั่นไหวยิ่งแล้ว ๗ ครั้งด้วยอานุภาพของพระเจ้าเวสสันดร"

คำว่า ฉ ใน ฉกฺขตฺตุํ (๗ ครั้ง) ตามปกติแปลว่า ๖ แต่ในที่เป็นวัณณสังขยา จึงแปลว่า ๗ โดยใช้แทน สตฺต คาถาข้างต้นกล่าวตามข้อความในคัมภีร์จริยาปิฎกว่า

อเจตนายํ ปถวี อวิญฺญาย สุขํ ทุขํ
สาปิ ทานพลา มยฺหํ สตฺตกฺขตฺตุํ ปกมฺปถ.[๑๓]

"ปฐพีนี้ไม่มีเจตนา ไม่รู้สุขทุกข์ แม้ปฐพีนั้นได้หวั่นไหวแล้ว ๗ ครั้งด้วยทานานุภาพของเรา"

คาถา ๓๒

ในบาทที่ ๑ ว่า อุสฺสีสกํ ยาติ ชิโน หิ ตสฺส ใช้ตามคัมภีร์นิสสัย ส่วนฉบับพม่าและฉบับมหาจุฬาฯ มีรูปว่า อุสฺสีสกสฺสาถ ชิโน หิ ตสฺส คำว่า อุสฺสีสกสฺสาถ ตัดบทเป็น อุสฺสีสกสฺส + อถ

คาถา ๓๓

ในบาทที่ ๑ ว่า สุตฺวาน ปตฺโตว มหาภิเสกํ (สดับคำพยากรณ์แล้วประหนึ่งได้รับการอภิเษกยิ่งใหญ่) ในคัมภีร์นิสสัยมีรูปว่า สุตฺวาน ปตฺโตวมตาภิเสกํ ตามนัยนี้แปลว่า สดับคำพยากรณ์แล้ว ประหนึ่งได้รับการอภิเษกด้วยน้ำอมฤต

คาถา ๓๖

ในบาทที่ ๑ คำว่า ชินวรมตุเล ตัดบทเป็น ชินวเร + อตุเล (ลง มฺ อักษรเป็นอาคม) ลบสระ เอ ใน เร และลง อ อักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (สูตร ๓๗) ว่า เอโอนม วณฺเณ (ในเพราะอักษรท้าย แปลงสระ เอ และ โอ เป็น อ) เช่น

ตัวอย่างการแปลงสระ เอ เป็น อ

- อกรมฺหส เต กิจฺจํ [อกรมฺหเส] (ได้ทำกิจของท่านแล้ว)
- ทิสฺวา ยาจกมาคเต [ยาจเก อาคเต] (เห็นยาจกที่มาแล้ว)
- ยมาหุ นตฺถิ วีริยนฺติ [เย อาหุ] (บุคคลเหล่าใดกล่าวว่าวิริยะไม่มี)
- ยเทว เต ชาตินิสฺสิตา [เย เอว] (บุคคลเหล่าใดอาศัยชาติ)
- ตเทว เต ชรานิสฺสิตา [เต เอว] (บุคคลเหล่านั้นอาศัยชรา)

ตัวอย่างการแปลงสระ โอ เป็น อ

- เอส ธมฺโม [เอโส ธมฺโม] (ธรรมนี้)
- เอส ปตฺโตสิ [เอโส ปตฺโตสิ] (บุคคลนี้เป็นผู้บรรลุแล้ว)
- ส มุนิ [โส มุนิ] (บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นมุนี)
- ส สีลวา [โส สีลวา] (บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นผู้มีศีล)
- มคฺคมตฺถิ [มคฺโค อตฺถิ] (ทางมีอยู่)
- อคฺคมกฺขายติ [อคฺโค อกฺขายติ] (ย่อมปรากฏว่าเลิศ)
- ปจฺจยาการเมว จ [ปจฺจยากาโร เอว จ] (และปัจจยาการ

นั่นแหละ)

- ปาตมนุสิฏฺโจ [ปาโต อนุสิฏฺโจ] (สั่งสอนแล้วในยามเช้า)

คาถา ๓๗

คำว่า คหิตมหนฺตํโพธิสมฺภารสารํ มีศัพท์เดิมมาจาก คหิต-มหนฺตโพธิสมฺภารสารํ ลงนิคคหิตเป็นอาคมท้าย มหนฺต ศัพท์เพื่อรักษาฉันท์

คาถา ๔๔

ในบาทที่ ๔ คำว่า ปุญฺญมลทฺธมุทฺธํ ตัดบทเป็น ปุญฺญํ + อลทฺธํ + อุทฺธํ ฉบับแปลไทยทุกฉบับแปล อลทฺธํ ว่า "ยังไม่ได้" แต่ฉบับนี้แปลว่า "ได้รับแล้ว" เป็นเพราะคัมภีร์ชินาลังการฎีกาอธิบายว่า อลทฺธํ ภวติ ลทฺธํ ภวติ โดยไข อลทฺธํ เป็น ลทฺธํ ตามนัยนี้คำว่า อลทฺธํ มีรูปวิเคราะห์ว่า ลทฺธเมว อลทฺธํ (อลัทธะ คือ สิ่งที่ได้แล้วนั่นแหละ) อ ศัพท์จัดเป็นศัพท์ตัพภาวะ คือ ศัพท์ที่มีเนื้อความของบทที่ตนประกอบร่วม ดังอุทาหรณ์ว่า อนมตคฺค เป็นต้น

คำว่า อนมตคฺค (มีขอบเขตอันบุคคลรู้ไม่ได้แล้ว, ไม่ปรากฏเบื้องต้น) ตัดบทเป็น น + อมต + อคฺค คำว่า อมต มาจาก น ศัพท์ + มน (ญาเณ = รู้) + ต ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

- มตํ เอว อมตํ (ตัพภาววุตติกรรมธารยสมาส)

- น อมตํ อนมตํ (นนิบาตบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- อนมตํ อคฺคํ ยสฺสาติ อนมตคฺโค (ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส)

คาถา ๕๐

ในบาทที่ ๔ ฉบับไทยบางฉบับมีรูปว่า ปกมฺปิตฺถ ในที่นี้ใช้ตามคัมภีร์ชินาลังการฎีกาว่า ปกมฺปถ มีศัพท์เดิมมาจาก ปกมฺปิตฺถ แปลง ตฺถ เป็น ถ ด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๕๑๗) ว่า กฺวจิ ธาตุ-วิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ (การทีฆะ, การทำวิปรีตะ, การอาเทศ, การลบ และการลงอาคมย่อมมีแก่ธาตุ, วิภัตติ, ปัจจัย และอื่นๆ ในบางแห่ง) เช่น

- อิมา คาถา อภาสถ = อภาสิตฺถ (ได้ตรัสคาถาเหล่านี้)
- เมทนี สมฺปกมฺปถ = สมฺปกมฺปิตฺถ (มหาปฐพีหวั่นไหวแล้ว)

คาถา ๕๒

ในบาทที่ ๑ คำว่า คพฺโภกฺกนฺตียสฺเสวํ ตัดบทเป็น คพฺโภกฺกนฺตีโย + อสฺส + เอวํ คำว่า คพฺโภกฺกนฺตีโย มีศัพท์เดิมมาจาก คพฺโภกฺกนฺติโย ทำทีฆะ อิ เป็น อี เพื่อรักษาคณะฉันท์

คำว่า อสฺส เป็นบทอาขยาตที่มาจาก อส ธาตุ (ภุวิ = มี, เป็น) + อ ปัจจัย + เอยฺย วิภัตติ

คาถา ๕๗

หนังเสือดำเป็นเครื่องนุ่งห่มของฤษีในสมัยก่อน มีเนื้อละเอียดอ่อนนุ่ม กล่าวว่าเป็นหนังสัตว์มงคล เทวดาจึงใช้หนังเสือดำรับพระโพธิสัตว์ที่แรกประสูติ

คาถา ๖๑

คัมภีร์อรรถกถาของมูลปัณณาสก์ (เล่ม ๒ หน้า ๙๕) กล่าวว่า พราหมณ์ ๓ ท่าน พยากรณ์พระโพธิสัตว์เป็น ๒ นัยว่า พระองค์จะครองเรือนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช หรือจะออกบวชแล้วตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ส่วนพราหมณ์ ๕ ท่าน พยากรณ์ว่าจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ต่อมาพราหมณ์ทั้ง ๕ ท่านได้สละเรือนออกบวช ส่วนคัมภีร์อรรถกถาของพุทธวงศ์ (หน้า ๓๙๘-๙๙) กล่าวว่า พราหมณ์ ๗ ท่าน พยากรณ์เป็น ๒ นัย ส่วนท่านโกณฑัญญะที่มีอายุน้อยที่สุดได้พยากรณ์ว่าพระโพธิสัตว์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน และพราหมณ์ ๔ ท่านนอกจากท่านโกณฑัญญะก็เป็นบุตรของพราหมณ์ ๔ ท่าน ที่พยากรณ์พระโพธิสัตว์

คาถา ๖๖

ปฏิโลมยมก คือ คำที่อ่านจากพยางค์แรกไปพยางค์หลังและอ่านจากพยางค์หลังไปพยางค์แรก ก็เป็นอย่างเดียวกัน

คำว่า ยโต เป็น ย ศัพท์ที่ไม่มองหา ต ศัพท์เหมือน ย ศัพท์ที่ใช้เป็นกิริยาปรามาสนั่นเอง

คำว่า มหิม แปลความศัพท์ว่า "ความยิ่งใหญ่" หมายถึง อานุภาพ (อานุภาพแห่งพระบารมี มหาบริจาค ๕ การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลกและญาติ การบำเพ็ญเพียร การชำนะมาร และความเป็นผู้ทรงวิชชา ๓) คำนี้ประกอบรูปศัพท์มาจาก มหนฺต ศัพท์ + อิม ปัจจัยในภาวตัทธิต ลง อิม ปัจจัยด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (สูตร ๖๒) ว่า อณฺวาทิตฺวิโม (ลง อิม ปัจจัยท้าย อณุ ศัพท์เป็นต้นได้บ้าง) ดังอุทาหรณ์ว่า

- อณุโน ภาโว อณิมา (ความเล็ก, การเนรมิตให้เล็กเป็นอณูจนมองไม่เห็น)
- ลฆุโน ภาโว ลฆิมา (ความเบา, การเนรมิตให้เบาจนเหาะได้)
- มหนฺตสฺส ภาโว มหิมา (ความใหญ่, การเนรมิตให้ใหญ่จนปิดโลกทั้งหมด) แปลง มหนฺต เป็น มห
- ครุโน ภาโว คริมา (ความหนัก, การเนรมิตให้หนัก)
- กิสสฺส ภาโว กสิมา (ความผอม, การเนรมิตให้ผอม) แปลง กิส เป็น กส

ตามมติของโมคคัลลานไวยากรณ์ คำว่า อณิมา เป็นต้นเป็นบทตัทธิต ปุงลิงค์ ราชาทิคณะ แต่สัททนีติไวยากรณ์[๑๔] กล่าวว่า

ตพฺภาวกฺริยายมิโม (เมื่อกิริยาคือภาวะนั้นปรากฏอยู่ ให้ลง อิม ปัจจัย) ตามนัยนี้เป็นบทกิตก์ อิตถีลิงค์ กัญญาทิคณะ มีรูปวิเคราะห์ว่า มหนฺต-ภาวกฺริยา มหิมา (กิริยาคือความใหญ่)

คาถา ๖๙

คำว่า อุมฺมารอุมฺมารคตุทฺธริตฺวา (ยกพระบาทที่ถึงธรณีประตูอันเป็นที่กำจัดมาร) ประกอบรูปศัพท์มาจาก อุมฺมาร (อุ + มาโร = อุทฺธริโต มาโร เอตฺถาติ อุมฺมาโร = อันเป็นที่กำจัดมาร) + อุมฺมาร (ธรณีประตู) + คต (ถึง) + อุทฺธริตฺวา (ยก)

คำแรกว่า ปทํ แปลว่า นิพพาน คำหลังว่า ปทํ แปลว่า พระบาท

คำแรกว่า อลํ แปลว่า ควร คำหลังว่า อลงฺ แปลว่า เครื่องประดับ ในคำว่า อลงฺการตเรน (ด้วยแพคืออลังการ)

คำว่า มตีมตีเมติ ตัดบทเป็น มตี (ปัญญา) + อติ (ยิ่ง) + เอติ (ย่อมดำเนินไป) ลง มฺ อักษรเป็นอาคม และทีฆะสระ อิ ใน มติ เป็น มตี เพื่อรักษาคณะฉันท์

คำว่า มนงฺคภงฺเค ตัดบทเป็น เม (ของข้าพเจ้า) + อนงฺคภงฺเค (ในการขจัดกาม) คำว่า อนงฺค แปลโดยทั่วไปว่า “กามเทพ” แต่ในคาถานี้แปลว่า “กามราคะที่เหมือนกามเทพ” มีรูปวิเคราะห์ว่า อนงฺโค วิยาติ อนงฺโค (สภาวะที่เหมือนกามเทพ, กามราคะ)

คำว่า อนงฺค (กามเทพ) มีรูปวิเคราะห์กล่าวไว้ในคัมภีร์ชินาลังการฎีกาว่า นตฺถิ เอตสฺส องฺคํ สรีรนฺติ อนงฺโค (ผู้ไม่มีสรีระ) ตามนัยนี้มาจาก น + องฺค ในที่นี้ องฺค ศัพท์ใช้ในความหมายว่า สรีระ อย่างไรก็ตาม ในพจนานุกรมสันสกฤตชื่อศัพทัสโตมมหานิธิกล่าวว่า องฺค ศัพท์ใช้ในความหมายว่า อาหาร โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า นตฺถิ องฺคมาหาโรยสฺสาติ อนงฺโค (ผู้ไม่มีอาหาร) มีข้อความในต้นฉบับสันสกฤตว่า

อนงฺค. น. นาสฺติ องฺคมาหาโร ยสฺย. อกาเศ จิตฺเต กนฺทฺรเป ปุ. องฺคศูนฺยมาตฺเร ตฺริ.[๑๕]

"อนงฺค. นปุงสกลิงค์ อาหารของสิ่งนั้นไม่มี [เหตุนั้นสิ่งนั้นชื่อว่า อนังคะ] ย่อมเป็นไปในอากาศ และจิต เมื่อเป็นไปในกามเทพ เป็นปุงลิงค์ เมื่อเป็นไปในความว่างเปล่าแห่งเหตุเท่านั้น เป็นไตรลิงค์"

คาถา ๗๐

คัมภีร์ชินาลังการกล่าวว่าให้ดึงคำว่า กาเมน กาเมน ที่กล่าวถึงวัตถุกามและกิเลสกามในคาถาถัดไปมาสู่คาถานี้ แล้วแปลร่วมกับคำว่า กึ (ประโยชน์อะไร)

คาถา ๗๒

ในบาทที่ ๔ คำว่า กาเมน บทแรกเป็นวิเสสนะของ มยา แปลว่า ผู้ปรารถนาประโยชน์เกื้อกูล คำหลังเป็นกรณะใน วิเนยฺยา แปลว่า ด้วยกาม

คาถา ๗๙

คำว่า วตีมา ตัดบทเป็น วตี + อิมา

คำว่า สมชฺชมญฺชเส ตัดบทเป็น สมชฺช + อญฺชเส

คาถา ๘๑

คัมภีร์ชินาลังการฎีกาอธิบายเพิ่มเติมว่า ลูกศรของกามเทพที่เปรียบเหมือนกิเลสมาร มี ๕ ดอก คือ ราคะที่เป็นไปในกามคุณ ๕ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ลูกศรทั้ง ๕ ดอกเหล่านี้กล่าวเปรียบกับลูกศร ๕ ดอกของกามเทพ คือ สัมโมหนะ (ศรทำให้หลง), อุมมาทนะ (ศรทำให้คลั่ง), โสสนะ (ศรทำให้แห้ง), ตาปนะ (ศรทำให้ร้อน) และถัมภนะ (ศรทำให้แข็ง)

กามเทพนั้นยังมีอีกชื่อหนึ่งว่า ปญฺจวาณ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปญฺจ วาณา ยสฺสาติ ปญฺจวาโณ (ผู้มีลูกศร ๕ ดอก) ในคัมภีร์ศัพทัสโตมมหานิธิกล่าวถึงลูกศรเหล่านั้นว่า

สมฺโมหโนมฺมาทนา จ โสสโน ตาปโน ตถา
ถมฺภโน เจติ กามสฺส สรา ปญฺจ ปกิตฺติตา.

"ลูกศร ๕ ดอกของกามเทพ กล่าวว่าเป็นสัมโมหนะ (ศรทำให้หลง), อุมมาทนะ (ศรทำให้คลั่ง), โสสนะ (ศรทำให้แห้ง), ตาปนะ (ศรทำให้ร้อน) และถัมภนะ (ศรทำให้แข็ง)"

มีข้อความในต้นฉบับภาษาสันสกฤตว่า

ปญฺจวาณ ปุ. ปญฺจ วาณา ยสฺย.

สมฺโมหโนนฺมาทเนา จ โศษณสฺตาปนสฺตถา

สฺตมฺภนศฺเจติ กามสฺย ศราะ ปญฺจ ปฺรกีรฺตฺติตา

อิตฺยุกฺตศรปญฺจกยุกฺเต กาเม. ปญฺจศราทโยปฺยตฺร.[๑๖]

"ปญฺจวาณ ปุงลิงค์. ลูกศร ๕ ดอกของเทพนั้นมีอยู่ [เหตุนั้นเทพนั้นชื่อว่า ปัญจวาณะ] ย่อมเป็นไปในกามเทพที่เพียบพร้อมด้วยลูกศร ๕ ดอกดังที่กล่าวไว้ว่า

'ลูกศร ๕ ดอกของกามเทพ กล่าวว่าเป็นสัมโมหนะ (ศรทำให้หลง), อุนมาทนะ (ศรทำให้คลั่ง), โศษณะ (ศรทำให้แห้ง), ตาปนะ (ศรทำให้ร้อน) และสตัมภนะ (ศรทำให้แข็ง)'

แม้ศัพท์ว่า ปญฺจศร เป็นต้นก็เป็นไปในความหมายนี้"

ในคำว่า ปนุณฺณพาณ (ซึ่งยิงลูกศร) คำว่า ปนุณฺณ สำเร็จรูปมาจาก ป บทหน้า + นุท ธาตุ (เขเป = ทิ้ง) + ต ปัจจัย แปลง ต เป็น อินฺน แล้วจึงลบสระ อิ ในบางแห่งก็มีรูปว่า นุณฺณ และรูปที่ไม่มี ป อุปสรรคว่า นุนฺน สันสกฤตใช้เป็น นุนฺน ส่วนปรากฤตใช้เป็น ณุตฺต

คำว่า มนุณฺณมิโต (อย่ายิงในที่นี้) ตัดบทเป็น มา + นุณฺณํ + อิโต คำว่า นุณฺณ สำเร็จรูปมาจาก ป บทหน้า + นุท ธาตุ + หิ วิภัตติ แปลง ทฺ ที่สุดธาตุเป็น ณฺณ ด้วยมหาสูตร และลบ หิ วิภัตติ

คาถา ๘๒

คำว่า มนํ ในบาทที่ ๓ คัมภีร์ฎีกาอธิบายว่า มเนน (ทางใจ) ส่วนคำว่า มนงฺคาลยสมฺปทาลยํ มาจาก อนงฺคาลยสมฺปทาลยํ ลง ม อักษรเป็นอาคมเพื่อให้เป็นยมกกับคำต้นว่า มนํ มาจาก อนงฺค (กามเทพ) + อาลย (ที่พำนัก) + สมฺปทาลยํ (ตัด, ทำลาย) = สํ บทหน้า + ป บทหน้า + ทล ธาตุ + ณย การิตปัจจัย + อนฺต ปัจจัย)

คำแรกว่า ตหึ ในบาทที่ ๔ คัมภีร์ฎีกาอธิบายว่า ตสฺมึ สยนคพฺเภ (ในห้องบรรทมนั้น) คำหลังว่า ตหึ ตัดเป็นบท ตํ + อหึ (งูนั้น)

คำว่า ทิฏฺฐจพลาว ตัดบทเป็น ทิฏฺฐจา + อพลา + อิว คำว่า อพลา เป็นคำไวพจน์ของ อิตฺถี (สตรี) ดังคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกากล่าวว่า

อิตฺถี สีมนฺตินี นารี ถี วธู วนิตางฺคณา
ปมทา สุนฺทรี กนฺตา รมณี ทยิตา'พลา
มาตุคาโม จ มหิล ลลนา ภีรุ กามินี.[๑๗]

"สตรี ๑๘ ศัพท์ = อิตฺถี, สีมนฺตินี, นารี, ถี, วธู, วนิตา, องฺคณา, ปมทา, สุนฺทรี, กนฺตา, รมณี, ทยิตา, อพลา, มาตุคาโม, มหิลา, ลลนา, ภีรุ, กามินี"

คาถา ๘๕

ในตำนานภาคเหนือของไทยพบเรื่องของกาเผือกที่มีไข่ ๕ ฟอง ต่อมาแม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่วัว และแม่สิงห์นำไปเลี้ยง และกล่าวว่ากาเผือกที่เกิดจากไข่เหล่านั้นจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ในภัทรกัปนี้ อย่างไรก็ตาม สัตว์เหล่านั้นไม่อาจเลี้ยงไข่นกได้ ตำนานดังกล่าวจึงไม่สมเหตุสมผล

บางท่านอ้างตำนานนี้แล้วกล่าวว่า คำว่า โคตมะ มาจาก โค ศัพท์ เพราะแม่วัวนำมาเลี้ยง แม้คำว่า กัสสปะ ก็มาจาก กจฺฉป ศัพท์ เพราะแม่เต่านำมาเลี้ยง ในที่นี้ขอชี้แจงความหมายของโคตมะและกัสสปะ ดังนี้

หนังสือ ปทานุกรมพระไตรปิฎกพม่า (เล่ม ๖ หน้า ๙๒๑) กล่าวว่า คำว่า โคตม เป็นบทนามที่เป็นรูฬหี คือ ชื่อที่ชาวโลกกล่าวขึ้นโดยไม่มีความหมายตามรากศัพท์ ดังคำว่า ฑิตฺโต (นายฑิตตะ), ติสฺโส (นายติสสะ) คัมภีร์ไวยากรณ์เรียกบทนามชนิดนี้ว่าอนิปผันนปาฏิปทิกะ คือ บทนามที่มิได้สำเร็จด้วยสมาส ตัทธิต หรือกิตก์ มีอุทาหรณ์ว่า ฆฏ (หม้อ), ปฏ (ผ้า) ที่มิได้สำเร็จด้วยรากศัพท์และตั้งรูปวิเคราะห์ไม่ได้

ชื่อโคตมะนี้เป็นชื่อโคตรของฤษีกปิละผู้เป็นราชครูของเจ้าศากยะ ต่อมาเป็นชื่อโคตรของเจ้าศากยะที่เป็นศิษย์ของท่าน ฤษีกปิละนั้นเป็นผู้เชี่ยวชาญการดูเมืองโดยรู้เห็นโทษและคุณในอากาศสูงขึ้นไป ๘๐ ศอก และลึกลงดิน ๘๐ ศอก จึงแนะนำให้สร้างเมืองกบิลพัสดุ์แก่

ราชกุมารโอรสของพระเจ้าโอกกากะ อนึ่งท่านยังเป็นหน่อเนื้อพุทธาภูร แห่งพระพุทธเจ้าพระองค์นี้อีกด้วย (เรื่องของฤษีกปิละพบในอรรถกถาของทีฆนิกาย อัมพัฏฐสูตร เล่ม ๑ หน้า ๒๓๒-๓๔) โดยเหตุที่เจ้าศากยะเป็นศิษย์ของท่าน จึงตั้งชื่อวงศ์ตระกูลของตนว่า โคตมะ ตามชื่อโคตรของท่าน ดังข้อความในคัมภีร์อภิธานฎีกาว่า

โคตมวํสสฺส กปิลสฺส มุนิโน สิสฺสตาย สกฺยา โคตมา. ภควา ปน โคตมวํเส อุปฺปนฺนตฺตา โคตมสฺส มุนิโน อปจฺจํ โคตโม.[๑๘]

"เจ้าศากยะชื่อว่า โคตมะ เพราะเป็นศิษย์ของฤษีกปิละผู้มีวงศ์ตระกูลว่าโคตมะส่วนพระผู้มีพระภาคเป็นเหล่ากอของฤษีโคตมะ เพราะทรงอุบัติในวงศ์ตระกูลโคตมะ จึงมีพระนามว่า โคตมะ"

ข้อความข้างต้นแสดงเนื้อความดังต่อไปนี้

๑. ตามปกติชื่อโคตรเป็นชื่อที่สืบทอดกันมาแต่โบราณจนยากที่จะสามารถรู้ว่าใครเป็นบรรพบุรุษคนแรกผู้ที่ตั้งชื่อโคตรแม้พระพุทธองค์จะหยั่งรู้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณก็มิได้ตรัสระบุถึงบรรพบุรุษคนแรกผู้ตั้งชื่อโคตรโคตมะเพราะเจ้าศากยะมิได้สืบเชื้อสายโคตรโคตมะโดยตรง แต่เป็นศิษย์ของฤษีกปิละผู้อยู่ในเชื้อสายโคตรโคตมะ จึงตั้งชื่อโคตรของตนตามโคตรของฤษีผู้เป็นราชครู

๒. เจ้าศากยะเป็นพระราชโอรสและพระราชธิดาของพระเจ้าโอกกากะ ซึ่งคงจะมีชื่อโคตรเป็นอีกอย่างหนึ่ง ในพระบาลีมิได้ระบุชื่อโคตรของพระเจ้าโอกกากะไว้ อย่างไรก็ตาม เจ้าศากยะเหล่านั้น

ต้องการจะสร้างวงศ์ตระกูลของตนเองขึ้น เพื่อไม่ให้เกี่ยวดองกับพระราชโอรสอื่นของพระเจ้าโอกกากะ จึงใช้โคตรตามฤษีกปิละ

๓. เจ้าศากยะเหล่านั้นชื่อว่า โคตมะ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า โคตมสฺส สิสฺสา โคตมา (ศิษย์ของฤษีโคตมะ) ไม่ใช่มีรูปวิเคราะห์ว่า โคตมสฺส อปจฺจานิ โคตมา (เหล่ากอของฤษีโคตมะ)

๔. พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายชื่อว่า โคตมะ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า โคตมสฺส อปจฺจํ โคตโม (เหล่ากอของฤษีโคตมะ)

ในภาษาสันสกฤตพบคำว่า โคตม, เคาตม ดังข้อความในพจนานุกรมสันสกฤต ดังนี้

โคตม ปุ. พฺรหฺมณะ ปุตฺเร สฺวนามขฺยาเต มุนิเภเท.[๑๙]

"โคตม ปุงลิงค์ ย่อมเป็นไปในฤษีคนหนึ่งที่ปรากฏด้วยชื่อของตน ผู้เป็นบุตรของพระพรหม"

เคาตม ปุ. โคตมสฺยาปตฺยมฺ. ศิษฺโย วา อณฺ. ศตานนฺเท นาจิเกตโส ชนเก มุนิเภเท ศากฺยสึเห จ.[๒๐]

"เคาตม ปุงลิงค์ เหล่ากอของฤษีโคตมะ หรือศิษย์ของฤษีโคตมะ ลง อณฺ ปัจจัย ย่อมเป็นไปในศตานนท์ (บุตรคนหัวปีของโคตมะ) ผู้ก่อให้เกิดพระอัคนี ฤษีคนหนึ่ง และเจ้าศากยะผู้ประเสริฐ"

คัมภีร์ข้างต้นมิได้แสดงถึงรากศัพท์ของ โคตม เพียงกล่าวว่าเป็นบุตรของพระพรหม และกล่าวถึง เคาตม ว่าเป็นเหล่ากอของฤษีโคตมะ หรือศิษย์ของฤษีโคตมะ

โคตมะ, ปุํ, (โคภิรฺ ธฺวสฺตํ ตโม ยสฺย. ปฤโษทราทิตฺวาทฺ สาธุะ. ฯเปฯ เคาตมมุนิะ. ส ตุ พฺรหฺมปุตฺระ.[๒๑]

"โคตมะ ปุงลิงค์ (น้ำที่ไหลออกจากวัวของบุคคลใดมีอยู่สำเร็จรูปศัพท์เพราะเป็นกลุ่มศัพท์ ปฤโษทร เป็นต้น ฯลฯ หมายถึง ฤษีเคาตมะอนึ่ง ท่านเป็นบุตรของพระพรหม"

เคาตมะ, ปุํ, (โคตมสฺย ฤเษรฺ โคตฺราปตฺยมิติ. "ฤษฺยนฺธเกติ" ๔.๑.๑๑๔. อิตฺยณฺ.) มุนิวิเศษะ. ส ตุ ศตานนฺทะ. อิติ เหมจนฺทฺร. ศากฺยวํศาวตีรฺณพุทฺธมุนิวิเศษะ. ตตฺปรฺยฺยายะ. ศากฺยมุนิะ ๒ ศากฺยสึหะ ๓ สวฺวารฺถสิทฺธะ ๔ เศาทฺโธทนิะ ๕ อรฺกพนฺธุะ ๖ มายาเทวีสุตะ ๗ อิตฺยมระ.[๒๒]

"เคาตม ปุงลิงค์ (เหล่ากอผู้เป็นโคตรของฤษีโคตมะ ลง อณฺ ปัจจัยด้วยสูตรว่า ฤษฺยนฺธก เป็นต้น "ลง อณฺ ปัจจัยท้าย ฤษิ ศัพท์, อนฺธก ศัพท์, วฤษฺณิ ศัพท์ และ กุรุ ศัพท์" ปาณินิ. อัธยายะ ๔ ปาทะ ๑ สูตร ๑๑๔) คือ ฤษีผู้วิเศษคนหนึ่ง คัมภีร์เหมจันทระกล่าวว่าฤษีนั้นชื่อว่าศตานนท์ หรือเป็นพระมุนีผู้วิเศษคือพระพุทธเจ้าเป็นผู้วงศ์ตระกูลของเจ้าศากยะ คำไวพจน์ของพระมุนีผู้วิเศษนั้น คัมภีร์อมรโกษกล่าวว่า ศากฺยมุนิะ (พระมุนีเจ้าศากยะ) ๒ ศากฺยสึหะ (เจ้าศากยะผู้ประเสริฐ) ๓ สวฺวารฺถสิทฺธะ (ผู้สำเร็จประโยชน์ทั้งปวง) ๔ เศาทฺโธทนิะ (โอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ) ๕ อรฺกพนฺธุะ (เผ่าพันธุ์ของพระอาทิตย์) ๖ มายาเทวีสุตะ (โอรสของมายาเทวี) ๗"

โคตม, ปุ, โคภิสฺ ตโม ธฺวสฺตํ ยสฺย. ปฤโษ.[๒๓]

“โคตมะ ปุงลิงค์ น้ำที่ไหลออกจากวัวของบุคคลใดมีอยู่ เป็นกลุ่มศัพท์ ปฤโษทร เป็นต้น”

เคาตม, ปุ, โคตมสฺยรฺเษรฺโคตฺราปตฺยมฺ. ฤษฺยณฺ.[๒๔]

“เคาตม ปุงลิงค์ เหล่ากอผู้เป็นโคตรของฤษีโคตมะ ลง ฤษฺยณฺ ปัจจัย”

คัมภีร์ทั้งสองนี้แสดงรากศัพท์ของ โคตม ว่ามาจาก โค ศัพท์ + ตม ศัพท์ โดย ตม ศัพท์แปลว่า “น้ำนมที่ไหลออก” คำว่า โคตม มีรูปวิเคราะห์เป็นฉัฏฐีพหุพพีหิสมาสว่า โคภิ ตโม ยสฺสาติ โคตโม (ผู้มีน้ำนมที่ไหลออกจากวัว, เจ้าของวัว) ส่วนกลุ่มศัพท์ ปฤโษทร เป็นต้น เป็นศัพท์ที่สำเร็จด้วยสูตรในคัมภีร์ปาณินิ (อัธยายะ ๖ ปาทะ ๓ สูตร ๑๐๙) ว่า ปฤโษทราทีนิ ยโถปทิษฺฏมฺ (กลุ่มศัพท์ ปฤโษทร เป็นต้น เป็นศัพท์สำเร็จได้ตามที่ปรากฏ) กล่าวคือ ศัพท์เหล่านั้นไม่อาจสำเร็จด้วยการลบ ลงอักษรเป็นอาคม และเปลี่ยนอักษร โดยใช้สูตรอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงสำเร็จด้วยสูตรนี้อย่างเดียว

คำว่า ปฤโษทร มีรูปวิเคราะห์ ปฤษทฺทรํ (ปฤษตฺ + อุทรํ) ยสฺย ปฤโษทรมฺ (สิ่งที่มีท้องเต็ม[ด้วยน้ำ], เมฆ) ลบ ตฺ อักษรเพื่อย่อคำ ภาษาบาลีมีรูปว่า ปิโสทรํ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า ปิสิตํ อุทรํ ยสฺสาติ ปิโสทรํ ลบ ตฺ อักษรเหมือนกัน

คำว่า เคาตม สำเร็จรูปมาจาก โคตม ศัพท์ + อณฺ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า (โคตมสฺย ฤเษรฺ โคตฺราปตฺยมฺ เคาตมะ ตามนัยนี้คำว่า เคาตม คือ เหล่ากอผู้เป็นโคตรของฤษีโคตมะ

นาวาอากาศเอก (พิเศษ) แย้ม ประพัฒน์ทอง แสดงความเห็นไว้ในพระคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ (หน้า ๑๙๖) ว่า โค แปลว่า "รัศมี" คือ แสง, สว่าง ศัพท์ว่า โคตม แปลว่า "สว่างที่สุด" โดยลง ตม ปัจจัยในอัตถิตัทธิต คำว่า โคตม จึงแปลว่า "สิ่งที่สว่างที่สุด, พระอาทิตย์" ความเห็นข้างต้นเป็นเพียงความเห็นของท่าน เพราะไม่พบหลักฐานในคัมภีร์ใดๆ นอกจากนั้น ตม ปัจจัยดังกล่าวต้องลงในวิเสสตัทธิต และชื่ออัตถิตัทธิตก็ไม่พบในไวยากรณ์บาลี มีเพียงชื่ออัสสัตถิตัทธิต คือ ตัทธิตที่ลงในความหมายว่า อสฺส อตฺถิ (มีอยู่แก่บุคคลนั้น) หรืออัตถัตถตัทธิต คือ ตัทธิตที่มีความหมายของ อตฺถิ (มีอยู่) อนึ่ง ในสัททนีติปกรณ์ ปทมาลา (หน้า ๓๙๗) พบอุทาหรณ์ของ โค ศัพท์ที่ใช้ในความหมายว่า พระอาทิตย์ ในอุทาหรณ์ว่า โคโคตฺตํ โคตมํ นเม (ขอนมัสการพระโคตมะผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์)

อนึ่ง แม้คำว่า กสฺสป ก็ไม่ใช่มาจาก กจฺฉป (เต่า) เพราะแม่เต่านำไปเลี้ยง แต่สำเร็จรูปมาจาก กสฺส บทหน้า + ปา ธาตุ (รกฺขเณ = รักษา) + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า กสฺสํ ปาติ รกฺขตี-ติ กสฺสโป (ผู้รักษานา, เจ้าของนา) ดังข้อความในคัมภีร์นิรุตติทีปนีว่า

กสฺสํ วุจฺจติ เขตฺตํ, กสฺสํ ปาติ รกฺขตีติ กสฺสโป.[๒๕]

“นาเรียกว่า กัสสะ บุคคลใดย่อมรักษานา เหตุนั้นบุคคลนั้นชื่อว่า กัสสปะ”

แม้บุคคลผู้มีโคตรกัสสปะก็ได้ชื่อว่า กัสสปะ ตามชื่อโคตร โดยลง ณ ปัจจัยในอปัจจตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ว่า กสฺสปสฺส อปจฺจํ กสฺสโป (เหล่ากอของกัสสปะ) ในภาษาสันสกฤตพบรูปว่า กศฺยป ซึ่งเป็นชื่อของฤษีตนหนึ่ง ส่วนเหล่ากอของกัศยปะได้ชื่อว่า กาศยปะ ดังข้อความว่า

กศฺยป. ปุ. กศฺยํ มทฺยํ ปิวตีติ ปา-ก.

พฺรหฺมณสฺตนโย โย’ภูตฺ มรีจิริติ วิศฺรุตะ

กศฺยปสฺ ตสฺย ปุตฺโร’ภูตฺ กศฺยปานาตฺ ส กศฺยป อิติ

นิรุกฺเต มุนิเภเท มฤคเภเท มตฺสฺยเภเท จ.[๒๖]

“กศฺยป. ปุงลิงค์ บุคคลใดย่อมดื่มสุรา [เหตุนั้นบุคคลนั้นชื่อว่ากัศยปะ] ปา ธาตุ + ก ปัจจัย ย่อมเป็นไปในฤษีตนหนึ่งที่กล่าวไว้อย่างนี้ว่า

‘บุคคลใดชื่อว่า กัศยปะ ผู้เป็นบุตรของพระพรหม
ปรากฏเลื่องลือโดยชื่อว่า มรีจิ เป็นผู้ดื่มสุรา บุตรของเขา
ก็ได้ชื่อว่า กัศยปะ เพราะเป็นผู้ดื่มสุรา’

และยังเป็นไปในเนื้อตัวหนึ่ง [เนื้อชื่อว่ากัศยปะ] และปลาตัวหนึ่ง [ปลาชื่อว่ากัศยปะ]”

กาศฺยป. ปุ. กศฺยปสฺย โคตฺราปตฺยมฺ วิทาทฺยญฺ. มุนิเภเท มฤคเภเท มีนเภเท โคตฺรเภเท ตตฺปฺรวรานฺตรฺคตมุนิเภเท จ. กศฺยปาตฺมชมาตฺเร ทฺวิ.[๒๗]

“กาศฺยป. ปุงลิงค์ เหล่ากอผู้เป็นโคตรของฤษีกัศยปะ ลง อณฺ ปัจจัย เป็นกลุ่มศัพท์มี วิท เป็นต้น ย่อมเป็นไปในฤษีตนหนึ่ง เนื้อประเภทหนึ่ง ปลาประเภทหนึ่ง วงศ์ตระกูลอย่างหนึ่ง [ตระกูลกัศยปะ] และฤษีประเภทหนึ่งที่นับเข้าในวงศ์ตระกูลของฤษีกัศยปะนั้น [ฤษีกัศยปะ]

เป็นสองลิงค์ [คือ ปุงลิงค์ และอิตถีลิงค์] ในบุคคลทั่วไปผู้เป็นบุตรธิดาของฤษีกัศยปะ”

ข้อความข้างต้นแยกรากศัพท์ของ กศฺยป ว่ามาจาก กศฺย (สุรา) + ปา ธาตุ + ก ปัจจัย ถ้ากล่าวตามบาลีก็มีรูปว่า กสฺสป มาจาก กสฺส (สุรา) + ปา ธาตุ + อ ปัจจัย เพราะ อ ปัจจัยในบาลีมีความหมายเหมือน ก ปัจจัยในสันสกฤต

สรุปความว่าชื่อโคตมะมิได้มาจาก โค ศัพท์ และชื่อว่ากัสสปะก็มิได้มาจาก กจฺฉป ศัพท์ แต่มีรากศัพท์ตามที่กล่าวไว้ข้างต้น

คาถา ๘๖

ในบาทที่ ๓ คำว่า สิตาตปตฺตํ ตัดบทเป็น สิต + อาตปตฺตํ คำว่า สิต เป็นคำไวพจน์ของ เสต (ขาว) ดังคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกากล่าวว่า

สุกฺโก โคโร สิโตทาตา ธวโล เสตปณฺฑรา.[๒๘]

“สีขาว ๗ ศัพท์ = สุกฺก, โคร, สิต, โอทาต, ธวล, เสต, ปณฺฑร”

คาถา ๘๙

ในบาทที่ ๑ ว่า มธุรามธุรา มาจาก มธุ (วสันตฤดู) + รามธุรา (รื่นรมย์อยู่คู่กัน) คำว่า รามธุรา แปลตามศัพท์ว่า “มีอุตสาหะในการรื่นรมย์” ดังคัมภีร์ฎีกาอธิบายว่า อิตฺถิรติสมงฺคิโน (เพียบพร้อมด้วยความรื่นรมย์ของเพศเมีย) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- รมนํราโม (รมุ ธาตุ + ณ ปัจจัยในภาวสาธนะ)
- ราเม ธุโร เอเตสนฺติ รามธุรา (ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส)

ธุร ศัพท์ในบทนี้ใช้ในความหมายว่า อุตสาหะ ดังคำว่า ธุรนิกฺเขป (การปล่อยวางอุตสาหะ) คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาแสดงความหมายของคำนี้ว่า

ยุเค'ธิกาเร วีริเย ปธาเน จานฺติเก ธุโร.[๒๙]

“ธุร ศัพท์เป็นไปในความหมายว่า แอก, อุปกรณ์[ของเกวียนมีหัวเกวียนเป็นต้น] อุตสาหะ ความเป็นประธานและใกล้”

คาถา ๙๑

คำว่า วิราชิตานงฺคชเมขลาขลา ประกอบรูปศัพท์จาก วิราชิต (งามตระการ) + อนงฺคช (ที่ลับ) + เมขลา (สายรัดเอว) + อขลา (ไม่กระด้าง, นุ่มนวล)

คำว่า สุรงฺคนานงฺคชผสฺสทา ประกอบรูปศัพท์มาจาก สุรงฺคนา (นางอัปสร) + อนงฺคช (สิ่งที่เกิดในที่ลับ, การร่วมอภิรมย์) + ผสฺส (สัมผัส) + ทา (ให้)

คำว่า รงฺคทาคทา ประกอบรูปศัพท์มาจาก รงฺค (ความพึงใจ) + ทา (ให้) + อคทา (โอสถ)

คำว่า รมา ในบาทที่ ๔ แปลว่า สตรี คำนี้แปลตามศัพท์ว่า ผู้รื่นรมย์ในกามคุณ ๕

คาถา ๙๒

คำว่า กราติรตฺตา สำเร็จรูปมาจาก กร (มือ) อติ (ยิ่ง) รตฺต (แดง)

คำว่า รติรตฺตรามา สำเร็จรูปมาจาก รติ (ความพึงใจ) รตฺต (ร่าเริง) รามา (สตรี) ทีฆะสระ อ ใน รมา เป็น อา เพื่อรักษาคณะฉันท์ จึงมีรูปว่า รามา

คาถา ๙๕

คำว่า ปาเทปาเท ตัดบทเป็น ปาเท (เท้าที่วางลง) + อปาเท (เท้าที่ยกขึ้น)

คำว่า คีตํคีตํ ตัดบทเป็น คีตํ (เพลง) + อคีตํ (ไม่เคยขับร้อง)

คำว่า หตฺเถหตฺเถ ตัดบทเป็น หตฺเถ (มือที่ยกขึ้น) + อหตฺเถ (มือที่วางลง)

คำว่า ทิสฺวาทิสฺวา ตัดบทเป็น ทิสฺวา (ทอดพระเนตรเห็น) + อทิสฺวา (มิได้เหลียวแล)

คำว่า คายตีสา สำเร็จรูปมาจาก คายตํ (นักร้อง) + อีสา (หัวหน้า) คำว่า คายตํ เป็นบทที่ลงฉัฏฐีวิภัตติ โดยเป็นลิงควิปัลลาส ของรูปอิตถีลิงค์ว่า คายนฺตีนํ

คำว่า สมฺภมํ ลงทุติยาวิภัตติในกิริยาวิเสสนะ แปลว่า อย่างพากเพียร

คำว่า สมฺภมนฺตี (บิดตัวร่ายรำอยู่) สำเร็จรูปมาจาก สํ บทหน้า + ภมุ ธาตุ (อนวฏฺฐาเน = ไม่ตั้งอยู่) + อ ปัจจัย + อนฺต ปัจจัย + อี อิตถีปัจจัย

คำซ้ำว่า หา หา (โอหนอ) เป็นบทนิบาตใช้ในความหมายว่า เขทสูจเน (แสดงความเหนื่อยอ่อน) บางแห่งใช้คำเดียวว่า หา บางแห่งก็ใช้สองคำ เช่น หา เม ปุตฺโต มโต (โอหนอ บุตรของเราตายแล้ว)

คำว่า กิมีหา ตัดบทเป็น กึ (เป็นเช่นไรเล่า) + อีหา (ความเพียร)

คาถา ๙๙

คำว่า วิธิปฺปกาสา สำเร็จรูปมาจาก วิธิ (อานุภาพ) ปกาสา (แสดง)

คำว่า สกาสา แปลว่า ใกล้

คำว่า สตฺตาวสนฺตา ตัดบทเป็น สตฺตา + อาวสนฺตา

คำว่า วสุธา มีศัพท์เดิมมาจาก วสุธาย ลบ ย เพื่อรักษาคณะฉันท์ ดังคำว่า

ปฏิสงฺขา โยนิโส [ปฏิสงฺขา มาจาก ปฏิสงฺขาย] (พิจารณาด้วยปัญญา)

สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา [อภิญฺญา มาจาก อภิญฺญาย (รู้เห็นทำให้แจ้งแล้วด้วยตนเอง)

ปริเยสนา[ปริเยสนา มาจาก ปริเยสนาย] (ด้วยการแสวงหา)

อาวิกตา หิสฺส ผาสุ โหติ [อาวิกตา มาจาก อาวิกตาย] (ความผาสุกย่อมมีแก่ภิกษุนั้นเพราะการเปิดเผยอาบัติ)

อสฺสวนตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ [อสฺสวนตา มาจาก อสฺสวนตาย] (ย่อมเสื่อมจากธรรมเพราะไม่ได้สดับ)

ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ [ตทารมฺมณตา มาจาก ตทารมฺมณ-ตาย] (ย่อมเกิดขึ้นโดยความเป็นตทารมณ์)

อนุปาทา วิมุตฺโต [อนุปาทา มาจาก อนุปาทาย] (พ้นแล้วเพราะไม่ยึดมั่น)

สทฺธา ปพฺพชิโต [สทฺธา มาจาก สทฺธาย] (เลื่อมใสแล้วอออกบวช)

สํวิทาวหาโร [สํวิทาวหาโร มาจาก สํวิทายอวหาโร] (การนัดหมายขโมย)

คำว่า สุธาสา (เทวดา) สำเร็จรูปมาจาก สุธา บทหน้า + อส ธาตุ (อทเน = บริโภค) + ณ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า สุธา ภุญฺชนฺตีติ สุธาสา (เทพผู้เสวยสุธาโภชน์) คำนี้เป็นคำไวพจน์ของ สุธาสี (สุธา + บทหน้า อส ธาตุ + ณี ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาแสดงคำไวพจน์ของเทวดาว่า

ติทสา ตฺวมรา เทวา วิพุธา จ สุธาสิโน
สุรา มรู ทิโวกา จา- มตปา สคฺควาสิโน.
นิชฺชรานิมิสา ทิพฺพา อปุเม เทวตานิ จ.[๓๐]

"เทวดา ๑๓ ศัพท์ = ติทส, อมร, เทว, วิพุธ, สุธาสี, สุร, มรุ, ทิโวก, อมตป, สคฺควาสี, นิชฺชร, อนิมิส, ทิพฺพ และ เทวต คำนี้เป็นไปในอิตถีลิงค์และนปุสกลิงค์ [ว่า เทวตา, เทวตํ]"

คาถา ๑๐๓

คำว่า ภาภานิภานิ ตัดบทเป็น ภา (ดาว) + อาภา แสง) + นิภา (เปรียบ, เสมอ)

คาถา ๑๐๕

ในบาทที่ ๔ ว่า หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว ในฉบับนี้แปลว่า "พระองค์ทรงละวางแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้" ตามคำอธิบายในคัมภีร์ฎีกาว่า

ยโสธรนฺติ พิมฺพาเทวึ หิตฺวา คโต โส เอกํเสน สุคโตเยว. ตาทิเส สุคเต อโหนฺเต โก อญฺโญ สตฺโต สุคโต นาม โหติ. อสํสยํ สุคโตเยวาติ. ปุน คโตวาติ ตเถว อนุปาทาปรินิพฺพานํ ปตฺโต เอวาติ อตฺโถ.

"คำว่า ยโสธรํ เป็นต้น หมายความว่า พระองค์ทรงละวาง พระนางพิมพาเทวีแล้วเสด็จไป จึงเป็นบุคคลผู้เสด็จไปดีโดยแท้เทียว เมื่อบุคคลเช่นนั้นมิใช่ผู้เสด็จไปดี บุคคลอื่นใครเล่าย่อมได้ชื่อว่าผู้เสด็จไปดีพระองค์ทรงเป็นผู้เสด็จไปดีโดยมิต้องสงสัย ดังนี้แล

คำว่า คโตว (บรรลุนิพพาน) ที่กล่าวต่อมา หมายความว่า บรรลุความดับ[รูปนาม]เพราะไม่ยึดมั่นอย่างนั้นแหละ"

คาถา ๑๐๗

คำว่า ปุเร คำแรก แปลว่า ในกาลก่อน คำหลังแปลว่า นคร, บุรี

คำว่า วรํ ในบาทที่ ๒ สำเร็จรูปมาจาก วร ธาตุ (อิจฺฉายํ = ปรารถนา) + อ ปัจจัย + อนฺต ปัจจัย

คำว่า ริญฺจาปิ ตัดบทเป็น ริญฺจ + อปิ คำว่า ริญฺจ สำเร็จรูปมาจาก ริจ ธาตุ + ตฺวา ปัจจัย เมื่อแปลง ตฺวา เป็น ย มีรูปว่า ริญฺจิย แล้ว ลบ ย อักษรเพื่อรักษาคณะฉันท์ ส่วนสระ อิ ใน จิ ย่อมอันตรธานไปเอง ตามหลักภาษาเรียกว่า มหิรุหนัย คือ สำนวนที่เหมือนต้นไม้ หมายความว่า โดยทั่วไปเงาไม้จะหายไปเองเมื่อตัดต้นไม้แล้ว จึงเป็นวิธีที่ผลทางไวยากรณ์หายไปเองเมื่อไม่มีเหตุที่

ทำให้ผลดังกล่าว ไม่ต้องมีสูตรลบโดยเฉพาะ คัมภีร์สัททสารัตถชาลินีกล่าวถึงมหีรุหนัยนั้นว่า

มหีรุโห ตรุ วุตฺโต ตสฺมึ อสติ โน ภเว
ฉายา โลกมฺหิ ปกติ วิภตฺติมฺหาสติ ตถา.[๓๑]

"ต้นไม้เรียกว่า มหีรุหะ (สิ่งที่งอกขึ้นบนดิน) เมื่อไม่มีต้นไม้นั้น เงาไม้ก็ไม่มีในโลก ฉันใด เมื่อไม่มีวิภัตติ [คือ วิภัตติถูกลบไป] ความเป็นปกติก็มีได้ ฉันนั้น"

คาถา ๑๑๑

ในบาทที่ ๑ คำว่า สมฺภวํ แปลว่า เหตุ ส่วนคำว่า ภวํ แปลว่า ภพ คำไวพจน์ของเหตุมี ๑๒ ศัพท์ ดังข้อความในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาว่า

นิมิตฺตํ การณํ ฐานํ ปทํ พีชํ นิพนฺธนํ
นิทานํ ปภโว เหตุ สมฺภโว เสตุ ปจฺจโย.[๓๒]

"เหตุ ๑๒ ศัพท์ คือ นิมิตฺต, การณ, ฐาน, ปท, พีช, นิพนฺธน, นิทาน, ปภว, เหตุ, สมฺภว, เสตุ และ ปจฺจย"

คาถา ๑๑๔

ในบาทที่ ๑ คำว่า ตถาคตจฺเฉรมโห ตัดบทเป็น ตถาคตํ (การเสด็จไปอย่างนั้น) + อจฺเฉรํ (น่าอัศจรรย์) + อโห (หนอ)

ในบาทที่ ๒ คำว่า มาโรปิตทาหสนฺตึ ประกอบรูปศัพท์จาก อาโรปิต (ยกขึ้น, ให้ปรากฏ) + ทาห (ความเร่าร้อน) + สนฺตึ (พระนิพพานที่ระงับ) ลง มฺ อักษรเป็นอาคมใน มา และลงนิคคหิตเป็นอาคมใน ตึ

ในบาทที่ ๓ คำว่า มาโรปิ ตทาห สนฺตึ ประกอบรูปศัพท์จาก มาโรปิ (แม้มาร) + ตทา (ในครั้งนั้น) + อาห (กล่าว) + สนฺตึ (ศานติ-คุณ)

ในบาทที่ ๔ คำว่า มาโรปิ ตทา หสนฺตึ ประกอบรูปศัพท์จาก มา อาโรปิ (มิได้สนใจ) + ตทา (ในครั้งนั้น) + หสนฺตึ (ธิดามารผู้ยั่วยวนอยู่)

คาถา ๑๑๕

ในบาทที่ ๑ มีความหมายตามศัพท์ว่า ส (พระมหาบุรุษพระองค์นั้น) + กามทาตา (บริจาคสิ่งที่บุคคลปรารถนา = กามสฺส ทาตา กามทาตา) + วินยา (ด้วยนัยนานัปการมีนันทิยาวัฏฏนัยเป็นต้น) + อนนฺตคู (ทรงรู้ว่านิพพานมีอยู่ = อนนฺต <สภาวะไม่มีที่สุด, นิพพาน> + คู <รู้ = คมุ + รู> ลง มฺ อักษรเป็นอาคม)

ในบาทที่ ๒ มีความหมายว่า สกามทาตา (ผู้บริจาคสิ่งที่บุคคลปรารถนา = สกาม <สห กาเมน โย วตฺตเต โส สกาโม>) + วินยา (ตามนัยอันพิเศษมีนันทิยาวัฏฏนัยเป็นต้น) + มนนฺตคู (บรรลุความสำเร็จแห่งใจ = มน <ใจ> + อนฺต <ที่สุด, ความสำเร็จ> + คู <คมุ +

รู>)

ในบาทที่ ๓ มีความหมายว่า สกามทาตา (ทำลายกิเลสพร้อมทั้งกามตัณหา = สกาม <สห กาเมหิ โย วตฺตเต โส สกาโม> + อทาตา <อท ธาตุ = ทำลาย + ตุ ปัจจัย>) + วินยา (ด้วยนัยนานัปการมีนันทิยาวัฏฏนัยเป็นต้น) + อนนฺตคู (บรรลุสัพพัญญุตญาณอันไม่มีที่สุด = อนนฺต <ไม่มีที่สุด> + คู <คมุ + รู> ลง มฺ อักษรเป็นอาคม)

ในบาทที่ ๔ มีความหมายว่า ส (พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น) + กามทาตา (ประทานสิ่งที่บุคคลปรารถนา = กามสฺส ทาตา กามทาตา) + วินยา (ด้วยนัยนานัปการ = วิ <นานัปการ, ต่างๆ> + นยา <นัย>) + อนนฺตคู (ทรงบรรลุสัพพัญญุตญาณอันไม่มีที่สุด = อนนฺต <ไม่มีที่สุด> + คู <คมุ + รู> ลง มฺ อักษรเป็นอาคม)

คาถา ๑๑๖

คำว่า รเวรเวโรรภิมารเวรเว ตัดบทเป็น รเว (ในผรุสวาท) + อเวโร (ผู้ปราศจากเวร) + อภิมารเวรเว (ยุทธนาการที่เกิดขึ้นด้วยผรุสวาทของพญามาร) คำว่า อภิมารเวรว มีรูปวิเคราะห์ว่า

- วิรุทฺธํ รวํ วิรวํ (ปาทิบุรพบทกรรมธารยสมาส)
  เสียงที่เป็นปฏิปักษ์, เสียงด่า, ผรุสวาท
- วิรเวน นิพฺพตฺตํ เวรวํ (ลง ณ ปัจจัยในอรรถว่า นิพฺพตฺต)
- อภิมารสฺส เวรวํ อภิมารเวรวํ (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)

คำว่า รเวรเวเรริว ตัดบทเป็น รวิ (ดวงสุรีย์) + อีรํ (ความหวาดหวั่น) + เวเร (ในราหูผู้เป็นคู่เวร) + อิว (ลง รฺ อักษรเป็นอาคม) มีรูปวิเคราะห์ว่า รวิโน อีรํ รเวรํ เมื่อควรกล่าวว่า รเวรํ เวเรริว ให้ลบนิคคหิตเพื่อให้คำคล้องจองกัน

คำว่า เภรเว รเว (ชนผู้หวาดกลัว) ประกอบรูปศัพท์มาจาก เภรว (หวาดกลัว) + รเว (ชน)

คำว่า รเว รเว (เสียง[ธรรม]แต่ละเสียง) เป็นวิจฉา คือ คำซ้ำที่มีความหมายเท่ากับแต่ละอย่างๆ เช่น มหาชโน อตฺตโน อตฺตโน เคหํ คจฺฉติ (มหาชนไปสู่เรือนของตนๆ) มี ๓ อย่าง คือ

๑. ทัพพวิจฉา เช่น คาเม คาเม ปานียํ (น้ำดื่มในแต่ละหมู่บ้าน)

๒. คุณวิจฉา เช่น คาโม คาโม รมณีโย (หมู่บ้านแต่ละแห่งน่ารื่นรมย์)

๓. กิริยาวิจฉา เช่น รุกฺขํ รุกฺขํ สิญฺจติ (ย่อมรดน้ำต้นไม้แต่ละต้น)

คำว่า วิจฺฉา สำเร็จรูปมาจาก วิ บทหน้า + อิสุ ธาตุ (อิจฺฉายํ = ปรารถนา) + ฉ ปัจจัย + อา อิตถีปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า พฺยาปิตุํ อิจฺฉา วิจฺฉา (วิจฉา คือ ความปรารถนาเพื่อแผ่ไป) สัททนีติปกรณ์ (ปทมาลา) อธิบายลักษณะของวิจฉาว่า

นานาธิกรณานํ ตุ วตฺตุ'เมกกฺขณมฺหิ ยา
อิจฺฉโต พฺยาปิตุํ อิจฺฉา สา วิจฺฉาติ ปกิตฺติตา.[๓๓]

"ความปรารถนาเพื่อแผ่ไปของผู้ต้องการจะกล่าวถึงสถานที่ต่างๆ ในขณะเดียว ท่านเรียกว่า วิจฉา"

แม้คัมภีร์พาลาวตารก็อธิบายว่า

ภินฺนานิ ยานิ วตฺถูนิ กฺริยาย ตุ คุเณน วา
ทพฺเพน วาปิ พฺยาปิตุํ อิจฺฉา วิจฺฉาติ วุจฺจเต.[๓๔]

"วัตถุเหล่าใดต่างกันโดยกิริยา คุณลักษณะ หรือทัพพะ ความปรารถนาเพื่อแผ่ไปสู่วัตถุเหล่านั้น ท่านเรียกว่า วิจฉา"

คำว่า สูทิตคารเว ประกอบรูปศัพท์มาจาก สุ (ดี) + อุทิต (ประจักษ์) + คารเว (เพราะความเคารพ) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- สุฏฺฐุ อุทิโต สูทิโต (ปาทิบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- สูทิโต จ โส คารโว จาติ สูทิตคารโว (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)

คำว่า รเว (มีเสียง[สาธุ]) ประกอบรูปศัพท์มาจาก รว ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอัสสัตถิตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ว่า รโว เอเตสํ อตฺถีติ รวา

คำว่า รเวรเวเทสิ (ทรงประกาศเสียง[ธรรม]) ตัดบทเป็น รเว + อเวเทสิ ลง รฺ อักษรเป็นอาคม

คำว่า ชิโนรเวรเว ประกอบรูปศัพท์มาจาก ชิโน (พระชินเจ้า) + โอร (เว้น) + เวรเว (บาปที่เกิดจากผรุสวาท) คำว่า โอรเวรว โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า

- วิรุทฺธํ รวํ วิรวํ (เสียงที่เป็นปฏิปักษ์)
- วิรเวน นิพฺพตฺตํ เวรวํ, ปาปํ
  (ลง ณ ปัจจัยในอรรถว่า นิพฺพตฺต)
- เวรเวน โอรํ โอรเวรวํ (อัพยยีภาวสมาส)

คาถา ๑๑๗

คำว่า โลกายาต มีศัพท์เดิมมาจาก โลกายาโต แปลงสระ โอ ใน โต เป็น อ คำนี้ตัดบทเป็น โลก + อายาโต (เสด็จมา) มีรูปวิเคราะห์ว่า โลเก อายาโต โลกายาโต

คำว่า ยาต ในบาทที่ ๔ มาจาก ยาโต (เสด็จไป) เช่นเดียวกัน แต่คำนี้ไม่ใช่สมาสกับ โลกา จึงควรมีรูปแยกกันว่า โลกา ยาต

คำว่า วิเสสํ น น สํเสวิ (สํ บทหน้า + สิวุ ธาตุ = เสพ + อี วิภัตติ) ในบาทที่ ๒ และที่ ๓ แปลตามศัพท์ว่า ไม่เสพประโยชน์หามิได้ คือ นำประโยชน์อย่างยิ่ง การให้คำปฏิเสธที่ซ้อนกันเช่นนี้เป็นผลให้มีความหมายปกติและเพิ่มความหมายที่ยิ่งยวด ดังที่คัมภีร์ชินาลังการฎีกาอธิบายว่า

วิเสสํ สํเสวีติ อวตฺวา ปฏิเสธปฺปฏิเสธเกน นการทฺวเยน โก อตฺโถ, อติสยตฺโถ.

“ถามว่า : ประโยชน์อะไรด้วยการประกอบใช้ น ศัพท์ ๒ คำ ที่ทำการปฏิเสธซ้อนปฏิเสธโดยไม่กล่าวว่า วิเสสํ สํเสวิ (เสพประโยชน์พิเศษ)

ตอบว่า : มีประโยชน์เพื่อแสดงความยิ่งยวด”

คำอธิบายข้างต้นสอดคล้องกับข้อความในคัมภีร์ไวยากรณ์และคัมภีร์ฎีกาของสีลักขันธวรรคว่า

ทฺวิปฺปฏิเสโธ ปกตฺยตฺโถ.[๓๕]

“การปฏิเสธสองครั้งมีประโยชน์เพื่อความเป็นปกติ”

ข้อความนี้สอดคล้องกับคำอธิบายในฎีกาของสีลักขันธวรรคว่า

ทฺวิปฺปฏิเสโธ สห อติสเยน ปกตฺยตฺถทีปโก.[๓๖]

“การปฏิเสธสองครั้ง มีประโยชน์เพื่อแสดงอรรถปกติกับด้วยการยิ่งเกิน”

คาถา ๑๑๘

คำว่า ราชราชยโสเปตวิเสสํ มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ราชูนํ อธิราชา ราชราชา
  (ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส ลบ อธิ ศัพท์)
- ราชราชภาเวน ลทฺโธ ยโส ราชราชยโส
  (มัชเฌโลปีตติยาตัปปุริสสมาส)
- ราชราชยเสน อุเปโต ราชราชยโสเปโต (ตติยาตัปปุริสสมาส)
- ราชราชยโสเปโต จ โส วิเสโส จาติ ราชราชยโสเปตวิเสโส (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)

คำว่า ยาม มีศัพท์เดิมมาจาก ยามิ แปลงสระ อิ ใน มิ เป็น อ เพื่อให้เป็นปฏิโลมยมกคือคำซ้ำแบบปฏิโลมในคำว่า มยา, ยาม

คำว่า จิรสํเสวิตเปโสยชราชรา ประกอบรูปศัพท์มาจาก จิร (ช้านาน) + สํเสวิ (เสพ, บำเพ็ญ) + ตป (ผู้มีตบะ) + เอโส (นั้น) + ยํ (ใด = กิริยาปรามาส) + อชรํ (ไม่เก่า, ใหม่, ชาติต่อไป) + อาชรา (จวบจนบรรลุนิพพาน)

คำว่า จิรสํเสวิตป มีรูปวิเคราะห์ว่า

- จิรํ สํเสวนมสฺสาติ จิรสํเสวี (ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส)
- จิรสํเสวี จ โส ตโป จาติ จิรสํเสวิตโป
  (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- จิรสํเสวิตโป อสฺส อตฺถีติ จิรสํเสวิตโป (อัสสัตถิตัทธิต)

คาถา ๑๑๙

คำว่า อากงฺขากฺข ตัดบทเป็น อากงฺขา (พระประสงค์) + อกฺข (อินทรีย์) โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า อากงฺขาย ปฏิพทฺธํ อกฺขํ ยสฺสาติ อากงฺขากฺขํ (ผู้มีอินทรีย์เนื่องด้วยพระประสงค์) ลบ ปฏิพทฺธ ศัพท์กลางสมาส คำว่า อกฺข (อินทรีย์) ในที่นี้หมายถึงอนาวรณญาณ คือพระญาณที่ไม่มีสิ่งใดขัดขวางของพระองค์

คำว่า อกงฺขางฺค (ผู้มีพระวรกายไม่ควรเคลือบแคลง) ตัดบท

เป็น อกงฺข + องฺค มีรูปวิเคราะห์ว่า

- นตฺถิ กงฺขา เอตสฺสาติ อกงฺโข
  (นนิบาตบุรพบทพหุพพีหิสมาส)
- องฺคํ อสฺส อตฺถีติ องฺโค
  (องฺค ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอัสสัตถิตัทธิต)
- อกงฺโข จ โส องฺโค จาติ อกงฺขางฺโค
  (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)

คำว่า กงฺขาคงฺโคฆคาหก (ผู้ทรงขจัดกระแสสินธุ์คือความกังขา) ประกอบรูปศัพท์มาจาก กงฺขา (ความกังขา) + คงฺคา (แม่น้ำ) + โอฆ (กระแส) + คาหก (กำจัด) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- คงฺคาย โอโฆ คงฺโคโฆ (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)
- กงฺขาสงฺขาโต คงฺโคโฆ กงฺขาคงฺโคโฆ
  (สัมภาวนาบุรพบทกรรมธารยสมาส)

คำว่า กงฺขาคาหกกงฺขาฆ (ผู้ทรงขจัดความกังขาของผู้ยึดมั่นความกังขา) ประกอบรูปศัพท์มาจาก กงฺขาคาหก (ผู้ยึดมั่นความกังขา) + กงฺขาฆ (ผู้ทรงขจัดความกังขา) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- คณฺหนฺตีติ คาหกา (คห ธาตุ + ณฺวุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)
- กงฺขาย คาหกา กงฺขาคาหกา (กัมมัฏฐฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)
- กงฺขาคาหกานํ กงฺขา กงฺขาคาหกกงฺขา (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)

- กงฺขาคาหกกงฺขํ หนตีติ กงฺขาคาหกกงฺขาโฆ (กงฺขาคาหก-กงฺขา บทหน้า + หน ธาตุ = ขจัด + ร ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) แปลง หน เป็น ฆ ดังคำว่า ปฏิโฆ (ความกระทบกระทั่ง, ความโกรธ), สงฺโฆ (สงฆ์)

คำว่า หา หา เป็นบทนิบาตแสดงความเหนื่อยอ่อน ดังที่กล่าวไว้ในคาถา ๙๕ คัมภีร์ชินาลังการฎีกาอธิบายคำนี้ว่า กถํ นุ นาม (อย่างไรเล่า)

คำว่า กหํ กหํ (ในที่ไหนๆ) หมายความว่า ในเญยยธรรม คือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์พึงรู้แจ้ง มี ๕ ประการ

๑. สังขาร คือ นามธรรม ๕๓ อันได้แก่จิต เจตสิก ๕๒ และนิปผันนรูป ๑๘

๒. วิการ คือ วิการรูป ๕ อันได้แก่วิญญัตติรูป ๒ ลหุตา มุทุตา และกัมมัญญตา

๓. ลักขณะ คือ ลักขณรูป ๔ อันได้แก่อุปจยะ สันตติ ชรตา และอนิจจตา

๔. นิพพาน คือ สภาพดับกิเลสและกองทุกข์

๕. บัญญัติ คือ สมมุติที่ชาวโลกหมายรู้กัน เช่น ภูเขา ต้นไม้ แผ่นดิน เป็นต้น

อีกนัยหนึ่ง บาทที่ ๔ ว่า หา หา กงฺขา กหํ กหํ อาจแปลได้อีกว่า ความกังขาในพระองค์จะเป็นไปอย่างไรในที่ไหนๆ เล่า ตามนัยนี้เพิ่ม

กิริยาคุมพากย์ว่า ปวตฺตติ (เป็นไป) ส่วนนัยแรกเพิ่มกิริยาคุมพากย์ว่า โหติ (มี)

คาถา ๑๒๐

คำว่า อปคพฺโภ (ผู้ทรงปราศจากการเกิดในครรภ์) ประกอบรูปศัพท์มาจาก อป (ปราศจาก) + คพฺภ (การเกิดในครรภ์, การนอนในครรภ์) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- คพฺเภ เสยฺยา คพฺโภ (อุตตรโลปสัตตมีตัปปุริสสมาส)
- คพฺภโต อปคโต อปคพฺโภ (อมาทิปรตัปปุริสสมาส)

คำว่า อปคพฺโภ (ผู้ไม่หยาบกระด้าง, ผู้มีความสำรวมกายวาจาใจ) ประกอบรูปศัพท์มาจาก น ศัพท์ + ปคพฺภ ศัพท์ มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปคพฺภตีติ ปคพฺโภ (ป บทหน้า + คพฺภ ธาตุ = หยาบ, กระด้าง + ณ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)
- น ปคพฺโภ อปคพฺโภ (นนิบาตบุรพบทกรรมธารยสมาส)

คำว่า อโมโห (ไม่มีโมหะ) ประกอบรูปศัพท์มาจาก น ศัพท์ + โมห ศัพท์ มีรูปวิเคราะห์ว่า

- นตฺถิ โมโห ยสฺสาติ อโมโห (ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส)

คำว่า มาปโมหโก (ไม่ทำให้หลงผิด) ประกอบรูปศัพท์มาจาก มา ศัพท์ + ปโมหโก ศัพท์

คำว่า มาห (มิได้ตรัส) ตัดบทเป็น มา + อาห

คำว่า มุหกฺขํ (ถ้อยคำที่ควรแก่ความหลงผิด, ถ้อยคำที่ทำให้หลงผิด) มีศัพท์เดิมมาจาก โมหกฺขม มีรูปวิเคราะห์ว่า โมหสฺส ขมํ โมหกฺขมํ (จตุตถีตัปปุริสสมาส) แปลง โอ ใน โม เป็น อุ ดังคำว่า

- มนุญฺญํ (น่าชอบใจ) = มโน + อญฺญํ แปลง โอ เป็น อุ แล้วลบสระ อ หลัง
- น เตนตฺถํ อพนฺธิ สุ (เขาได้รับประโยชน์ด้วยคำนั้น) สุ = โส
- อปิ นุ หนุกา สนฺตา (คางของพวกเราเมื่อยแล้ว) นุ = โน

คาถา ๑๒๑

คำว่า ปาปาปาปภวํ (ภพดีและไม่ดี) ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปาป (ไม่ดี) + อปาป (ดี) + ภว (ภพ, กรรมภพและอุปปัตติภพ) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปาโป จ โส อปาโป จาติ ปาปาปาโป
  (วิเสสโนภยปทกรรมธารยสมาส)
- ปาปาปาโป จ โส ภโว จาติ ปาปาปาปภโว
  (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)

คำว่า ปาปาปาปภวุคฺคโต (เสด็จออกไปจากภพที่ดีและไม่ดี) ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปาป + อปาป + ภว + อุคฺคโต (เสด็จออกไป) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อุคฺคจฺฉตีติ อุคฺคโต
  (อุ บทหน้า + คมุ ธาตุ = ไป + ต ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)
- ปาปาปาปภวา อุคฺคโต ปาปาปาปภวุคฺคโต
  (ปัญจมีตัปปุริสสมาส)

คำว่า ปาปาปาปภวานงฺคา (เพราะตัณหาที่ก่อให้เกิดภพที่ดีและไม่ดี) ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปาป + อปาป + ภว + อนงฺคา (ตัณหาที่เหมือนกามเทพ) มีรูปวิเคราะห์ว่า ปาปาปาปภวํ นิพฺพตฺตนโก อนงฺโค ปาปาปาปภวานงฺโค (มัชเฌโลปีทุติยาตัปปุริสสมาส)

ในคำว่า ปาปาปาปภวํ คโต (ทรงบรรลุภาวะที่ดีงามจากภาวะที่ไม่ดี) คำว่า อปาปภว มีรูปวิเคราะห์ว่า อปาโป จ โส ภโว จาติ อปาปภโว (ภาวะที่ดีงาม) คำว่า ภว ในที่นี้มีความหมายเหมือน ภาว ศัพท์และภาวะที่ดีงามในเรื่องนี้ก็คือการปรินิพพานโดยไม่ยึดมั่นนั่นเอง

คาถา ๑๒๓

คำว่า โนนานิโน ตัดบทเป็น โน (ของเราทั้งหลาย) + อนานิโน (ของพระผู้นำชาวโลก) คำว่า อนานิ โดยประกอบรูปศัพท์มาจาก อน (ชาวโลก) + นี ธาตุ (นำไป) + อิ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อนนฺติ อสฺสาสปสฺสาสมตฺตํ กโรนฺตีติ อนา (อน ธาตุ ปาณเน = เป็นอยู่, หายใจเข้าออก + อ ปัจจัย + อา อิตถีปัจจัย)

- อนา นิพฺพานํ นยตีติ อนานิ (พระผู้นำชาวโลกไปสู่นิพพาน) คำว่า อนานิโน ลง ส วิภัตติแล้วแปลงเป็น โน ดังคำว่า มุนิโน

คำว่า นูนานิ ตัดบทเป็น น + อูนานิ (มิได้บกพร่อง)

คำว่า นาเนนานิ ตัดบทเป็น น + อเนนานิ (น + เอนานิ) คำว่า อเนน มีรูปวิเคราะห์ว่า นตฺถิ เอเตสํ เอนานีติ อเนนานิ (สิ่งที่ไม่มีโทษ, กุศลบารมี) น ศัพท์ใน น + อเนนานิ แปลร่วมกับ น ศัพท์ของ น นูนานิ เป็น น น (มิใช่หามิได้) จึงมีความหมายปกติว่า เอกนฺเตน (โดยแท้)

คำว่า นนานิโน ตัดบทเป็น น (มิใช่ผู้นำของเราทั้งหลาย) + อนานิโน (พระอิศวรผู้นำชาวโลก) คำว่า อนานิ ประกอบรูปศัพท์มาจาก อน (ชาวโลก) + นี ธาตุ (นำไป) + อิ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อนนฺตีติ อนา (อน ธาตุ ปาณเน = เป็นอยู่, หายใจเข้าออก + อ ปัจจัย + อา อิตถีปัจจัย)

- อนา นยติ ชีวยตีติ อนานิ (พระอิศวรผู้นำชาวโลก)

คำว่า นุนฺนาเนนานิ ตัดบทเป็น นุนฺนานิ (ขจัด, เปลื้อง) + เอนานิ (โทษ, บาป) คำว่า นุนฺน มีรูปวิเคราะห์ว่า นุทิตานีติ นุนฺนานิ (นุท ธาตุ เขเป = ทิ้ง + ต ปัจจัยในกรรมสาธนะ)

คำว่า นูนนุน ตัดบทเป็น นูนํ (แน่แท้) + น (หามีไม่)

คำว่า นานนนุนานเนน โน (พระพักตร์ของพระอิศวรมิได้เสมอกับพระพักตร์ของพระผู้นำชาวโลกของเราทั้งหลาย) ตัดบทเป็น

น + อานนํ + น + อานเนน โน ประโยคนี้ให้เพิ่มคำว่า สมํ (เสมอ) เข้ามาแปลร่วมกับประธานคือ อานนํ (พระพักตร์)

คัมภีร์ชินาลังการฎีกาอธิบายว่า พระพักตร์ของพระอิศวร หมายถึง พระพักตร์ปกติ พระพักตร์คือศีล หรือเทศนาที่เปล่งออกจากโอษฐ์

คาถา ๑๒๔

คำว่า สุราสุเร ตัดบทเป็น สุร (เทพ) + อสุเร (อสูร)

คำว่า สารี (ผู้ให้แล่นไป) สำเร็จรูปมาจาก สร ธาตุ + เณ การิต ปัจจัย + ณี ปัจจัย

คำว่า รสสารสริสฺสโร (ทรงเป็นเจ้าของสระคือรส[โลกุตตรธรรม]อันดีเลิศในรสทั้งหลาย) ประกอบรูปศัพท์มาจาก รส (รส) + สาร (อันดีเลิศ) + สร (สระ) + อิสฺสร (เจ้าของ) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- รเสสุ สาโร รสสาโร (สัตตมีตัปปุริสสมาส)
- รสสารสงฺขาโต สโร รสสารสโร
  (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- รสสารสรสฺส อิสฺสโร รสสารสริสฺสโร (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)

คำว่า รสสารรเส (รสอันดีเลิศในรสทั้งหลาย) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- สาโร จ โส รโส จาติ สารรโส
  (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)

- รเสสุ สาโร รสสารรโส (สัตตมีตัปปุริสสมาส)

คำว่า สารี (ให้ไหลไป) สำเร็จรูปมาจาก สร ธาตุ = ไป + เณ การิตปัจจัย + อี วิภัตติ

คำว่า สุราสุรสรสฺสิเร (บนสระคือเทพและอสูร) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- สุรา จ อสุรา จ สุราสุรา (อสมาหารทวันทสมาส)
- สุราสุราสงฺขาโต สโร สุราสุรสโร (สัมภาวนาบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- สุราสุรสรสฺส สิโร สุราสุรสรสิโร (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)

คำว่า สิร แปลตามศัพท์ว่า ศีรษะ ในที่นี้เป็นคำอุปมาที่เปรียบเหมือนเบื้องบน

คาถา ๑๒๕

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จไปแสดงธรรมในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระอินทร์ทรงโทมนัสว่าพระที่นั่งบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์มีขนาดใหญ่ พระพุทธองค์มีพระวรกายเล็กกว่ามาก ทำให้ไม่สง่างาม พระพุทธองค์ทรงทราบความดำริของพระองค์แล้วทรงเนรมิตร่างให้ใหญ่เทียบเท่าอาสน์ที่ประทับนั่ง ท่านผู้แต่งจึงประพันธ์คาถานี้เพื่อแสดงข้อความดังกล่าว

คำว่า เทวเทเว มีรูปวิเคราะห์ว่า เทโว จ โส เทโว จาติ เทวเทโว โดยทั่วไปบทสมาสที่เป็นกรรมธารยสมาส (วิเสสนสมาส) ซึ่งนำคำ

ไวพจน์มาเชื่อมสมาสกัน มักมีความหมายที่ยิ่งไปกว่าความหมายเดิม ซึ่งในที่นี้ก็คือ “เทพผู้ยิ่งใหญ่, อดิเทพ” ดังคำว่า ปท กับ ฐาน ที่เป็นคำไวพจน์กันแปลว่า “เหตุ” แต่เมื่อมาเชื่อมสมาสกันเป็นรูปว่า ปทฏฺฐาน ก็มีอรรถว่า “เหตุยิ่ง, มูลเหตุ, เหตุใกล้” มีอุทาหรณ์อื่นๆ ว่า

- ทุกฺขทุกฺข (ทุกข์ยิ่ง)
- รูปรูป (รูปที่เปลี่ยนแปลงยิ่ง, รูปที่เปลี่ยนแปลงชัดเจน)
- ราชราช (พระราชาผู้ยิ่งใหญ่, พระจักรพรรดิราช)
- มโนวิญฺญาณ (จิตที่รู้พิเศษยิ่ง)

คำว่า เวททีเนน แปลว่า เพราะความพร่องแห่งปัญญา

คำว่า เวเทน แปลว่า ด้วยปัญญา[ของตน] ลง นา วิภัตติในอรรถกรณะ

คำว่า เวทิ แปลว่า ทรงทราบ มาจาก วิท ธาตุ (ญาเณ = รู้) + อี อัชชตนีวิภัตติ

คำว่า เวเทน แปลว่า เพราะปัญญา ลง นา วิภัตติในอรรถเหตุ

คำว่า เวทิโน แปลว่า ผู้ทรงปัญญา ประกอบรูปศัพท์มาจาก เวท (ปัญญา) + อี ปัจจัยในอัสสัตถิตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ว่า

- เวโท อสฺส อตฺถีติ เวที (ผู้มีปัญญา, ผู้ทรงปัญญา)

คาถา ๑๒๖

คำว่า ทสฺสนาสนํ ตัดบทเป็น ทสฺสน + อสนํ คำว่า อสน แปลว่า อาหาร, โภชนาหาร มีคำไวพจน์ ๙ ศัพท์ ดังคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา กล่าวว่า

โอทโน วา กุรํ ภตฺตํ ภิกฺขา จานฺน'มถาสนํ
อาหาโร โภชนํ ฆาโส ตรลํ ยาคุ นาริยํ.[๓๗]

อาหาร ๙ ศัพท์ = โอทน เป็นนปุงสกลิงค์บ้าง, กุร, ภตฺต, ภิกฺขา, อนฺน, อสน, อาหาร, โภชน, ฆาส

ข้าวต้ม, ข้าวยาคู ๒ ศัพท์= ตรล, ยาคุ เป็นไปในอิตถีลิงค์

คาถา ๑๒๗

คำว่า ทสนาวาคโต ตัดบทเป็น ทสนาว (ฟันและริมฝีปาก) + อาคโต (มาแล้ว) คำว่า ทสนาว เป็นเอกเสสที่มาจากศัพท์ ๒ คำ คือ ทสน (ฟัน) + ทสนอว (ริมฝีปาก) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ทสนญฺจ ทสนอวญฺจ ทสนาวานิ (ทวันทสมาส)
- ทสนาเวหิ อาคโต ทสนาวาคโต (ปัญจมีตัปปุริสสมาส)

พระนามอันมาจากฟันและริมฝีปาก ก็คือคำว่า พุทฺธ โดย พุ เกิดที่โอฏฺฐฐาน ส่วน ทฺธ เกิดที่ทันตฐาน ดังนั้น คำว่า ทสนาวาคโต

สญฺโญ (ผู้ทรงพระนามอันมาจากฟันและริมฝีปาก) จึงเป็นปเหฬี คือ คำปริศนา ประเภทนามันตริตา (ซ่อนชื่อ) มีอุทาหรณ์ในวรรณกรรมบาลีว่า

ทุมวฺหยาย อุปฺปนฺโน ชาโต ปณฺฑรเกตุนา
เกตุหา เกตุนาเยว มหาเกตุํ ปธํสติ.[๓๘]

"ภิกษุผู้เกิดในนครที่มีชื่อของต้นไม้ บังเกิดแล้วด้วยธงขาว เป็นผู้กำจัดธง ทำลายธงใหญ่ด้วยธงได้" [อรรถที่ไม่ปรารถนา]

ภิกษุผู้เกิดในนครโกสัมพี บังเกิดเป็นภิกษุแล้วด้วยพระมุนีผู้มีปัญญาบริสุทธิ์ เป็นผู้กำจัดมานะ ทำลายกิเลสอันใหญ่หลวงด้วยปัญญาได้ [อรรถที่ปรารถนา]"

คำว่า ทุมวฺหยาย (ในนครมีชื่อของต้นไม้) ในคาถานี้ อำพรางชื่อว่า โกสมฺพี จึงเป็นนามันตริตาปเหฬี

คำว่า สตฺตโม ปุณฺณสงฺกปฺโป ฉบับพม่าและฉบับมหาจุฬาฯ มีรูปว่า อฏฺฐมา ปุณฺณสงฺกปฺโป ในฉบับนิสสัยมีรูปสนธิว่า อฏฺฐมา-ปุณฺณสงฺกปฺโป โดยตัดบทเป็น อฏฺฐโม + อาปุณฺณสงฺกปฺโป ในคัมภีร์ชินาลังการฎีกาอธิบายว่า อฏฺฐโม อริยปุคฺคโล (ทรงเป็นพระอริยบุคคลที่ ๘) และกล่าวว่า ปุณฺณสงฺกปฺโป ปริปุณฺณชฺฌาสโย (มีความดำริเต็มเปี่ยมแล้ว คือ มีอัธยาศัยเต็มเปี่ยมแล้ว) โดยมิได้แสดงรูปว่า อาปุณฺณ-สงฺกปฺโป

อย่างไรก็ตาม รูปว่า อฏฺฐโม ไม่เหมาะสมกับฐานะนี้ เพราะพระพุทธเจ้ามิใช่เป็นเพียงพระโสดาบัน ผู้แปลจึงคิดว่าต้นฉบับอาจมีรูปว่า สตฺตโม ปุณฺณสงฺกปฺโป แปลว่า ทรงเป็นผู้ประเสริฐมีความดำริเต็มเปี่ยมแล้ว เพราะ สตฺตม ศัพท์ในบางแห่งแปลว่า "ผู้ประเสริฐ" คัมภีร์ชินาลังการฎีกาจึงอธิบายว่า สตฺตโม อริยปุคฺคโล (ทรงเป็นผู้ประเสริฐ คือ เป็นบุคคลผู้ประเสริฐ) โดยคำว่า อริยปุคฺคโล ไข สตฺตโม ศัพท์ว่ามีความหมายคือ "ผู้ประเสริฐ" แต่ท่านผู้ชำระเปลี่ยน สตฺตโม เป็น อฏฺฐโม เพราะคิดว่าในวรรณกรรมบาลีมักกล่าวถึงพระอริยบุคคลที่ ๘ คือ พระโสดาบัน มิได้กล่าวถึงพระอริยบุคคลที่ ๗ แต่ผู้แปลเห็นว่า อริยปุคฺคโล น่าจะเป็นคำอธิบาย สตฺตโม ไม่ใช่บทวิเสสยะ

ความหมายของ สตฺตม ศัพท์ พบในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาว่า

> สตฺตนฺนํ ปูรเณ เสฏฺเฐ- ติสนฺเต สตฺตโม ติสุ.[๓๙]
>
> "สตฺตม ศัพท์เป็นไปในสามลิงค์ ย่อมเป็นไปความหมายว่า จำนวนเต็มของ ๗ (ที่ ๗), ผู้ประเสริฐ และผู้สงบยิ่ง"

คำว่า สตฺตม ประกอบรูปศัพท์มาจาก สตฺถ ศัพท์ + ตม ปัจจัยในวิเสสตัทธิต แปลง สตฺถ เป็น ส ในเพราะ ตม ปัจจัยด้วยสูตรในสัททนีติปกรณ์ (สุตตมาลา สูตร ๕๑๑) ว่า สตฺถสฺส โส ตเม (แปลง สตฺถ ศัพท์เป็น ส ในเพราะ ตม ปัจจัย) มีรูปวิเคราะห์ว่า วิเสเสน สตฺโถติ สตฺตโม (ผู้ควรสรรเสริญโดยพิเศษ) ในพระบาลีพบอุทาหรณ์ว่า อิสิสตฺตม (พระอริยะผู้ประเสริฐว่าพระอริยะทั้งหลาย)

คำว่า ปาตุวนญฺญมนญฺญิว (โปรดคุ้มครองข้าพระองค์ดุจพระองค์ทรงคุ้มครองพระองค์เอง) ตัดบทเป็น ปาตุ (โปรดคุ้มครอง) + อนญฺญํ (ผู้มิใช่บุคคลอื่น, พระองค์เอง) + อนญฺโญ (พระองค์) + อิว (ดุจ)

ข้อความว่า "โปรดคุ้มครองข้าพระองค์ดุจพระองค์ทรงคุ้มครองพระองค์เอง" หมายความว่า ขอพระพุทธองค์ผู้ขจัดราคะได้และเป็นผู้ตรัสรู้แล้วจงโปรดคุ้มครองข้าพระองค์ให้เป็นผู้ขจัดราคะได้และเป็นผู้ตรัสรู้ในกาลต่อไป กล่าวคือ โปรดคุ้มครองข้าพระองค์ให้ปราศจากอันตรายจวบจนบรรลุสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล

คำว่า อนญฺญ แปลตามศัพท์ว่า มิใช่ผู้อื่น คือ พระองค์เอง

คาถา ๑๒๘

คำว่า หตมารพล (การกำจัดกองทัพของมาร) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- มารสฺส พลํ มารพลํ (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)
- หนนํ หตํ (หน ธาตุ + ต ปัจจัยในภาวสาธนะ)
- มารพลสฺส หตํ หตมารพลํ (กัมมัฏฐฉัฏฐีตัปปุริสสมาส) มีการสลับบทหน้าและบทหลังจาก มารพลหต เป็น หตมารพล ดังอุทาหรณ์ว่า อาหิโต อคฺคิ เยนาติ อคฺยาหิโต (ผู้บูชาไฟแล้ว) ดังคัมภีร์พาลาวตารกล่าวว่า

อาหิโต อคฺคิ เยน โส อาหิตคฺคิ อคฺยาหิโต วาตฺยาโท ยเถจฺฉํ วิเสสนสฺส ปรตา.[๔๐]

"ไฟอันบุคคลใดบูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่า อาหิตัคคิ หรือชื่อว่า อัคยาหิตะ บ้าง ในอุทาหรณ์ว่า อคฺยาหิโต เป็นต้น ความเป็นบทหลังของวิเสสนะย่อมมีได้ตามความปรารถนา"

คาถา ๑๓๗

คำว่า นารายน (นารายณ - สันสกฤตและอรรธมาคธี, ณารายณ - ปรากฤต) เป็นนปุงสกลิงค์ ประกอบรูปศัพท์มาจาก นารา + อยน ปทานุกรมพระไตรปิฎกบาลี-พม่า (เล่ม ๑๑ หน้า ๖๐๒) กล่าวว่าคำนี้มีความหมาย ๓ ประการ คือ พระนารายณ์ เพชร และผู้มีรัศมีซ่านออก ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า นารา รสฺมิโย อยนฺติ อิโตติ นารายนํ (สิ่งที่มีรัศมีซ่านออก) ในที่นี้แปลว่า เพชร พบในคำที่คล้ายคลึงกันว่า นารายนสงฺขาตพล (กำลังคือเพชร), นารายนสงฺฆาตพล (กำลังดุจแท่งเพชร)

คาถา ๑๓๙

คำว่า กิมิหนฺติ ตัดบทเป็น กิมิ + อหํ + อิติ

คาถา ๑๔๐

อาวุธฝน ๙ อย่างที่พบในคัมภีร์ชินาลังการฎีกา คือ กองลม (วาตกฺขนฺธ) ฝนเมฆ (วลาหกวสฺส) ฝนหิน (ปาสาณวสฺส) ฝนอาวุธ (อาวุธวสฺส) ฝนถ่านเพลิง (องฺคารวสฺส) ฝนขี้เถ้าร้อน (กุกฺกุฬวสฺส) ฝนทราย (วาลุกวสฺส) ฝนโคลน (กลลวสฺส) และความมืดทึบ (ฆนนฺธการ)

คาถา ๑๕๗

ต้นฉบับบาลีของพม่า ไทย และฉบับนิสสัยมีรูปเหมือนกันว่า ปลฺลงฺกํ มม ภาวาย แต่คำว่า กึ เป็นประธานในประโยคนี้แล้ว จึงควรมีรูปเป็นบทสมาสว่า ปลฺลงฺกมมภาวาย (เพื่อความเป็นบัลลังก์ของเรา) ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปลฺลงฺก (บัลลังก์) + มม (ของเรา) + ภาวาย (เพื่อความเป็น) คำนี้มีรูปวิเคราะห์ว่า

- มม อิทํ มมํ (มม ศัพท์ + ณ ปัจจัยใน อิทํ ตัทธิต)
- มมสฺส ภาโว มมภาโว (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)
- ปลฺลงฺกสฺส มมภาโว ปลฺลงฺกมมภาโว (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)

คัมภีร์ฎีกาของทีฆนิกาย (เล่ม ๒ หน้า ๓๗๘) อธิบายว่า มม สนฺตกนฺติ กตฺวา มมนฺติ (ตรัสว่า มมํ โดยกระทำรูปวิเคราะห์ว่า มม สนฺตกํ = ของของเรา) ตามนัยนี้คำว่า มมํ เป็นบทตัทธิตที่มาจาก อมฺห ศัพท์ + ณ ปัจจัยใน สนฺตก ตัทธิต โดยลง ณ ปัจจัยด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๔ สูตร ๑๒๐) ว่า ทิสฺสนฺตญฺเญปิ

ปจฺจยา (แม้ปัจจัยอื่นย่อมปรากฏ) แล้วแปลง อมฺห เป็น มม ด้วยมหาสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๔๗) ว่า ตทมินาทีนิ (บทว่า ตทมินา เป็นต้นย่อมถูกให้สำเร็จได้) เมื่อลง สิ วิภัตติแล้วแปลงเป็น อํ จึงได้รูปว่า มมํ มีรูปวิเคราะห์ว่า มม อิทํ มมํ (สิ่งนี้ของเรา ได้รูปว่า มมํ)

คาถา ๑๕๘

คำว่า อชายถ มีศัพท์เดิมมาจาก อชายิตฺถ (ชน ธาตุ + อา วิภัตติ) แปลง อา เป็น ตฺถ และแปลง ตฺถ เป็น ถ ด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๕๑๗) ว่า กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆ-วิปรีตาเทสโลปาคมา จ (การทีฆะ, การทำวิปรีตะ, การอาเทศ, การลบ และการลงอาคมย่อมมีแก่ธาตุ, วิภัตติ, ปัจจัย และอื่นๆ ในบางแห่ง)

คาถา ๑๕๙

ปัจจุบันมักกล่าวกันว่าพระโพธิสัตว์นำเอาแม่พระธรณีมาเป็นสักขีพยาน เมื่อนางขึ้นมาจากพื้นดินแล้วบีบมวยผมทำให้เกิดน้ำท่วมจนพระยามารและกองทัพมารจมน้ำแพ้พ่ายไป ในข้อนี้เป็นที่น่าสงสัยว่าทำไมพวกพระยามารจึงไม่เหาะขึ้นไปสูงๆ หรือถ้าน้ำท่วมสูงขนาดพระยามารและบริวารยังเหาะไม่ถึง แล้วพระโพธิสัตว์ไม่ถูกน้ำท่วมหรือ เรื่องที่เกี่ยวกับแม่พระธรณีนี้ไม่พบคัมภีร์ทางฝ่ายเถรวาท คาดว่า

คงมาจากฝ่ายมหายานซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์อีกทอดหนึ่ง

ในฎีกาของทีฆนิกาย พบเรื่องของเทวดารักษาปฐพี แต่ไม่ปรากฏชื่อและเพศ ท่านกล่าวว่าปฐพีได้แยกออกจากกันและม้วนกลบพระยามารและไพร่พล ทำให้กองทัพมารตื่นตกใจด้วยกลัวว่าจะถูกธรณีสูบจึงเหาะหนีไปหมด ดังหลักฐานในคัมภีร์นั้นว่า

ตถา หิ วิสาขปุณฺณมายํ อภิสมฺโพธตฺถํ โพธิรุกฺขมูเล นิสินฺนสฺส โลกนาถสฺส อนฺตรายกรณตฺถํ อุปฏฺฐิตํ มารพลํ วิธมิตุํ

อเจตนายํ ปถวี อวิญฺญาย สุขํ ทุขํ
สาปิ ทานพลา มยฺหํ สตฺตกฺขตฺตุํ ปกมฺปถาติ

วจนสมนนฺตรํ มหาปถวึ ภิชฺชิตฺวา สปริสํ มารํ ปริวตฺเตสิ.[๔๑]

"โดยแท้จริงแล้ว มหาปฐพีแยกออกแล้วม้วนกลับพระยามารพร้อมทั้งบริษัทเพื่อกำราบกองทัพมารที่เข้ามาใกล้ เพื่อทำอันตรายแก่พระโลกนาถผู้ประทับนั่ง ณ ควงไม้โพธิ์ เพื่อการตรัสรู้ในวันเพ็ญเดือน ๖ ในลำดับถัดจากพระดำรัส[ของพระโพธิสัตว์]ว่า

'ปฐพีนี้ไม่มีเจตนา ไม่รู้สุขทุกข์ แม้ปฐพีนั้นได้หวั่นไหวแล้ว ๗ ครั้งด้วยทานานุภาพของเรา'"

คาถา ๑๖๐

คำว่า วิกิรียถ มีศัพท์เดิมมาจาก วิกิรียิตฺถ (วิ บทหน้า + กิร ธาตุ + ย ปัจจัย + อา วิภัตติ) แปลง อา เป็น ตฺถ และแปลง ตฺถ เป็น ถ เหมือน อชายถ

คาถา ๑๙๒

คำว่า มหาสหสฺสี บางแห่งแปลว่า "โลกธาตุทั้งพันที่ยิ่งใหญ่" แต่คำนี้ควรแปลตามศัพท์ว่า "จักรวาลที่คูณด้วยพันหลายครั้ง" ในบางทีใช้เป็น ติสหสฺสี แปลว่า "จักรวาลที่คูณด้วยพันหนึ่ง ๓ ครั้ง" หมายถึงแสนโกฏิจักรวาล กล่าวคือ ตั้งจำนวนพันแล้วคูณด้วยพันครั้งที่ ๑ เป็นหนึ่งล้าน ตั้งล้านแล้วคูณด้วยพันครั้งที่ ๒ เป็นร้อยโกฏิ ตั้งร้อยโกฏิแล้วคูณด้วยพันครั้งที่ ๓ เป็นแสนโกฏิ

คำว่า มหาสหสฺสี มีรูปวิเคราะห์ว่า

- มหนฺตานิ สหสฺสานิ มหาสหสฺสานิ
  (วิเสสโนภยปทกรรมธารยสมาส)
- มหาสหสฺเสหิ คุณิตา มหาสหสฺสี
  (มหาสหสฺส ศัพท์ + ณ ปัจจัยใน คณิต ตัทธิต)

รูปวิเคราะห์ข้างต้นกล่าวตามคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาว่า

มหนฺเตหิ สหสฺเสหิ คณิตาติ มหาสหสฺสี.[๔๒]

"คำว่า มหาสหัสสี คือ (จักรวาลที่คูณด้วยพันหลายครั้ง)"

ในอังคุตตรนิกาย จูฬนิกาสูตร[๔๓] พระพุทธองค์ทรงจำแนกจักรวาล ๓ ประเภท ดังนี้

๑. สหัสสี (จักรวาลที่คูณด้วยพันหนึ่ง) หรือจูฬนิกา (จักรวาลขนาดเล็ก) = พันจักรวาล เป็นเขตแดนที่อานุภาพของพระสาวกแผ่ไปถึง

๒. ทวิสหัสสี (จักรวาลที่คูณด้วยพันหนึ่งสองครั้ง โดยตั้งพันจักรวาลแล้วคูณด้วยพัน) หรือมัชฌิมิกา (จักรวาลขนาดกลาง) = ล้านจักรวาล เป็นเขตแดนที่อานุภาพของพระพุทธเจ้าแผ่ไปถึงเมื่อตอนประสูติที่เรียกว่า ชาติเขต มีแผ่นดินไหวเป็นต้น

คัมภีร์อรรถกถาของจูฬนิกาสูตร[๔๔] กล่าวว่า ชาติเขตคือล้านจักรวาล แต่ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาอื่น[๔๕] รวมไปถึงคัมภีร์ฎีกาของชินาลังการ (หน้า ๑๐๑) กล่าวว่าชาติเขตคือหมื่นจักรวาล

๓. ติสหัสสี (จักรวาลที่คูณด้วยพันหนึ่งสามครั้ง) หรือมหาสหัสสี (จักรวาลที่คูณด้วยพันหลายครั้ง) = แสนโกฏิจักรวาล (เท่ากับตั้งล้านจักรวาลแล้วคูณด้วยล้าน) เป็นเขตแดนแสนโกฏิจักรวาลหวั่นไหวตอนที่พระพุทธเจ้าแสดงธัมมจักกัปปวัตนสูตรเป็นต้น ซึ่งเรียกว่า อาณาเขต

คาถา ๒๐๑

การกระทำความเจริญแก่ตน คือ การสร้างบารมีอันเป็นเหตุให้บรรลุสัพพัญญุตญาณ

การกระทำความเจริญแก่ผู้อื่น คือ การแสดงธรรมโปรดเหล่าสัตว์ให้บรรลุมรรคผล

คาถา ๒๐๔

คำว่า คโตธิ ตัดบทเป็น คต + โอธิ มีรูปวิเคราะห์เป็นปัญจมีพหุพพีหิสมาสว่า คโต โอธิ เอตสฺมาติ คโตธิ (ผู้ปราศจากขอบเขต [โดยคุณและวิสัย])

คาถา ๒๐๕

คำว่า ภควา (พระผู้มีพระภาค) คือ พระผู้มีภคธรรมหรือบุญญาภินิหาร ๖ อย่าง พบในคัมภีร์อรรถกถา[๙๖] ดังนี้

๑. อิสสริยะ คือ ความเป็นใหญ่ในจิตโดยสามารถเข้าผลสมาบัติได้อย่างช่ำชอง หรือการเนรมิตร่างกายให้เล็กเป็นอณูหรือทำให้เหาะไปในอากาศได้ เป็นต้น

๒. ธัมมะ คือ โลกุตรธรรม ๙ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน

๓. ยสะ คือ เกียรติยศที่บรรลุด้วยคุณธรรมที่มีจริง

๔. สิริ คือ สิริมงคลทางพระวรกายที่มีความเพรียบพร้อมด้วยพระวรลักษณ์ ๓๒ และพระอนุพยัญชนะ (ลักษณะย่อย) ๘๐

๕. กามะ คือ ความสำเร็จสมปรารถนาในการทำประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น

๖. ปยัตตะ คือ ความอุตสาหะอันเป็นเหตุให้บรรลุความเป็นบรมครูของไตรโลก

โบราณาจารย์ชาวพม่าได้ประพันธ์คาถาที่เกี่ยวกับบุญญาภินิหาร ๖ ปรากฏในบทสวดมนต์วัดติปิฏกะ (หน้า ๙-๑๔) ว่า

ปรมญฺจ สเก จิตฺเต อตฺถิสฺสริยมตฺถกํ
โลกิยา อณิมาทีปิ อภิสฺสร นมตฺถุ เต.

"ความเป็นใหญ่อันยิ่งยวดที่ยอดเยี่ยมในจิตของตนมีอยู่แก่พระองค์ แม้การเนรมิตร่างกายให้เล็กเป็นอณูเป็นต้นที่ปรากฏในโลกก็มีอยู่แก่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระองค์"

สวาสนสํกิเลสปฺ- ปหายี ธีร อตฺถิ เต
นวโลกุตฺตโร ธมฺโม ธมฺมวนฺต นมตฺถุ เต.

"ข้าแต่พระองค์ผู้องอาจ โลกุตตรธรรม ๙ ที่ขจัดกิเลสพร้อมทั้งความเคยชินมีอยู่แก่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงธรรม ขอนอบน้อมพระองค์"

ยถาภุจฺจคโต ธีร ยโส ติโลกพฺยาปโก
อติสุทฺโธปิ เต อตฺถิ ยสวนฺต นมตฺถุ เต.

“ข้าแต่พระองค์ผู้องอาจ เกียรติยศที่แผ่ขจรขจายทั่วไตรโลกอันบริสุทธิ์ยิ่ง ซึ่งเกิดจากคุณธรรมที่มีจริงมีอยู่แก่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเกียรติยศ ขอนอบน้อมพระองค์”

ทสฺสนารมฺภชนานํ นยนาภิปฺปสาทิกา
สพฺพงฺคงฺคสิรี อตฺถิ สิรีมนฺต นมตฺถุ เต.

“สิริมงคลแห่งอวัยวะน้อยใหญ่อันน่าเลื่อมใสดึงดูดนัยน์เนตรของชนผู้เพียรชมดู มีอยู่แก่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงศรี ขอนอบน้อมพระองค์”

อตฺตตฺถํ ปรตฺถํ วาปิ ธีร เต ยํ ยมิจฺฉิตํ
อตฺถิ นิปฺผตฺติกาโมปิ กามวนฺต นมตฺถุ เต.

“ข้าแต่พระองค์ผู้องอาจ พระองค์ทรงปรารถนาประโยชน์เพื่อตนหรือผู้อื่นใดๆ ความปรารถนาในการให้สำเร็จประโยชน์มีอยู่แก่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงความปรารถนา ขอนอบน้อมพระองค์”

ปยตฺโต สพฺพโลกสฺส คารวาปตฺติเหตุโก
วายาโม โสปิ เต อตฺถิ ปยตฺตวา นมตฺถุ เต.

“แม้ความเพียรที่เรียกว่า ปยัตตะ อันเป็นเหตุให้ถึง

ความเป็นบรมครูของชาวโลกทั้งหมดก็มีอยู่แก่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงความเพียร ขอนอบน้อมพระองค์”

ทยํกร ภคฺยวนฺต ราหุคฺคโหว สูริโย
อติสมฺพาธปฺปตฺโตสฺมิ ทุกฺขา มํ ทานิ มุญฺจถ.

“ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระกรุณา ทรงเพียบพร้อมด้วยบุญญาภินิหาร ข้าพระองค์ถึงความลำบากยิ่งเปรียบดั่งทินกรถูกราหูจับไว้ ขอพระองค์โปรดปลดปล่อยข้าพระองค์จากทุกข์ในบัดนี้”

อนึ่ง ในหนังสือประมวลธรรมและพระพุทธคุณ (หน้า ๑๐๔-๙) ปรากฏคาถาเหล่านี้ว่า

สจิตฺติสฺสริยํ จสฺส อณิมาทิกมตฺถิ ตํ
อิสฺสริยคุโณเปตํ วนฺเท อปฺปฏิปุคฺคลํ.

“ความเป็นใหญ่ในจิตของตน ทั้งการเนรมิตร่างกายให้เล็กเป็นอณูเป็นต้นมีอยู่แก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ข้าพเจ้าขอนมัสการพระองค์ผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยคุณคือความเป็นใหญ่ ไม่มีผู้ใดเสมอเหมือน”

ลทฺโธ โลกุตฺตโร ธมฺโม โพธิมูเล ชิเนน โน
ตทฺธมฺมคุโณปปนฺนํ วนฺเท ตทฺธมฺมมามโก.

“พระชินเจ้าของเราทั้งหลายทรงบรรลุโลกุตรธรรม ณ ควงไม้โพธิ์ ข้าพเจ้าผู้เคารพธรรมนั้นขอนมัสการ

พระชินเจ้าผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยคุณคือธรรมดังกล่าว”

ยถาภุจฺจคุเณหิสฺส ลทฺโธ ยโสภิปตฺถโฏ
โลเก ยโสปปนฺนสฺส ตสฺส สตฺถุ นมตฺถุ เม.

“เกียรติยศของพระองค์แผ่ขจรขจายด้วยคุณธรรมที่มีจริง ข้าพระองค์ขอนอบน้อมพระศาสดาผู้ทรงเพียบ-พร้อมด้วยเกียรติยศในโลก”

พาตฺตึสลกฺขโณเปต- ตถาสีตานุพฺยญฺชน
สมฺปนฺนองฺคปจฺจงฺค สิริคุณ นมตฺถุ เต.

“ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงคุณคือสิริ เพียบพร้อมด้วยพระวรลักษณ์ ๓๒ ทรงพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ทั้งมีอวัยวะน้อยใหญ่งามพร้อม ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระองค์”

นิปฺผาเทติ ยถา ยํ ย- มตฺตญฺญหิตมิจฺฉิ ตํ
นาโถ กาโมติ คุเณน สมฺปนฺนสฺสสฺส เม นโม.

“พระนาถะทรงปรารถนาประโยชน์ตนและผู้อื่นใดๆ ย่อมสำเร็จสิ่งนั้นสมปรารถนา ข้าพระองค์ขอนอบน้อมพระองค์ผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยคุณคือความปรารถนา”

อตฺถิ เต ชิน วายาโม เยน โลกครู ภเว
ปยตฺตคุณสมฺปนฺน วนฺทนํ เม ปฏิคฺคห.

“ข้าแต่พระชินเจ้า พระองค์ทรงมีความเพียรที่ทำให้เป็นบรมครูของไตรโลก ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงถึงพร้อมด้วย

คุณคือความเพียร ขอพระองค์โปรดรับการนมัสการของข้าพระองค์”

มีคำพังเพยบทหนึ่งในภาษาพม่าว่า “หนึ่งหมู่บ้าน มีคาถาหนึ่งบทต่างกัน” คำพังเพยนี้หมายความถึงการประพันธ์คาถาที่แตกต่างกันออกไปโดยท่านผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลี ในที่นี้นำมากล่าวรวมไว้เพื่อประเทืองปัญญาในการแต่งคาถาของท่านผู้สนใจจะเป็นกวีในภาษาบาลี

คาถา ๒๐๗

ฉบับพม่าและฉบับมหาจุฬาฯ มีรูปในบาทที่ ๒ ว่า เตนายํ สุจิสารภูตวจนํ วิญฺญายเต เกวลํ แม้คัมภีร์นิสสัยของพม่าก็มีปาฐะเหมือนกัน แต่ในที่นี้ใช้ตามฉบับสิงหลที่มีรูปว่า รจนา แทน วจนํ เพราะสอดคล้องกับบทวิเสสนะว่า อยํ ใน เตนายํ (เตน + อยํ)

คาถา ๒๑๐

คำว่า ปูชิตปูชิตํ (บูชายิ่งแล้ว) แปลตามศัพท์ว่า บูชาแล้วๆ คำนี้แสดงความหมายที่ยิ่งไปกว่าความหมายเดิม นั่นก็คือ บูชายิ่งแล้ว ดังคำว่า โสรตโสรโต (คนสงบเสงี่ยมยิ่ง), นิวาตนิวาโต (คนอ่อนโยนยิ่ง), อุปสนฺตอุปสนฺโต (คนเรียบร้อยยิ่ง) คำนี้อาจตั้งรูปวิเคราะห์เป็นกรรมธารยสมาสว่า ปูชิโต จ โส ปูชิโต จาติ ปูชิตปูชิโต หรือมีศัพท์เดิมมาจาก ปูชิต แล้วซ้อน ปูชิต อีกศัพท์หนึ่ง การซ้อนบทดังกล่าว

มีประโยชน์เพื่อแสดงความหมายที่ยิ่งยวดดังกล่าว ในบางแห่งอาจลบพยางค์หลังของบทหน้าบ้าง เช่น

- โลลุโป = ลุปลุโป (ความโลภมาก)
- โมมุโห = มุหมุโห (ความหลงยิ่ง)
- กุกฺกุโจ = กุจกุโจ (ความร้อนใจยิ่ง)
- สุสุโข = สุขสุโข (ความสุขยิ่ง)
- โรรุโว = รุวรุโว (การร้องครวญครางยิ่ง)

มีข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ในคัมภีร์นิรุตติทีปนีว่า

โลลุโป, โมมุโห, กุกฺกุโจ, สุสุโข, โรรุโวอิจฺจาทีสุ ปน อติสยตฺถทีปนตฺถํ ปททฺวิตฺตํ กตฺวา ปุพฺพปเทสุ อกฺขรโลโป.[๔๗]

"ส่วนการซ้อนบทแล้วลบอักษรในบทหน้าย่อมมีได้เพื่อแสดงความหมายที่ยิ่งยวด ในอุทาหรณ์ว่า โลลุโป, โมมุโห, กุกฺกุโจ, สุสุโข, โรรุโว เป็นต้น"

คาถา ๒๑๑

คำว่า โสหํ อชฺช ในบาทที่ ๑ สัมพันธ์กับข้อความในคาถา ๒๓๐ แม้ว่าจะมีสัมพันธ์ที่ไกลกันมากก็ไม่จัดเป็นพยากิณณโทษ คือ โทษสับสน[๔๘] เพราะเป็นที่เข้าใจชัดเจน ดังคัมภีร์นยาสะกล่าวว่า

เยน ยสฺส หิ สมฺพนฺโธ ทูรฏฺฐมฺปิ จ ตสฺส ตํ
อตฺถโต หฺยสมานานํ อาสนฺนตฺต'มการณํ.[๔๙]

“การสัมพันธ์ของบทใดกับบทใดมีอยู่ แม้บทนั้นจะตั้งอยู่ไกลจากบทที่สัมพันธ์กันนั้นก็ควร ที่จริงแล้ว ความใกล้กันของบทที่ไม่เสมอกันโดยเนื้อความไม่ใช่เหตุอันสมควร”

คาถา ๒๑๕

ต้นไม้ทิพย์ในเทวโลกมี ๕ ประเภทตามมติของสันสกฤต พบในคัมภีร์อมรโกษว่า

ปญฺเจเต เทวตรโว มนฺทาโร ปาริชาตโก
สนฺตาโน กปฺปรุกฺโข จ ปุเม วา หริจนฺทนํ.[๕๓]

“ต้นไม้ทิพย์มี ๕ ประเภทเหล่านี้ คือ ต้นมณฑารพ ต้นปาริชาต ต้นจามจุรี ต้นกัลปพฤกษ์ และต้นจันทน์เหลือง พบในปุงลิงค์บ้าง[ว่า หริจนฺทโน]”

ข้อความในต้นฉบับสันสกฤต มีดังนี้

ปญฺไจเต เทวตรโว มนฺทาระ ปาริชาตกะ
สนฺตานะ กลฺปวฤกฺษศฺจ ปุํสิ วา หริจนฺทนมฺ.

คัมภีร์อรรถกถาของพระอภิธรรมชื่ออัฏฐสาลินี กล่าวถึงต้นไม้ทิพย์ ๗ ประเภท ตามคาถาว่า

ปาฏลี สิมฺพลี ชมฺพู เทวานํ ปาริฉตฺตโก
กทมฺโพ กปฺปรุกฺโข จ สิรีเสน ภวติ สตฺตมํ.[๕๑]

"[ต้นไม้ทิพย์ ๗ ประเภท คือ] ต้นแคฝอย ต้นงิ้ว ต้นหว้า ต้นปาริชาต ต้นกระทุ่ม ต้นกัลปพฤกษ์ และต้นจามจุรีที่ ๗"

สถานที่ตั้งของต้นไม้ทิพย์เหล่านั้น คือ ต้นแคฝอยอยู่ในอสูรพิภพ ต้นงิ้วอยู่ในถิ่นครุฑ ต้นหว้าอยู่ในชมพูทวีป ต้นปาริชาตอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ต้นกระทุ่มอยู่ในอปรโคยานทวีป ต้นกัลปพฤกษ์อยู่ในอุตตรกุรุทวีป และต้นจามจุรีอยู่ในปุพพวิเทหทวีป

คาถา ๒๒๐

คำว่า สเรหิ ในบาทที่ ๒ ใช้ตามนิสสัยพม่าและฉบับวิทยานิพนธ์ของคุณวัลลีย์ ภิงคารวัฒน์ ส่วนต้นฉบับบาลีพม่าและมหาจุฬาฯ มีรูปว่า สาเรหิ (อันเป็นแก่นสาร)

คาถา ๒๒๑

ดุริยางค์มีองค์ ๕ คือ

๑. อาตตะ กลองหุ้มหนังหน้าเดียว

๒. วิตตะ กลองหุ้มหนังสองหน้า มีตะโพนเป็นต้น

๓. อาตตวิตตะ กลองหุ้มหนังทั้งใบ มีกลองบัณเฑาะว์เป็นต้น

๔. ฆนะ เครื่องดีดสี มีฉิ่ง ฉาบ และกรับเป็นต้น

๕. สุสิระ เครื่องตีเป่า มีปี่และขลุ่ยเป็นต้น

อาตตํ เจว วิตต- มาตตวิตตํ ฆนํ
สุสิรํ เจติ ตูริยํ ปญฺจงฺคิก'มุทีริตํ.[๕๒]

"ดุริยางค์กล่าวว่ามีองค์ ๕ คือ กลองหน้าเดียว กลองสองหน้า กลองหุ้มหนังทั้งใบ เครื่องดีดสี และเครื่องตีเป่า"

คาถา ๒๒๗-๒๒๘

คำว่า เกกยา มีศัพท์เดิมมาจาก เกกาย โดยเปลี่ยน เกกาย เป็น เกกยา ด้วยอำนาจของฉันท์ โดยอักขรสังกันตินัย คือ นัยย้ายอักษร กล่าวคือ ย้าย อา และ อ ใน กาย ดังคำว่า อิจฺฉาย ที่เปลี่ยนไปเป็น อิจฺฉยา โดยย้าย อา และ อ ใน ฉาย

ในวรรณกรรมบาลีกล่าวถึงเสียงของสัตว์ต่างกัน เช่น เสียงของนกทั่วไป ใช้เป็น สทฺท หรือ รว ตามปกติ ส่วนนกยูงใช้เป็น เกกา แมลงภู่ใช้เป็น นินฺนาท ช้างใช้เป็น โกญฺจนาท สัตว์ร้ายใช้เป็น วิชมฺภิต ม้าใช้เป็น เหสา ดังคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกากล่าวว่า

โถมนํ จ ปสํสาถ เกกา นาโท สิขณฺฑินํ
คชานํ โกญฺจนาโทถ มตา เหสา หยทฺธนิ.[๕๓]

"การสรรเสริญ ๒ ศัพท์ = โถมน, ปสํสา
เสียงร้องของนกยูง คือ เกกา
เสียงร้องของช้าง คือ โกญจนาท
พึงทราบ เหสา ศัพท์ในเสียงร้องของม้า"

คาถา ๒๒๙

สวนนันทวันอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในสมัยพุทธกาลนั้น วัดเวฬุวันได้รับการเปรียบว่างามดั่งสวนนันทวันครั้งหนึ่งพระเจ้าพิมพิ-สารทรงประสงค์จะให้พระนางเขมาเสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ แต่พระนางสดับมาว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องไตรลักษณ์ จึงไม่ประสงค์จะเข้าเฝ้าฟังธรรม พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงออกอุบายให้กวีในราชสำนักประพันธ์คาถาที่เปรียบวัดเวฬุวันว่างามดั่งสวนนันทวัน พระนางได้สดับคาถานั้นแล้วจึงเสด็จไปชม ในเวลานั้นได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์แล้วฟังธรรมจนบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน เมื่อออกบวชแล้วได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในกาลต่อมา คาถาเหล่านั้นพบในคัมภีร์อปทาน[๕๔] ว่า

รมฺมํ เวฬุวนํ เยน น ทิฏฺฐํ สุคตาลยํ
น เตน นนฺทนํ ทิฏฺฐํ อิติ มญฺญามเส มยํ.

“พวกเราสำคัญว่า วัดเวฬุวันอันน่ารื่นรมย์เป็นที่ประทับแห่งพระสุคต ผู้ใดยังมิได้เห็นก็จัดว่าผู้นั้นยังไม่เห็นสวนนันทวัน”

เยน เวฬุวนํ ทิฏฺฐํ นรนนฺทนนนฺทนํ
สุทิฏฺฐํ นนฺทนํ เตน อมรินฺทสุนนฺทนํ.

“วัดเวฬุวันเป็นดั่งสวนนันทวันอันเป็นที่เพลิดเพลินยินดีของนรชน ผู้ใดได้เห็นแล้ว นับว่าผู้นั้นเห็นสวนนันทวันอันเป็นที่เพลิดเพลินยิ่งของท้าวอมรินทร์”

วิหาย นนฺทนํ เทวา โอตริตฺวา มหีตลํ
รมฺมํ เวฬุวนํ ทิสฺวา น ตปฺปนฺติ สุวิมฺหิตา.

"ทวยเทพออกจากสวนนันทวันแล้วลงมาสู่ปฐพี เห็นวัดเวฬุวันอันน่ารื่นรมย์แล้วก็อัศจรรย์ใจเพลินชมมิได้เบื่อ"

ราชปุญฺเญน นิพฺพตฺตํ พุทฺธปุญฺเญน ภูสิตํ
โก วตฺตา ตสฺส นิสฺเสสํ วนสฺส คุณสญฺจยํ.

"วัดเวฬุวันบังเกิดแล้วด้วยบุญของพระราชา เสริมประดับด้วยบุญของพระพุทธเจ้า ใครเล่าจะกล่าวถึงคุณนานัปการทั้งมวลของวัดเวฬุวันนั้นได้"

คาถา ๒๓๓

โดยทั่วไปในการประกอบด้วย ปูช ธาตุ (ปูชายํ = บูชา) หรือธาตุอื่นที่มีความหมายว่า บูชา เช่น ยช, หุ เป็นต้น บุคคลที่รับการบูชาต้องใช้เป็นกรรมที่ลงทุติยาวิภัตติส่วนเครื่องบูชาต้องใช้เป็นกรณะโดยลงตติยาวิภัตติตามปกติ หรือลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถกรณะด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๓๐๘) ว่า ฉฏฺฐี จ (ลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถของตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ ในบางแห่ง) ดังอุทาหรณ์ว่า

- ปุปฺผสฺส พุทฺธํ ยชติ (ย่อมบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้)
- ปุปฺเผน พุทฺธํ ยชติ (ย่อมบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้)
- ฆตสฺส อคฺคึ ชุโหติ (ย่อมบูชาไฟด้วยเนยใส)

- ฆเตน อคฺคึ ชุโหติ (ย่อมบูชาไฟด้วยเนยใส)

ในพระบาลีมีอุทาหรณ์ที่ชัดเจนของเรื่องนี้ว่า

เทวตา เทวกญฺญา จ ปสนฺนา ตุฏฺฐมานสา
ปญฺจวณฺณิกปุปฺเผหิ ปูชยนฺติ นราสภํ.[๕๕]

"เหล่าเทพและเทพกัญญามีใจเลื่อมใสยินดี ย่อมบูชาพระนราสภด้วยบุปผชาติ ๕ สี"

แม้ในคัมภีร์นี้ก็ประกอบใช้วิภัตติตามที่กล่าวไว้ข้างต้นเป็นส่วนใหญ่ แต่ในบางแห่งก็ประกอบใช้เครื่องบูชาเป็นกรรม และบุคคลผู้รับการบูชาใช้เป็นสัมปทานเหมือนในคาถานี้ แต่บทกรรมดังกล่าวควรแปลเป็นกรณะ เพราะเป็นอุปกรณ์ในการบูชา โดยลงทุติยาวิภัตติในอรรถกรณะด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๓๐๗) ว่า ตติยาสตฺตมีนญฺจ (ลงทุติยาวิภัตติในอรรถของตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติในบางแห่ง)ส่วนบุคคลผู้รับการบูชาอาจใช้เป็นสัมปทานได้ เพราะเป็นผู้รับการบูชา จะเห็นได้ว่า บทที่สัมพันธ์กับกิริยา 'นอบน้อม' อาจใช้เป็นกรรมก็ได้ เช่น พุทฺธํ นมามิ (ขอนอบน้อมพระพุทธเจ้า) หรือใช้เป็นสัมปทานก็ได้ในที่ประกอบด้วย นโม ศัพท์ เช่น นโม พุทฺธสฺส (ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า) มีตัวอย่างในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท (ภาค ๘ หน้า ๕๙) ว่า

น หิ มยฺหํ มาลาคนฺธาทีหิ ปูชํ กโรนฺตา มม ปูชํ กโรนฺติ นาม.

"เพราะผู้กระทำการบูชาแก่เราด้วยพวงดอกไม้และของหอมเป็นต้น ไม่ชื่อว่ากระทำการบูชาแก่เรา"

คำว่า มยฺหํ, มม (แก่เรา) สัมพันธ์เป็นสัมปทานใน ปูชํ ดังนั้น บุคคลผู้รับการบูชาจึงอาจใช้เป็นสัมปทานได้

คาถา ๒๓๔-๒๓๕

คำว่า ปูชยามหํ ตัดบทเป็น ปูชยามิ + อหํ ฉบับพม่า ฉบับมหาจุฬาฯ และฉบับวิทยานิพนธ์ของคุณวัลลีย์ ภิงคารวัฒน์ พบรูปว่า ปูชยามหํ เหมือนกันหมด ตามหลักภาษาทั่วไป บทอาขยาตที่ลงท้ายด้วย มิ วิภัตติ เมื่อเชื่อมสนธิกับ อหํ บทหลัง มีวิธีประกอบรูปศัพท์ ๒ ลักษณะ คือ

๑. ลบสระ อิ ใน มิ มีรูปสำเร็จว่า วนฺทามหํ, ปูชยามหํ เป็นต้น

๒. แปลงสระ อิ ใน มิ เป็น ยฺ มีรูปสำเร็จว่า วนฺทามฺยหํ, ปูชยามฺยหํ เป็นต้น

รูปอย่างแรกเป็นรูปบาลีแท้ที่พบในพระไตรปิฎก เช่นคำว่า คจฺฉามหํ (ดิฉันจะไป) ในคัมภีร์อปทาน[๕๖], คำว่า อภิชานามหํ (ข้าพระองค์จำได้อยู่) ในสีลักขันธวรรค[๕๗], คำว่า ชานามหํ (ข้าพระองค์จำได้อยู่) ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค[๕๘] และคำว่า วนฺทามหํ (ข้าพระองค์ขอนมัสการ) ในคัมภีร์วิมานวัตถุ[๕๙]

รูปอย่างหลังเป็นรูปที่คล้อยตามรูปสันสกฤต เพราะสันกสฤต ให้แปลงสระ อิ เป็น ยฺ แน่นอน แม้จะไม่พบในพระไตรปิฎกก็มีใช้ในวรรณกรรมบาลี เช่น โสทาหรณ'เมเตสํ ลกฺขณํ กถยามฺยหํ (ข้าพเจ้า

ขอกล่าวถึงสูตรพร้อมทั้งอุทาหรณ์แห่งข้อบกพร่องเหล่านั้น) ในคัมภีร์สุโพธาลังการ (คาถา ๑๗) ดังนี้เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม พระไตรปิฎกฉบับไทยพบรูปว่า ชานามิหํ, วนฺทามิหํ หรือปูชามิหํ บ้าง รูปดังกล่าวไม่สอดคล้องกับฉบับฉัฏฐสังคายนา และฉบับสิงหลที่มีรูปว่า ชานามหํ, วนฺทามหํ, ปูชามหํ นอกจากนั้น แม้คัมภีร์มังคลัตถทีปนี (ปณามคาถา หน้า ๑) จะกล่าวถึงรูปว่า วนฺทามิหํ ก็น่าจะเกิดจากการคัดลอกผิดพลาดของผู้จารอักขระในสมัยก่อน

คาถา ๒๔๑

พุทธญาณ ๑๔[๖๐] คือ

๑-๔. ญาณในอริยสัจ ๔ คือ

- ญาณในทุกขสัจ
- ญาณในสมุทยสัจ
- ญาณในนิโรธสัจ
- ญาณในมรรคสัจ

๕-๘. ปฏิสัมภิทาญาณ ๔ คือ

- อรรถปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในอรรถ
- ธรรมปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในธรรม
- นิรุตติปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในภาษาบาลีโดย

เข้าใจความหมายตามรากศัพท์อย่างชัดเจน

- ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ

๙-๑๔. อสาธารณญาณ ๖ (กล่าวไว้ในคาถาถัดไป)

อาเวณิกคุณ (พุทธธรรม) ๑๘[๖๑] คือ

๑. พระญาณในส่วนอดีตของพระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้

๒. พระญาณในส่วนอนาคตของพระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้

๓. พระญาณในส่วนปัจจุบันของพระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้

๔. กายกรรมทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง ทรงถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๓ อย่างนี้ มีพระญาณเป็นเบื้องหน้า คล้อยตามพระญาณ

๕. วจีกรรมทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง มีพระญาณเป็นเบื้องหน้า คล้อยตามพระญาณ

๖. มโนกรรมทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง มีพระญาณเป็นเบื้องหน้า คล้อยตามพระญาณ

๗. พระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง ทรงถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๖ อย่างนี้ ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งฉันทะ

๘. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งพระธรรมเทศนา

๙. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งวิริยะ

๑๐. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งสมาธิ

๑๑. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งปัญญา

๑๒. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งความหลุดพ้น

๑๓. พระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง ทรงถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๑๒ อย่างนี้ ปราศจากการเล่นสนุก

๑๔. ปราศจากความผลุนผลัน

๑๕. ปราศจากการไม่รู้ด้วยพระญาณ

๑๖. ปราศจากการรีบเร่ง

๑๗. ปราศจากจิตที่ไม่ขวนขวาย

๑๘. ปราศจากความวางเฉยโดยไม่รู้จริง

ทศพลญาณ ๑๐[๖๒] คือ

๑. ฐานาฐานญาณ ญาณหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ คือ รู้เหตุและเรื่องที่มิใช่เหตุอันเหมาะสม

๒. กรรมวิปากญาณ ญาณหยั่งรู้ผลกรรม

๓. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ ญาณหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่ภพทั้งปวง

๔. นานาธาตุญาณ ญาณหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ เป็นเอนก

๕. นานาธิมุตติกญาณ ญาณหยั่งรู้อัธยาศัยของเหล่าสัตว์ที่เป็นไปต่างกัน

๖. อินทริยปโรปริยัตตญาณ ญาณหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของเหล่าสัตว์

๗. ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ ญาณหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว การออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ

๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณหยั่งรู้อันทำให้ระลึกชาติก่อน

๙. จุตูปปาตญาณ ญาณหยั่งรู้จุติและปฏิสนธิของเหล่าสัตว์อันเป็นไปตามกรรม

๑๐.อาสวักขยญาณ ญาณหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะ

เวสารัชชญาณ ๔[๖๓] คือ

๑. ปัญญาอาจหาญในธรรมที่ทำอันตราย

๒. ปัญญาอาจหาญในธรรมที่นำออกจากทุกข์

๓. ปัญญาอาจหาญในความเป็นพระพุทธเจ้า

๔. ปัญญาอาจหาญในความสิ้นอาสวะ

คาถา ๒๔๒-๒๔๓

อสาธารณญาณ คือ ญาณที่เกิดแก่พระพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่ทั่วไปแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวก มี ๖ อย่างคือ

๑. มหากรุณาสมาปัตติญาณญาณที่ถึงพร้อมด้วยพระมหากรุณา

๒. ยมกปาฏิหาริยญาณ ญาณรู้เห็นยมกปาฏิหารย์

๓. อาสยานุสยญาณ ญาณรู้เห็นความคุ้นเคยของจิตและอนุสัยกิเลส

๔. อินทริยปโรปริยัตตญาณ ญาณรู้เห็นความยิ่งและหย่อนของอินทรีย์

๕. สัพพัญญุตญาณ ญาณรู้เห็นเญยยธรรมทั้งปวง

๖. อนาวรณญาณ ญาณที่ปราศจากเครื่องขัดขวางในการรู้เห็นธรรมทั้งปวง

อสาธารณญาณ ๖ นี้พบในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคและอรรถกถาของอังคุตตรนิกาย[๖๔] แต่ลำดับในคัมภีร์ต่างกับข้อความที่นำมาอ้างอิงไว้เป็นหลักฐานเนื่องด้วยเป็นคาถาประพันธ์ที่ต้องแต่งให้ต้องคณะฉันท์

คาถา ๒๕๘

ฉบับบาลีทุกฉบับมีรูปในบาทที่ ๒ ว่า ชยมหาโพธิรุกฺขโต ซึ่งมีพยางค์เกินมา ในที่นี้จึงใช้เป็น ชยมฺหา โพธิรุกฺขโต ตามคัมภีร์นิสสัยที่ครบ ๘ พยางค์

คาถา ๒๖๘

ในพระสูตรและอรรถกถา[๖๕] เอ่ยถึงชื่อว่า เมตฺเตยฺย ไทยใช้เป็น อริยเมตไตร ซึ่งมาจากคำสันสกฤตว่า อรฺยไมเตฺรย ส่วนบาลีมีรูปว่า อริยเมตฺเตยฺย ที่จริงแล้วในวรรณกรรมสันสกฤตมีมหาวัสตุเป็นต้น พบชื่อว่า ไมเตฺรย (Maitreya), ไมตฺริย (Maitriya), ไมตฺรีย (Maitrîya) ในวรรณกรรมสันสกฤตบางฉบับก็ใช้เป็น อารฺยไมเตฺรย (Ãryamaitreya)

คำว่า อารฺย (ประเสริฐ) มักประกอบหน้าคำเพื่อแสดงความสูงส่งควรบูชา บาลีมีรูปว่า อริย ตามหลักภาษาศาสตร์ที่เรียกว่า การใส่อักษร หรือ ปกฺขิตฺต (Epenthesis) คือ การเพิ่มสระหรือพยัญชนะตัวใดตัวหนึ่งกลางพยัญชนะสังโยคเพื่อให้ออกเสียงได้ง่าย ตัวอย่างที่เพิ่มสระ อิ กลาง รฺย เช่น

- อารฺย = อริย
- อาจารฺย = อาจริย
- วีรฺย = วีริย
- ภารฺยา = ภริยา
- อาศฺจรฺย = อจฺฉริย

ชื่อจริงของพระพุทธเจ้าที่จะตรัสรู้เป็นองค์ที่ ๕ ในภัทรกัปนี้ คือ อชิตะ ดังกล่าวไว้ในคัมภีร์อนาคตวงศ์ (คาถา ๔๓) ส่วนชื่อเมตเตยยะเป็นชื่อสกุล ดังจะเห็นได้ว่า ในคัมภีร์อรรถกถาของสุตตนิบาต (เล่ม ๒

หน้า ๓๗๒) กล่าวถึงชื่อสกุลว่า เมตเตยยะ ของมาณพติสสเมต-เตยยะที่มีชื่อจริงว่า ติสสะ และมีชื่อสกุลว่า เมตเตยยะ แม้ในคัมภีร์อรรถกถาของอนาคตวงศ์ก็กล่าวว่า พระองค์มีชื่อจริงในขณะยังไม่ออกผนวชว่า อชิตะ ต่อมาเมื่อออกผนวชตรัสรู้ธรรมแล้วจึงปรากฏชื่อสกุลว่า เมตเตยยะ เหมือนพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันที่มีชื่อจริงว่า สิทธัตถะ ต่อมาเมื่อออกผนวชตรัสรู้ธรรมแล้วจึงปรากฏชื่อสกุลว่า โคตมะ ดังข้อความว่า

ตตฺถ อชิโต นาม นาเมนาติ นาเมน อชิโต นาม. อิทํ คิหิกาเล นามํ. เมตฺเตยฺโยติ พุทฺธภูตกาเล นามํ. ยถา อมฺหากํ ภควา คิหิกาเล สิทฺธตฺโถ นาม. พุทฺธภูตกาเล โคตโม นาม อโหสิ. เอวํ โสปิ คิหิกาเล โพธิสตฺตภูโต อชิโต นาม หุตฺวา สพฺพุญฺญุภูตกาเล เมตฺเตยฺโย นาม ภวิสฺสตีติ อตฺโถ.[๖๖]

“ในเรื่องนั้น บาทคาถาว่า อชิโต นาม นาเมน แปลว่า โดยชื่อมีพระนามว่า อชิตะ ชื่อว่าอชิตะนี้เป็นชื่อในกาลเป็นคฤหัสถ์

คำว่า เมตฺเตยฺโย เป็นชื่อในกาลเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว

พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลายมีพระนามว่า สิทธัตถะ ในกาลเป็นคฤหัสถ์ มีพระนามว่า โคตมะ ในกาลเป็นพระพุทธเจ้า ฉันใด แม้พระอริยเมตไตรนั้นก็มีพระนามว่า อชิตะ ในกาลเป็นคฤหัสถ์ จักมีพระนามว่า เมตไตรย ในกาลเป็นพระสัพพัญญู ฉันนั้น”

ความหมายของคำว่า เมตฺเตยฺย ไม่พบคำอธิบายในวรรณกรรมบาลีใดๆ บัณฑิตชาวพม่าแปลคำนี้ไว้ ๒ อย่าง คือ

๑. ผู้เนื่องด้วยมิตร = มิตฺเตน อายตฺโต เมตฺเตยฺโย
(มิตฺต ศัพท์ + เณยฺย ปัจจัยใน อายตฺต ตัทธิต)

๒. ผู้เป็นเหมือนมิตร[แม้ในศัตรู] = มิตฺโต วิย เมตฺเตยฺโย
(มิตฺต ศัพท์ + เณยฺย ปัจจัยในอุปมาตัทธิต)

โดยเหตุที่คำนี้เป็นชื่อสกุลที่เรียกกันต่อๆ มา ดังนั้น จึงอาจเป็นบทนามที่เป็นรูฬหี คือ ชื่อที่ชาวโลกกล่าวขึ้นโดยไม่มีความหมายตามรากศัพท์ ดังคำว่า โคตมะ ที่เป็นรูฬหีศัพท์ หรือมาจาก โค ศัพท์ + ตม ศัพท์ โดย ตม ศัพท์แปลว่า "น้ำนมที่ไหลออก" คำว่า โคตม มีรูปวิเคราะห์เป็นฉัฏฐีพหุพพีหิสมาสว่า โคภิ ตโม ยสฺสาติ โคตโม (ผู้มีน้ำนมที่ไหลออกจากวัว, เจ้าของวัว) ตามที่อธิบายไว้ในคาถา ๘๕

อนึ่ง คำว่า เมตฺเตยฺย อาจมาจาก มิตฺตา + เณยฺย ปัจจัยในอปัจจตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ว่า มิตฺตาย ปุตฺโต เมตฺเตยฺโย (บุตรของนางมิตตา) ดังอุทาหรณ์ว่า

- กตฺติกาย ปุตฺโต กตฺติเกยฺโย (บุตรของนางกัตติกา)
- วินตาย อปจฺจํ เวนเตยฺโย (บุตรของนางวินตา)
- โรหิณิยา ปุตฺโต โรหิเณยฺโย (บุตรของนางโรหิณี)
- คงฺคาย อปจฺจํ คงฺเคยฺโย (บุตรของแม่น้ำคงคา)
- ภคินิยา ปุตฺโต ภาคิเนยฺโย (บุตรของพี่สาวหรือน้องสาว)

- นทิยา ปุตฺโต นาเทยฺโย (บุตรของนางนที)

จะเห็นได้ว่าคนอินเดียสมัยก่อนนิยมใช้ชื่อของบิดาหรือมารดาต้นตระกูลมาเป็นชื่อสกุล เช่นคำว่า โมคฺคลฺลาน อาจใช้ชื่อบิดาเป็นหลักในการตั้งชื่อว่า โมคฺคลฺลสฺส ปุตฺโต โมคฺคลฺลาโน (บุตรของโมคคัลละ) หรืออาจใช้ชื่อมารดาเป็นหลักในการตั้งชื่อว่า โมคฺคลฺลิยา ปุตฺโต โมคฺคลฺลาโน (บุตรของนางโมคคัลลี)

วรรณกรรมบาลีที่แต่งในพม่าบางฉบับกล่าวถึงคำว่า อริเมตฺเตยฺย แปลว่า "ผู้เกื้อกูลแก่มิตรและศัตรู" โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า

- อรโย จ มิตฺตา จ อริมิตฺตา (อสมาหารทวันทสมาส)
- อริมิตฺตานํ หิตา อริเมตฺเตยฺยา
  (อริมิตฺต ศัพท์ + เณยฺย ปัจจัยใน หิต ตัทธิต)

คาถา ๒๗๑

การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ พบในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา[๖๗] คือ

๑. การบริจาคอวัยวะ (องฺคปริจฺจาค)

๒. การบริจาคดวงตา (นยนปริจฺจาค)

๓. การบริจาคทรัพย์ (ธนปริจฺจาค)

๔. การบริจาคราชสมบัติ (รชฺชปริจฺจาค)

๕. การบริจาคบุตรภรรยา (ปุตฺตทารปริจฺจาค)

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกากล่าวถึงการบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ โดยรวมการบริจาคดวงตาเข้าในการบริจาคอวัยวะ เพราะดวงตาก็เป็นอวัยวะอย่างหนึ่ง และแยกการบริจาคบุตรภรรยาเป็นสองข้อ โดยกล่าวว่า

ปญฺจมหาปริจฺจาโค วุตฺโต เสฏฺฐธนสฺส จ
วเสน ปุตฺตทารานํ รชฺชสฺสงฺคานเมว จ.[๖๘]

"การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ กล่าวไว้โดยจำแนกเป็น
ทรัพย์อันประเสริฐ บุตร ภรรยา ราชสมบัติ และอวัยวะ"

ความเห็นข้างต้นยังพบในคัมภีร์ปริตตฎีกาที่แต่งในสมัยอังวะราว พ.ศ. ๒๑๕๓ อีกด้วย ดังหลักฐานในคัมภีร์นั้นว่า

ปญฺจ มหาปริจฺจาเคติ องฺคธนภริยาปุตฺตรชฺชวเสน ปญฺจ เอว อุตฺตมฏฺเฐน มหนฺตา, ปริจฺจชิตพฺพฏฺเฐน ปริจฺจาคา, เต.[๖๙]

"คำว่า ปญฺจ มหาปริจฺจาเค (การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕) หมายความว่า ของ ๕ อย่าง คือ อวัยวะ ทรัพย์ ภริยา บุตร และราชสมบัติ ชื่อว่า มหา เพราะเป็นสิ่งที่สูงสุด และชื่อว่า การบริจาค เพราะเป็นสิ่งที่ควรสละ [เจริญพระพุทธคุณคือ]การบริจาคใหญ่เหล่านั้น"

ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกามีความเห็นต่างกันในเรื่องนี้หลายมติ คือ

๑. การบริจาคร่างกาย (อตฺตภาวปริจฺจาค) ใช้แทนการบริจาคอวัยวะ พบในอรรถกถาของอังคุตตรนิกาย[๗๐]

๒. การบริจาคร่างกาย ใช้แทนการบริจาคทรัพย์ พบในฎีกาของคัมภีร์มหาวรรค[๗๑]

๓. การบริจาคชีวิต (ชีวิตปริจฺจาค) ใช้แทนการบริจาคดวงตา พบในอรรถกถาของพุทธวงศ์[๗๒]

๔. ในอรรถกถาของชาดก[๗๓] พบการบริจาค ๕ อย่าง คือ

- การบริจาคทรัพย์ (ธนปริจฺจาค)
- การบริจาคอวัยวะ (องฺคปริจฺจาค)
- การบริจาคบุตร (ปุตฺตปริจฺจาค)
- การบริจาคภรรยา (ภริยาปริจฺจาค)
- การบริจาคชีวิต (ชีวิตปริจฺจาค)

๕. ในฎีกาของสังยุตตนิกาย[๗๔] พบการบริจาค ๕ อย่าง คือ

- การบริจาคอวัยวะ (องฺคปริจฺจาค)
- การบริจาคทรัพย์ (ธนปริจฺจาค)
- การบริจาคราชสมบัติ (รชฺชปริจฺจาค)
- การบริจาคบุตร (ปุตฺตปริจฺจาค)
- การบริจาคภรรยา (ทารปริจฺจาค)

ในบรรดาความเห็นเหล่านี้ ความเห็นของอรรถกถาชาดกน่าจะสมบูรณ์ที่สุด เพราะกล่าวถึงการบริจาคที่ทำได้ยากตามลำดับ คือ ทรัพย์ อวัยวะ บุตร ภรรยา และชีวิต ที่จริงแล้วการบริจาคราชสมบัติตามที่พบในบางคัมภีร์ได้นับเข้าในทรัพย์ และการบริจาคร่างกาย

ก็คือการบริจาคชีวิตนั่นเอง ความเห็นที่กล่าวถึงการบริจาคชีวิตจึงสมบูรณ์ เพราะการบริจาคชีวิตจัดเป็นปรมัตถบารมีของทานตามหลักฐานในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาว่า

ตตฺถ ทานปารมิยํ ตาว พาหิรภณฺฑปริจฺจาโค ปารมี นาม, องฺคปริจฺจาโค อุปปารมี นาม, ชีวิตปริจฺจาโค ปรมตฺถปารมี นามาติ.[๗๕]

“ในเรื่องนั้น ลำดับแรกในทานบารมี การบริจาคของใช้ภายนอก ชื่อว่า บารมี การบริจาคอวัยวะ ชื่อว่า อุปบารมี การบริจาคชีวิต ชื่อว่า ปรมัตถบารมี”

พาหิรกภณฺฑปริจฺจาโค ทานปารมี นาม, องฺคปริจฺจาโค ทานอุปปารมี นาม, ชีวิตปริจฺจาโค ทานปรมตฺถปารมี นาม.[๗๖]

“การบริจาคของใช้ภายนอก ชื่อว่า ทานบารมี การบริจาคอวัยวะ ชื่อว่า ทานอุปบารมี การบริจาคชีวิต ชื่อว่า ทานปรมัตถบารมี”

ปุตฺตทารธนาทิอุปกรณปริจฺจาโค ปน ทานปารมี, อตฺตโน องฺคปริจฺจาโค ทานอุปปารมี, อตฺตโน ชีวิตปริจฺจาโค ทานปรมตฺถปารมี.[๗๗]

“การบริจาคบุตรภรรยาและของใช้มีทรัพย์เป็นต้น ชื่อว่า ทานบารมี การบริจาคอวัยวะของตน ชื่อว่า ทานอุปบารมี การบริจาคชีวิตของตน ชื่อว่า ทานปรมัตถบารมี”

ปุตฺตทารธนาทิอุปกรณปริจฺจาโค ปารมิโย. อตฺตโน องฺคปริจฺจาโค อุปปารมิโย. อตฺตโนว ชีวิตปริจฺจาโค ปรมตฺถปารมิโย.[๗๘]

“การบริจาคบุตรภรรยาและของใช้มีทรัพย์เป็นต้น ชื่อว่า บารมี การบริจาคอวัยวะของตน ชื่อว่า อุปบารมี การบริจาคชีวิตของตนนั่นแหละ ชื่อว่า ปรมัตถบารมี”

แม้ความเห็นเกี่ยวกับบารมีและอุปบารมีของทานจะต่างกันในบางที่ แต่ความเห็นเกี่ยวกับปรมัตถบารมีเป็นอย่างเดียวกัน การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ จึงต้องมีการบริจาคชีวิตร่วมด้วยจึงจะสมบูรณ์

คาถา ๒๗๘

คนสมัยก่อนมีความจำเป็นเลิศ เมื่อรจนาคัมภีร์แล้วมักจะท่องจำคัมภีร์ที่ตนเองรจนาขึ้นมาได้ ท่านผู้รจนานิยมนับจำนวนพยางค์ของคัมภีร์โดยละเอียดเป็นภาณวาร การนับคัมภีร์ที่รจนาว่ามีกี่ภาณวารนี้เป็นประเพณีอย่างหนึ่งของท่านผู้รจนาคัมภีร์ในสมัยก่อน

ภาณวาร คือ วาระที่พึงสาธยายอย่างต่อเนื่องจนถึงเวลาหยุดพักครั้งหนึ่ง มีจำนวน ๘,๐๐๐ พยางค์เทียบกับคาถาได้ ๒๕๐ บท คัมภีร์นี้มี ๒๘ ภาณวาร หมายความว่า มีพยางค์ทั้งหมด ๒๒๔,๐๐๐ พยางค์ ดังสัททนีติปกรณ์ (ธาตุมาลา) กล่าวว่า

อฏฺจกฺขรา เอกปทํ เอกา คาถา จตุปฺปทํ
คาถา เจกา มโต คนฺโถ คนฺโถ พาตฺตึสตกฺขโร.
พาตฺตึสตกฺขรคนฺถานํ ปญฺญาสํ ทฺวิสตํ ปน
ภาณวาโร มโต เอโก สฺวฏฺจกฺขรสหสฺสโก.[๗๙]

“๘ พยางค์เป็น ๑ บาท, ๔ บาทเป็น ๑ คาถา และคาถาหนึ่งพึงทราบว่าเป็นคัมภีร์ คัมภีร์หนึ่งมี ๓๒ พยางค์

พึงทราบ ๒๕๐ คัมภีร์ที่มีคาถา ๓๒ พยางค์ว่าเป็นหนึ่งภาณวาร ภาณวารนั้นมี ๘,๐๐๐ พยางค์”

คัมภีร์ธาตวัตถสังคหนิสสัยได้ประพันธ์คาถาว่า

อฏฺฐกฺขรา เอกํ ปทํ เอกา คาถา จตุปฺปทํ
คาถา ทฺวิสตปญฺญาสํ ภาณวาโรติ วุจฺจติ.[๘๐]

“๘ พยางค์เป็น ๑ บาท, ๔ บาทเป็น ๑ คาถา, คาถา ๒๕๐ บทได้ชื่อว่า ภาณวาร”

จบ คำอธิบายชินาลังการ

อานาปานสฺสตี ยสฺส ปริปุณฺณา สุภาวิตา
อนุปุพฺพํ ปริจิตา ยถา พุทฺเธน เทสิตา
โสมํ โลกํ ปภาเสติ อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมา.

ขุ. เถร. ๒๖.๕๔๘.๓๕๐

ผู้ใดเจริญสติในลมหายใจเข้าออกอย่างบริบูรณ์ สั่งสมไว้ตามลำดับดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ เขาย่อมยังโลกนี้ให้สว่างไสว เพียงดังพระจันทร์พ้นจากกลีบเมฆ

เชิงอรรถคัมภีร์ชินาลังการ

๑. อนุฏี. ๑.๑๑๐

๒. องฺ. อฏฺจก. ๒๓.๒๙.๑๘๔-๖

๓. ชินาลงฺการฏีกา. คำอธิบายคาถา ๖

๔. อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา. คำอธิบายคาถา ๗๘๒

๕. ดู อภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๕ ข้อ ๔๙

๖. วจนตฺถโชติกา. คำอธิบายคาถา ๑๐, ฉนฺโทสารตฺถมญฺชูสา. คำอธิบายคาถา ๙

๗. สุตฺตนิทฺเทส. คำอธิบายสูตร ๓๙๒

๘. วชิรสารตฺถสงฺคห. คาถา ๑๐๖

๙. วชิรสารตฺถสงฺคหฏีกา. คำอธิบายคาถา ๑๐๖

๑๐. สทฺทพินฺทุ. คาถา ๒

๑๑. ฉนฺโทสารตฺถมญฺชูสา. คำอธิบายคาถา ๙

๑๒. วชิรสารตฺถสงฺคห. คาถา ๑๑๑

๑๓. ขุ. จริยา. ๓๓.๑๒๔.๕๙๖

๑๔. สุตตมาลา สูตร ๑๒๗๗

๑๕. ศพฺทสฺโตมมหานิธิ. หน้า ๒๒

๑๖. ศพฺทสฺโตมมหานิธิ. หน้า ๒๕๕

๑๗. อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๒๓๐-๑

๑๘. อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา. คำอธิบายคาถา ๔

๑๙. ศัพทัสโตมมหานิธิ. หน้า ๑๖๐

๒๐. ศัพทัสโตมมหานิธิ. หน้า ๑๖๒

๒๑. ศัพทกัลปทรุมะ. เล่ม ๑ หน้า ๓๕๕

๒๒. ศัพทกัลปทรุมะ. เล่ม ๑ หน้า ๓๗๑

๒๓. วาจัสปัตยะ. เล่ม ๔ หน้า ๒๖๙๖

๒๔. วาจัสปัตยะ. เล่ม ๔ หน้า ๒๗๓๕

๒๕. นิรุตฺติทีปนี. สูตร ๗๘๔

๒๖. ศัพทัสโตมมหานิธิ. หน้า ๑๑๓

๒๗. ศัพทัสโตมมหานิธิ. หน้า ๑๒๐

๒๘. อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๙๕

๒๙. อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๑๐๐๔

๓๐. อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๑๑-๑๒

๓๑. สทฺทสารตฺถชาลินี. คาถา ๔๔

๓๒. อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๙๑

๓๓. นีติ. ปท. หน้า ๗๐

๓๔. พาลาวตาร. หน้า ๑๐๗

๓๕. กัจจายนสุตตัตถะ. หน้า ๑๓๒

๓๖. สี. นวฏี. ๑.๙๕

๓๗. อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๔๖๕, อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๔๖๕

๓๘. ขุ. เถร. ๒๖.๖๔.๒๗๔

๓๙. อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๙๔๒

๔๐. พาลาวตาร. หน้า ๕๐

๔๑. ที. ฏี. ๒.๑๙๔

๔๒. องฺ. อ. ๒.๒๓๔, มหานิ. อ. หน้า ๓๘๖

๔๓. องฺ. ติก. ๒๐.๘๑.๒๒๐

๔๔. องฺ. อ. ๒.๒๓๔

๔๕. ที. อ. ๓.๘๕-๖, ม.อ. ๔.๗๙, องฺ. อ. ๑.๔๐๘, อภิ. อ. ๒.๔๖๐, วิสุทฺธิ. ๒.๔๙, ปฏิสํ. อ. ๑.๓๗๙, อง. ฏี.๒๔๒๑, องฺ ฏี. ๓.๒๒๙-๓๐

๔๖. วิสุทฺธิ. ๑.๒๓๐-๓๑, วิ. อ. ๑.๑๑๗

๔๗. นิรุตฺติทีปนี. สูตร ๓๓

๔๘. ดูเทียบสุโพธาลังการ คาถา ๔๓-๔

๔๙. นฺยาส. คำอธิบายสูตร ๓๑๔

๕๐. อมรโกษ. กัณฑ์ ๑ วรรค ๑ คาถา ๕๐

๕๑. อภิ. อ. ๑.๓๕๗

๕๒. อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๑๓๙

๕๓. อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๑๑๙

๕๔. ขุ. อป. ๓๓.๓๒๙-๓๒.๓๓๓-๓๔

๕๕. ขุ. อป. ๓๓.๒๕.๔๔๑

๕๖. ขุ. อป. ๓๓.๑๖๖.๓๑๗

๕๗. ที. สี. ๙.๑๖๔.๕๑

๕๘. สํ. สฬา. ๑๘.๓๖๕.๓๐๘

๕๙. ขุ. วิมาน. ๒๖.๑๔๙.๒๓

๖๐. ขุ. ปฏิ. ๓๑.๑๒๑.๑๓๗

๖๑. มูลฏี. ๒.๒

๖๒. ม. มู. ๑๒.๑๔๘.๑๐๗

๖๓. ม. มู. ๑๒.๑๕๐.๑๑๑

๖๔. ขุ. ปฏิ. ๓๑.๑๒๑.๑๓๗, องฺ. อ. ๓.๒๗๐

๖๕. ที. ปา. ๑๒.๑๐๗.๖๕, วิสุทฺธิ. ๑.๖๙, วิสุทฺธิ. ๒.๗๓

๖๖. อนาคตวํส. อ. หน้า ๑๔๕

๖๗. ที. อ. ๑.๕๙, ม. อ. ๑.๕๐, องฺ. อ. ๑.๙๔, มหานิ. อ. หน้า ๑๗๔, ม. ฏี. ๑.๑๒๔

๖๘. อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๔๒๑

๖๙. ปริตฺตฏีกา. หน้า ๓๓

๗๐. อิติวุตฺ. อ. หน้า ๘

๗๑. สํ. ฏี. ๒.๒๓

๗๒. พุทฺธวํ. อ. หน้า ๒๒

๗๓. ชา. อ. ๑๐.๓๙๖)

๗๔. สํ. ฏี. ๑.๓๗

๗๕. พุทฺธวํ. อ. หน้า ๙๗

๗๖. ชา. อ. ๑.๔๐

๗๗. ที. ฏี. ๑.๑๑๓

๗๘. องฺ. ฏี. ๑.๒๗๐

๗๙. นีติ. ธาตุ. หน้า ๘๒

๘๐. ธาตวัตถสังคหนิสสัย. คำอธิบายคาถา ๒๖๕

นิคมนํ

๑. เขฟางฺคนคเร รมฺเม *ท่ามะโอ*ติ สมญฺญิเต
อาราเม นิวสนฺตสฺส มหาเถรสฺส ธีมโต.

๒. สสตฺติ'มนุคมฺมคฺค- มหาปณฺฑิตลญฺฉิโน
ปาเยสิ โย สสิสฺสานํ ญาณขีร'มนคฺฆิยํ.

๓. คนฺธสาราภิวํเสน ธมฺมนฺเตวาสิภิกฺขุนา
หิตจิตฺเตนิทํ สตฺถํ กตํ ยาติ สมตฺตตํ.

๔. สีลาทิธมฺมสุวิสุทฺธคุโณฆธารี
โปราณิกา สกปรตฺถหิตาภิรามา
เถราสภา ปวรสาสน'มานยึสุ
ยาวชฺชกาล'มนุรกฺขิย ทิตฺติการา.

๕. เอวมฺปิ สฺยามวิชิเต ชินสาสนสฺส
วุทฺธึ วิรูฬฺหิ'มภิลาสมโน ยตตฺโต
สิสฺสทฺวิชาน'มิห นิสฺสยรุกฺขตุลฺโย
อาเจรเกสริ มุนินฺทวจาภิกนฺโต.

๖. คนฺธาทิสารยตินา อุปการกญฺญุ-
สิสฺเสน ตสฺส มติขีรสุปายินา เว
สนฺตาวโพธกวิมานสหาสนาย
พฺยาขฺยา กตา มุติทฺทา สวโจปณีตา.

คนฺธสาราภิวํโส

คำลงท้าย

๑-๓. พระมหาเถระผู้ทรงปัญญา พำนักอยู่ ณ วัดท่ามะโอ นครลำปางที่น่ารื่นรมย์ ดำรงสมณศักดิ์ว่า อัครมหาบัณฑิต โดยอาศัยความสามารถของท่าน ยังศิษย์ให้ดื่มน้ำนมคือปรีชาอันทรงค่า พระคันธสาราภิวงศ์ศิษย์ของท่านแต่งคัมภีร์แปลนี้ด้วยจิตเกื้อกูล บรรลุความสำเร็จ

๔. พระเถระผู้ประเสริฐในปางก่อนผู้ทรงคุณธรรมอันบริสุทธิ์ดีมีศีลธรรมเป็นต้น ผู้รื่นรมย์ในประโยชน์เกื้อกูลของตนและผู้อื่น ได้สืบทอดบวรพระพุทธศาสนา กระทำการรักษาเผยแพร่ตราบจนถึงปัจจุบัน ฉันใด

๕. แม้อาจารย์ผู้ประเสริฐที่สำรวมตนแล้วก็มีใจหวังความเจริญรุ่งเรืองแห่งศาสนาของพระชินเจ้าในสยามประเทศ ฉันนั้น ท่านประดุจต้นไม้ที่อาศัยของมวลสกุณาคือศิษย์ในพระศาสนานี้ เป็นผู้เพลิดเพลินยิ่งในพระดำรัสของพระจอมมุนี

๖. พระคันธสาราภิวงศ์ศิษย์ของท่าน ผู้ดื่มน้ำนมคือปัญญาด้วยดีรู้อุปการคุณของท่านแล้ว แต่งคัมภีร์แปลอันประเทืองปัญญาไพเราะโดยภาษาของตน เพื่อความรู้ของสัตบุรุษและเพื่อยังจิตของกวีให้ชื่นชม

พระคันธสาราภิวงศ์

บรรณานุกรม

กัจจายนะ, พระ. **กัจจายนพยากรณะ.** ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๓๐.

คันธสาราภิวงศ์, พระ. **ปทรูปสิทธิมัญชรี.** ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๗.

__________. **วุตโตทยมัญชรี.** นครปฐม: วิทยาเขตบาลีศึกษา-พุทธโฆส, ๒๕๔๕.

__________. **สุโพธาลังการมัญชรี.** นครปฐม: วิทยาเขตบาลีศึกษา-พุทธโฆส, ๒๕๔๖.

__________. **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี.** ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๕๒.

จตุรังคพล, มหาอำมาตย์. **อภิธานัปปทีปิกาฎีกา.** ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๘.

จาสะวา, กษัตริย์. “สัททพินทุ” ใน **สัททาแง ๑๕ ส่องปาฐะ**. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์อิจฉาสยปิฎกัต, ๒๕๐๗.

ญาณกิตติ, พระ. **พาลาวตาร.** ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๑.

ญาณธชะ, พระ. **นิรุตติทีปนี.** ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๑๓.

ญาณินทะ, พระ. **ฉันโทสารัตถมัญชูสา.** ม.ป.ท. ม.ป.ป.

ตารานาถะ. **ศัพทัสโตมมหานิธิ.** พาราณสี: โรงพิมพ์เจาขัมภา, ๒๕๑๑.

__________, **วาจัสปัตยะ.** พาราณสี: โรงพิมพ์เจาขัมภา, ๒๕๐๔.

นันทมาลา, พระ. **ชินาลังการนิสสัย.** ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์ขินโฉถวน, ๒๕๔๙.

พุทธัปปิยะ, พระ. **ปทรูปสิทธิ.** กรุงเทพฯ: วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฏิ์ คณะ ๒๕, ๒๕๔๗.

พุทธรักขิตะ, พระ. **ชินาลังการฎีกา.** ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์สุธัมมวตี, ๒๔๘๓.

พุทธรักขิตะ, พระ. **ชินาลังการฎีกา.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๕.

มหาอุปติสสะและอื่นๆ. **รวมตำราอริเมตเตยยพุทธวงศ์ [อนาคตวงศ์ อนาคตวงศ์อรรถกถา อนาคตวงศ์แปล และเมตเตยยพยากรณ์].** ม.ป.ท., ๒๕๔๓.

มหาวิสุทธาราม, พระ. ธาตวัตถสังคหะปาฐนิสยะ. มันดเลย์: โรงพิมพ์ย่างกุ้งมันดเลย์ปิฎกัต, ม.ป.ป.

โมคคัลลาน, พระ. **โมคคัลลานพยากรณะ.** ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๒๕.

__________. "อภิธานัปปทีปิกา" ใน **ปญฺจมูลคนฺถ.** กรุงเทพฯ: วัดมหาธาตุ, ๒๕๔๔.

รัตนปัญญะ, พระ. **วชิรสารัตถสังคหะ.** กรุงเทพฯ: วัดสุทัศน์เทพวราราม, ๒๕๑๒.

รังษี สุทนต์ และคณะ. **คัมภีร์ชินาลังการแปล.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**.

พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.

ราชาราธานตเทวะ. **ศัพทกัลปทรุมะ.** นิวเดลฮี: โรงพิมพ์นิวจีแอน, ๒๕๓๒.

วัลลีย์ ภิงคารวัฒน์. **ชินาลังการ: การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์.** กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

วาเสฏฐาภิวงศ์ และอื่นๆ, พระ. **หนังสือประมวลธรรมและพระพุทธคุณ.** ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์หังสาวดี. ๒๕๑๐.

วิจิตตสาราภิวงศ์ และอื่นๆ, พระ. **บทสวดมนต์วัดติปิฎกะ.** ย่างกุ้ง: วัดติปิฎกะ. ๒๕๓๔.

วิสุทธาจาระ, พระ. **ธาตวัตถสังคหปาฐ.** มันดเลย์: โรงพิมพ์ย่างกุ้ง-มันดเลย์ปิฎกัตสาอุตไส, ม.ป.ป.

____________. **ฉันโทมัญชรี.** ม.ป.ท. ม.ป.ป.

สัทธัมมโชติปาละ, พระ. **สุตตนิเทศ.** ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์ชัมพุมิตเซวปิฎกัต, ๒๔๗๘.

อัคคธัมมาภิวงศ์, พระ. **อภิธานัปปทีปิกานิสสัย.** ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์รตนาวาที. ๒๕๑๒.

อัคควังสะ, พระ. **สัททนีตีปกรณ์**, ๓ เล่ม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๒๑-๒๕๒๓.

BUDDHARAKKHITA. **JINÂLANͦKÂRA.** LANDON: THE PALI TEXT SOCIETY, ๒๕๒๔.

ประวัติและผลงาน
ของพระคันธสาราภิวงศ์

ชื่อ

พระมหาสมลักษณ์ คนฺธสาโร (ศุภสถาพร) อายุ ๔๘ พรรษา ๒๗ วิทยฐานะ น.ธ.เอก, ป.ธ.๘, เจติยังคณะ คณวาจกธรรมาจริยะ และสาสนธชธรรมาจริยะ (เทียบเท่า ป.ธ. ๙ ของประเทศไทย)

ปัจจุบันอยู่ วัดท่ามะโอ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

โทรศัพท์ (๐๕๔) ๒๒๘-๘๑๙

โทรสาร (๐๕๔) ๒๒๘-๘๑๙

E-mail: tamaoh24@gmail..com

หน้าที่การงาน

● ผู้ช่วยเจ้าอาวาส และอาจารย์ใหญ่ฝ่ายการศึกษาวัดท่ามะโอ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

● อาจารย์บรรยายพิเศษ วิชาไวยากรณ์บาลี และวิชาวิปัสสนา ของวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม

● วิปัสสนาจารย์ในหลักสูตรอบรมวิทยากรของยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์

บรรพชา

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เมื่ออายุ ๑๒ ปี ณ จิตต-

ภาวันวิทยาลัย พัทยา โดยมี สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณณสิริ) เป็นอุปัชฌาย์

อุปสมบท

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๕ เมื่ออายุ ๒๑ ปี ณ วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง โดยมีพระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ปริญญา-ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ เป็นอุปัชฌาย์

วิทยฐานะ

พ.ศ. ๒๕๒๒ สอบได้ชั้นโสตุชนปันติ (ชั้นนักศึกษา) วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

พ.ศ. ๒๕๒๗ เดินทางไปศึกษา ณ ประเทศเมียนม่าร์ โดยพำนักอยู่ที่วัดวิสุทธาราม จังหวัดแปร (prome) ๗ ปี และวัดวิสุทธาราม จังหวัดมันดเลย์ ๓ ปี

พ.ศ. ๒๕๒๙ สอบได้ชั้นพื้นฐาน ของรัฐบาลพม่า (เกียรติ-นิยมของภาค)

พ.ศ. ๒๕๓๐ สอบได้ชั้นนักศึกษา ของสมาคมพุทธสาสนา-นุเคราะห์ จังหวัดแปร (เกียรตินิยม)

พ.ศ. ๒๕๓๑ สอบได้ชั้นนักศึกษา ของสมาคมเอกชน-เจติยังคณะ ประเทศเมียนม่าร์ (สอบได้เป็นอันดับ ๓ ของประเทศ)

พ.ศ. ๒๕๓๔ สอบได้ ธรรมาจริยะ ของสมาคมเอกชนเจติยังคณะ ประเทศเมียนม่าร์ ได้รับเกียรติ-

	บัตรเป็น เจติยังคณะ คณวาจกธรรมาจริยะ (เกียรตินิยมอันดับ ๒ ของประเทศ)
พ.ศ. ๒๕๓๕	สอบได้ ธรรมาจริยะ ของรัฐบาลพม่า ได้รับเกียรติบัตรเป็น สาสนธชธรรมาจริยะ
พ.ศ. ๒๕๔๗	สอบได้ ป.ธ.๘ สำนักเรียนวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง
พ.ศ. ๒๕๕๑	นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เกียรติคุณ

● เข็มเชิดชูเกียรติวิปัสสนาจารย์ ถวายเนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ ๕๐ ปีสถาปนายุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๓

● เกียรติบัตรในฐานะผู้มีผลงานดีเด่นสาขาพระพุทธศาสนา มูลนิธิจำนงค์ ทองประเสริฐ วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙

● เสาเสมาธรรมจักร ประเภทส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนา สาขาการแต่งหนังสือพระพุทธศาสนา วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

● ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาบาลี-พุทธศาสตร์ วันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๕๐

ผลงานฝ่ายพระอภิธรรม

๑. อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี (แปล)

๒. อภิธัมมาวตาร (แปลและอธิบาย)

๓. สัจจสังเขป (แปลและอธิบาย)

๔. พระอภิธรรมเป็นพระพุทธพจน์ และประวัติคัมภีร์สัททาวิเสส

ผลงานฝ่ายพระสูตร

๑. เนตติปกรณ์ (แปลและอธิบาย)

๒. เนตติอรรถกถา (แปลและอธิบาย)

๓. เนตติฎีกา (แปลและอธิบาย)

ผลงานฝ่ายวิปัสสนา

๑. สติปัฏฐาน ทางสายเดียว (แปลจาก SATIPATTHANA-THE ONLY WAY)

๒. ศึกษาวิธีเจริญสติด้วยภาษาง่ายๆ

๓. การเจริญสติปัฏฐาน

๔. โพธิปักขิยธรรม

๕. วิปัสสนานัย เล่ม ๑ (แปล)

๖. วิปัสสนานัย เล่ม ๒ (แปล)

๗. อานาปานทีปนี (แปล)

๘. มหาสติปัฏฐานสูตร (แปล)

๙. ธัมมจักกัปปวัตนสูตร (แปล)

ผลงานฝ่ายหลักภาษา

๑. ปทรูปสิทธิมัญชรี (เล่ม ๑)
๒. กัจจายนสารมัญชรี
๓. คันถาภรณมัญชรี
๔. ถามตอบคัณฐิบทในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ
๕. พาลาวตาร (ปริวรรต)
๖. ปทสังคหะ (ปริวรรต)
๗. วฤตตรัตนากร (แปล)
๘. วุตโตทยมัญชรี
๙. สุโพธาลังการมัญชรี
๑๐. สังวัณณนามัญชรี
๑๑. สังวัณณนานิยาม และสาธนะในกิตก์

ผลงานปกิณกธรรม

๑. เตลกฏาหคาถา (แปล)
๒. พระปริตรธรรม (แปล)
๓. นมักการะ มหาปณามะ (แปล)
๔. เมตตาภาวนา
๕. ทารุกขันโธปมสูตร (แปลจาก PARABLE OF THE LOG)
๖. คุณธรรมของคนดี และพรหมวิหาร ๔
๗. ปัชชมธุ (แปลและอธิบาย)
๘. ชินาลังการ (แปลและอธิบาย)

รายนามเจ้าภาพร่วมผู้บริจาคสร้างคัมภีร์

รายละ ๒๐,๐๐๐ บาท

พล.ต.นรวีร์ - คุณเสริมสุข ปัทมสถาน

รายละ ๕,๐๐๐ บาท

คุณสิเรียม ภักดีดำรงฤทธิ์
คุณจิตรวภา โชติกประคัลภ์
คุณวาริน แผ้วพาลชน
คุณวัลภา อัศวกุล
คุณเอกภพ มงขุนทอง
คุณเกศรา มัญชุศรี

รายละ ๔,๐๐๐ บาท

เฮียเฮง และคณะ

รายละ ๓,๐๐๐ บาท

คุณสัญชนา ทัตตานนท์
คุณมัทนา เหลืองนาคทองดี
คุณศิริพร ศรีทอง
ทพญ.รัตนาวดี บุปผาเจริญสุข

รายละ ๒,๕๐๐ บาท

คุณยุพิน จิระไชยเขื่อนขันธ์
คุณดรุณี โตสมภาค - คุณสมชาย เจริญสินค้า - ด.ญ.ชมาลักษณ์ โตสมภาค

รายละ ๒,๐๐๐ บาท

คุณธวัชชัย - คุณดวงใจ ตั้งสง่า
คุณสุภกิจ - คุณสรินนา อรรถกิจโกศล
คุณสุภาภรณ์ อังชัยสุขศิริ
คุณสุกาญจนา ลิมปิสวัสดิ์
คุณศรีอารี วีระประดิษฐ์ศิลป
คุณชาลี - คุณศิริพร ตั้งจิรวงษ์
คุณนรรจาพร จงควินิต
คุณพรสุข กุลวราพร
คุณณุกานดา อรรถกิจโกศล
คุณวีระชัย - คุณมณีรัตน์ ชูประภาวรรณ
คุณขจรศักดิ์ - คุณสุวิมล วงศ์ศักดิ์ถาวร และครอบครัว
คุณปรางค์มาศ นิติธรรม
คุณสุเมธ - ยุพร จานประดับ และครอบครัว
คุณชวนชื่น ชีวะกานนท์

รายละ ๑,๐๐๐ บาท

พญ.กฤษณา โรหิตรัตนะ
คุณอักษรา ศิลป์สุข - คุณไพโรจน์ ปัญจวรานนท์
คุณสถิตย์ - คุณระพีร์ สิรมาศพันธ์
คุณศิริวรรณ กฤษณะสมิต
คุณชลัฐพร เจียรนิลกุลชัย
คุณศุทธิดา ใจตรง
คุณอรอาภา โรจนภาณุกร
คุณอรเพ็ญ พันธ์เมธิศ
คุณมณฑาทิพย์ คุณวัฒนา
ทพญ.สายสิน พิพิธสมบัติ
คุณนิยม-คุณรัตนา-คุณกรพินธุ์ โอฬารเสถียรกุล
คุณบุญเลิศ - คุณอุษณีย์ สว่างกุล
คุณเจนณรงค์ ภู่ภิรมย์
คุณเศรษฐพุฒิ คุณวีรวรรณ สุทธิวาทนฤพุฒิ
คุณอรพรรณ สุวรรณรัตน์ และครอบครัว
คุณสายพิณ ศรีผดุง และครอบครัว
คุณเสาวณิต เหลืองอรุณรุ่ง
คุณณิชาภัทร อาร์ค
คุณอภิไตร - คุณหญิงวิจันทรา บุนนาค
คุณเพ็ญพรรณ วิสุทธิ ณ อยุธยา
ร.อ.วรพจน์ - คุณดวงพร จาตกานนท์
ทพญ.ณัฐจิตรา กฤตยาภัทร
คุณเบ็ญจวรรณ อุ่นโกมล
คุณวิรัญสิริ ทุมมณี
คุณเชิดศักดิ์ เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา
คุณศักดิ์ ประสาทฤทธา
คุณประชิต เพชรไทย
คุณเมี่ยวเค็ง แซ่เฮ้ง
คุณอัปสร หิรัณยศิริ
คุณสุภาภรณ์ เอื้องพูลสวัสดิ์
คุณอมราพร - คุณสุวัฒน์ ผลากุล

คุณสายเกษม ตรีวิศวเวทย์
คุณวรัทยา อัสสกุล
คุณรัชนีวรรณ อุทัยศรี
คุณกมลทิพย์ มาลากุล ณ อยุธยา
คุณบุญส่ง แซ่คู
คุณวิโรจน์ - คุณวิภา รุ่งทรัพย์ทวีคูณ
คุณณัธฐภา กสิกิจวรกุล
คุณฐิติพร อรรถกิจโกศล
คุณลัดดา นิลรัตน์ชัยกุล
คุณหญิงจันทนี ธนารักษ์

รายละ ๕๐๐ บาท

คุณสุภาพรรณ รัตนาภรณ์
คุณส่งศรี นิยมาภา
คุณอนุชิดา คงสาย
คุณบุษกร สิงคาลวณิช
คุณลัดดา กิติวิภาค
คุณพรทิพย์ โกกิฬา
คุณศรีรัตน์ สอนรักษ์
คุณโบว์ พุกกะเวส
คุณปุณญภา เธียรศิริพิพัฒน์
คุณอรพิมล จินดาเวช
คุณสุพรรณา ธรรมศรี
ด.ญ.จิรมณฑน์ สิรมาศพันธน์
คุณกาญจนา สกุลเดชไพศาล
คุณวีระวิทย์ จาตกานนท์
คุณจินดา เผือนพิพัฒน์
คุณบุญรักษ์ นาครัตน์
พล.อ.ท.ชิดชัย - คุณคิดคนึง กาญจนะโภคิน
คุณชัชวาล อรรถกิจโกศล
คุณประไพ เทิดปัฐพีวงศ์
คุณไสว - คุณวิมล โลจนะศุภฤกษ์
คุณสุธิดา โลจนะศุภฤกษ์
คุณสมชาย - คุณเนตรพร และครอบครัว

รายละ ๓๐๐ บาท

คุณรัชนี วิสุทธิแพทย์
คุณพรทิพา เวชชธรรม
คุณลภัสภร ธรรมจาโร
ด.ช.พสิษฐ์ โกมลสุวรรณ
คุณทวีศักดิ์ โกมลสุวรรณ
คุณภคิน แก้วพิจิตร
คุณเมทิกา แก้วพิจิตร
คุณปทิตตา แก้วพิจิตร
คุณสัญญา จันทรศร
คุณนิภาพร บูรณจารุกร
คุณฐิติวัสส์ ศิริโอภาสกุล
ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

รายละ ๒๐๐ บาท

ด.ช.รัชพล ธรรมจาโร
คุณสินีนาฏ จิระชัยเขื่อนขันธ์
คุณอำนวย ชื่นวัฒนา
ว่าที่ ร.ต.มนตรี อิ่มชัย
คุณเบ็ญจา คำแดง
คุณธัญญธร กีรติสิน และครอบครัว
ด.ญ.เขมจิรา ธรรมจาโร

รายละ ๑๐๐ บาท

คุณอุบล พฤกษ์ชัฏ และครอบครัว
คุณสุรเชษฐ์ เสนตระกูลชัย
คุณแสงดาว ปานแหลม
คุณกนกรักษ์ ไกรสมจิตร
คุณสิน เกตุสวัสดิ์
คุณชลัท เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา
คุณนิตยา นวสินจรัลกุล
คุณปิยฉัตร พัฒนจิราวัชกุล
คุณปนัดดา พัฒนจิราวัชกุล
คุณปริศนา สวนแพง

รายละ ๕๐ บาท

ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

รวมยอดบริจาคทั้งสิ้น ๑๕๗,๐๕๐ บาท
(หนึ่งแสนห้าหมื่นเจ็ดพันห้าสิบบาทถ้วน)

ค่าพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม ๑๒๐,๐๐๐ บาท

ยอดเหลือจะนำไปพิมพ์หนังสือพระปริตรธรรม (เล่มใหญ่) ต่อไป